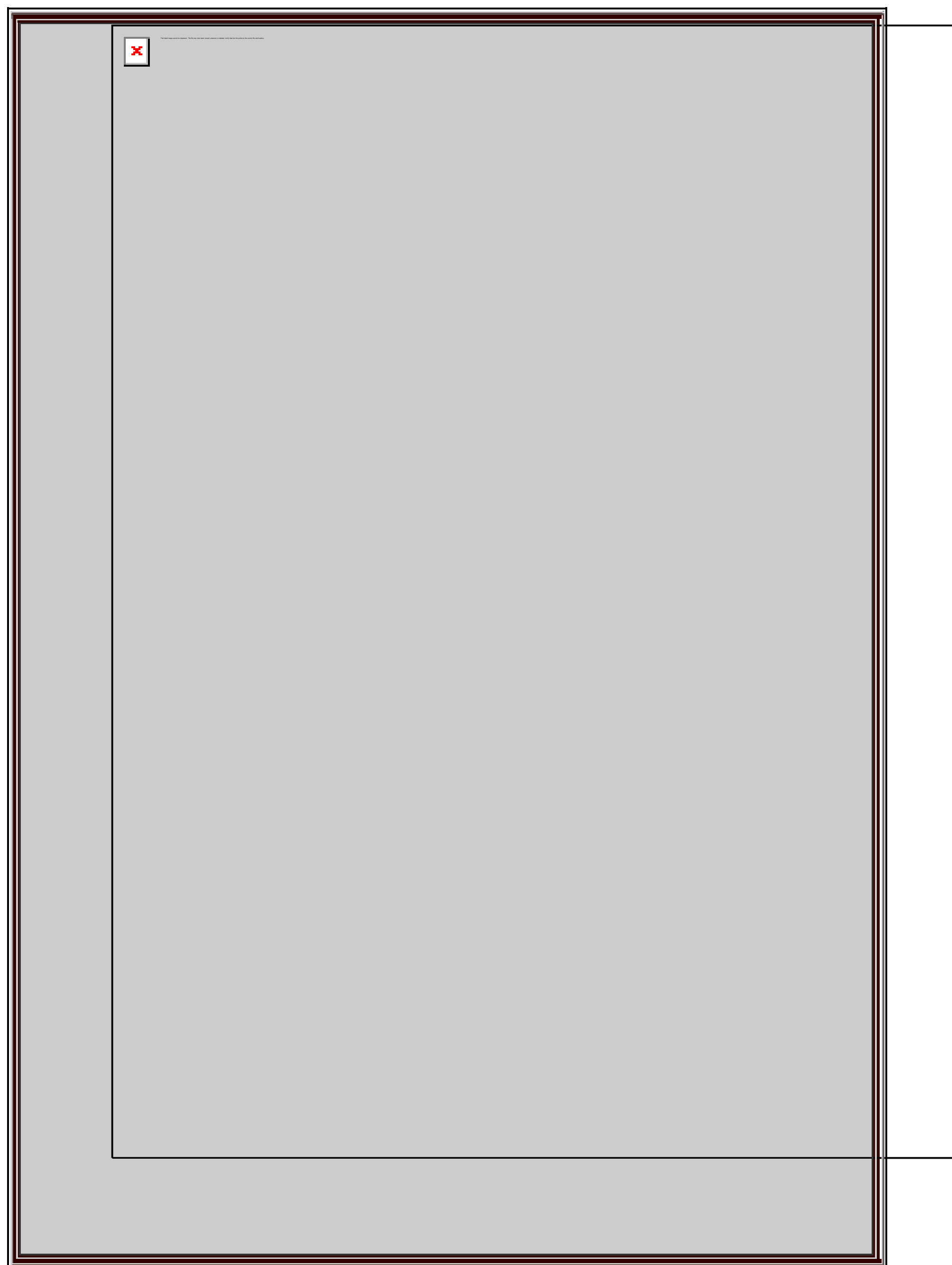


Între două idealuri

Mica post-faţă

Cuvânt înainte

Partea îtâia

Partea a doua

Mica post-faţă

E o plăcere să te delectezi in stilul lui Descartes şi Voltaire, citind acest frumos eseu al domnului Cristache Gheorghiu: „*Între două idealuri*”. E a treia carte, primele, „*Singur printre americani*”, respectiv „*America after America*”, apărute cu câţiva ani în urma, redau esperienţa inedită a unei călătorii în S.U.A., traversând spaţiul nord-american în lung şi-n lat, preferând, ca mijloc de transport autobuzul, fiindcă, mai ales acest autovehicul – după cum mărturiseşte şi-n cartea de faţă – îi ofera turistului posibilitatea, cât de cât reală şi completă, de a cunoaşte locuri şi oameni, deloc uşor, mai ales din punct de vedere material. Da, domnul inginer Cristache Gheorghiu este un peregrin dintre aceia care scormonesc lumea pentru a o cunoaşte. Astfel îşi crează aceşti peregrini cadrul de a se cunoaşte pe ei însişi. „Vreau să-mi dau seama cine sunt eu ca fiinţa omenească”, pare să ne spună şi domnul Gheorghiu, urmând o dorinţă mărturisită de ataţia inaintaşi, călători sau filozofi, de la Marco Polo, la Descartes, Voltaire, Leibniz, sau Spinoza. Pentru o mărturisire insă, e nevoie de o iniţiere (pregătire sufleteasca, intelectuală, în general) şi de un cadru adecvat, pentru a o depune, mărturia. Acest cadru este însăşi viaţa celui ce grăieşte, iar mijlocul de comunicare – cuvântul scris. Şi asfel s-au născut căritle „Singur printre americani” şi „Intre două idealuri”. De fapt, două dileme: A trăi pentru a trăi sau A trăi pentru a cunoaşte şi a te cunoaşte? Domnul Gheorghiu merge pe cea de a doua coordonată, oferîndu-ne un comentariu suplu, ca material faptic, erudiţie, stil (acesta venind din talent şi studiu), mai ales al umaniştilor raţionalişti (Erasmus, Voltaire şi Descartes, citaţi şi de domnia sa) şi al clasicilor iluminişti, cu fineţea aceea pe care post-modernismul a cam distrus-o, din păcate. Sunt în acest eseu lucruri de o mare frumuseţe literară: proporţiile, expresia artistică, observaţia de profunzime, concluziile educative. Deci, cam ceea ce făceau clasicistii. Dacă adaug la toate acestea şi o anume culoare a timpului şi a locului (domnul Ghoerghiu este şi un remarcabil pictor), cred că am surprins câteva din trăsăturile definitorii ale acestei cărţi frumoase, spre care-i îndemnam pe cititori, pentru a trăi şi ei aventura inegalabilă a cunoasterii, pentru a rămâne oameni, cum spune, în final, autorul.

Ion Topolog Popescu

Cuvânt înainte

Între egoismul extrem şi altruismul extrem, omul real îşi găseşte calea lui proprie în funcţie de personalitate, mediu, educaţie şi multe altele. Dintre cele două, egoismul este natural. „Elanul vital” al lui Bergson, „voinţa” ca sursă de viaţă la Schopenhauer şi alte idei

asemănătoare reflectă ceea ce natura face în orice moment, începând cu cea mai mică celulă şi terminând cu cele mai mari şi complexe sisteme biologice: vrea să se dezvolte pe seama mediului înconjurător. Altruismul, în schimb, chiar dacă există în mod natural, nu atinge valori îngrijorătoare. Viaţa este cea care îl învaţă pe om să ţină seama de ceilalţi, devenind astfel altruist într-o măsură mai mare sau mai mică. „Duşmanul te ajută pentru că te limitează, îţi dă formă şi te întemeiază” (Antoine de Saint-Exupéry, Citadela).

Logic ar fi ca prin educaţie să învăţăm calea cea bună, rezonabilă, evitând erorile cauzate de exagerări într-o extremă sau alta. În majoritatea cazurilor însă, prin educaţie, suntem dirijaţi către extrema opusă celei naturale, în speranţa că noi vom fi cei care vom găsi drumul corect. Religia, spre exemplu, ne vorbeşte despre omul bun, care atunci când primeşte o palmă oferă şi celălalt obraz pentru încă una. În politică, deşi proprietatea este sursa progresului, pretindem că dorim o societate democrată, cu oameni egali între ei. Ipocrizie mai mare nu cred să existe. Concluzia firească pe care o trage orice tânăr este că educaţia de acest fel nu-i foloseşte în viaţă, mai ales că această concluzie vine după ce a aflat că nu barza este cea care aduce copiii pe lume, Moş Crăciun nu vine cu renii de departe, şi aşa mai departe. Urmează deci că el este cel care va trebui să-şi găsească singur drumul, ceea ce şi face, dar nu se ştie cu ce rezultate, pentru că între timp şi-a pierdut încrederea în educatori.

Prima parte a acestei cărţi are un aparent caracter autobiografic. Aparent, pentru că nu acesta îi este scopul. Nu sunt eu un personaj chiar atât de important încât să merite să scriu despre el. Aş scrie cu plăcere despre oricine altcineva, dar viaţa mea, şi nu a altora, mi-a furnizat experienţa şi întâmplările care îmi permit să vorbesc despre ce am înţeles eu din ele, aşa că cele câteva evenimente pe care le voi relata, deşi reale, au doar acest rol de a fi suport al gândurilor ce le-au provocat. Am ales această cale după ce am realizat că cele câteva eseuri pe care le-am scris sunt puţin atrăgătoare pentru cei mai mulţi oameni, în timp ce o concluzie venită dintr-o experienţă de viaţă este mult mai convingătoare şi interesantă. Iată de ce faptele pe care le-am relatat nu sunt în mod necesar cele mai importante din viaţa mea; le-am selectat pe cele mai semnificative ca suport al ideilor principale. (Spun asta ca să nu se supere cei despre care n-am scris.)

Partea a II-a nu mai are nimic autobiografic. Ea este un eseu ce pleacă tocmai de la constatarea că în viaţă ne străduim permanent să ne găsim drumul corect între idealuri opuse, dar educaţia – ca să nu mai vorbesc de propaganda politică – nu ne ajută deloc, ba dimpotrivă, parcă vrea şi mai tare să ne înceţoşeze minţile. De ce? Pentru că această stare îi avantajează pe „pescuitorii în ape tulburi”.

Capitolul soluţii lipseşte, pentru că orice soluţie n-ar fi decât o nouă utopie. Pot exista doar căi de urmat, dar nu sunt eu cel care să indic adevărul pe care nu-l cunosc. Tot ce putem face este să vedem unde greşim. Iar dacă e vorba de greşeli, aici sunt specialist.

Partea I-a

În tinereţe, regretam că m-am născut într-o epocă stupidă, în care nu se întâmplă nimic remarcabil, iar viaţa este anostă. Evident, nu-mi doream un război, pentru că apucasem să ştiu ce înseamnă unul, dar ceva-ceva, ce anume nici eu nu ştiam ce, aş fi dorit să se întâmple. Constat acum că viaţa mea a fost suficient de agitată, iar din punct de vedere politic am prins trei sisteme radical diferite: înainte de război, după război şi după 1989. Nici chiar perioada dintre 1944 si 1989 n-a fost deloc uniformă. Şi ea a cunoscut trei perioade distincte, chiar dacă transformările au fost lente, pentru unii abia vizibile. Anii dintre 1944 şi 1958 au fost marcaţi de impunerea de către ruşi a „dictaturii proletariatului", ca să folosesc o expresie a timpului, sau a dictaturii staliniste, care parcă sună mai adecvat. După retragerea trupelor sovietice şi până în 1968 a fost o perioadă de relativă relansare economică, urmată apoi de declinul general până la colapsul final din 1989.

Cineva a spus că omul nu se poate autodefini; el se defineşte prin semeni. În regulă, dar dacă genul proxim faţă de care ar trebui să precizez diferenţa specifică ar fi o persoană necunoscută, atunci nimeni n-ar înţelege nimic, pentru că eu aş apărea, cum ar spune Pascal, asemenea unui „cerc cu centrul pretutindeni şi cu limitele nicăieri". Va trebui deci să caut o persoană cunoscută, care să-mi servească de reper, deşi mă aşteaptă în acest caz acuzaţia lipsei de modestie. Pe aceasta însă mi-o asum, pentru că modestia este folositoare doar proştilor, deşi tocmai lor de obicei le lipseşte. Am luat aşadar la întâmplare un exemplu consacrat: Marcus Aurelius. Nu vă speriaţi, nu mă compar cu el, ba cred că am chiar foarte puţin în comun cu un stoic. Am preluat doar metoda lui. Iar el începe prin a spune: „De la bunicul meu Verus am învăţat bunele moravuri şi stăpânirea firii". Acest Verus a fost consul şi prefect al Romei. Norocul lui Marcus!

Eu am avut doi bunici, ambii negustori într-un orăşel din România. De învăţat n-am învăţat nimic de la ei, pentru că muriseră înainte ca eu să mă fi născut. De altfel, dacă n-ar fi murit, eu nu m-aş fi născut, pentru că erau rivali atât de îndârjiţi, încât nu acceptau căsătoria copiilor lor, deşi aceştia se iubeau cu o pasiune ce depăşea încăpăţânarea părinţilor lor. Dar inevitabilul s-a produs, copiii s-au căsătorit, iar eu am apărut pe lume. N-a fost prima lor experienţă. Dintr-o încercare anterioară a rezultat sora mea mai mare, pe care a trebuit s-o accept ca fiind produsul primului lor experiment, înainte de „realizarea cea mare". Aşa cum era de aşteptat, după un asemenea succes nici n-au mai încercat altceva. E drept că Dumnezeu a făcut mai întâi bărbatul şi apoi femeia, dar există o deosebire fundamentală: el a acţionat după un proiect, în timp ce oamenii acţionează şi învaţă experimentând. În Biblie (Evanghelia după Ioan) scrie că la început a fost cuvântul, dar puţini oameni se gândesc la semnificaţia acestei fraze, iar şi mai puţini o înţeleg. Cuvânt aici înseamnă proiect. Cu alte cuvinte, înainte de a face lumea, Dumnezeu a avut un concept, un plan. El nu a făcut lumea la întâmplare. (Nu ştiu acum să spun dacă a procedat bine sau nu, dar cred că ar fi trebuit să fi experimentat

proiectul mai întâi.) Recent, sora mea mi-a amintit o întâmplare de când eram copii. Ea tocmai se spovedise, iar preotul, pentru păcatele recunoscute, i-a dat să facă un anumit număr de mătănii, pe care ea le executa cu conştiinciozitate. Pe mine mă luase drept asistent, cu sarcina să-i număr mătăniile efectuate. Cum însă eu abia învăţam numerele, mă încurcam deseori, ea o lua de la început, astfel încât şi-a ispăşit pedeapsa cu prisosinţă.

Aş fi însă ingrat să rămân la ideea că nu aş fi învăţat nimic de la bunici. În mod indirect, m-au învăţat foarte multe lucruri. Tatăl mamei a fost un tip sărac, dar isteţ şi ambiţios. S-a căsătorit cu bunica, o fiinţă foarte retrasă, dar descendentă dintr-o familie care-i asigura o zestre importantă, zestre ce a constituit baza unei afaceri prospere pe care bunicul a construit-o apoi singur. El m-a învăţat prin exemplul lui ce poate face în viaţă un om hotărât. Despre celalalt bunic ştiu foarte puţin. Cred însă că el a fost cauza disputei cu cuscrul lui post-mortem, pentru că el moştenise profesiunea de negustor pe care o continua de mai multe generaţii, şi se considera mai „rasat". Atât el, cât şi bunica (de origine poloneză), mai fuseseră căsătoriţi şi aveau câte un copil. El o fată, căsătorită mai târziu cu un inginer, iar ea un băiat, ajuns mai târziu inginer constructor şi proprietar al uzinei electrice din Focşani, o staţiune de tractoare şi maşini agricole, o moară, o fabrică de ulei şi altele, astfel încât după război a trebuit să se ascundă cum a putut mai bine, pentru a nu fi arestat.

I-ar fi fost imposibil în Focşani, un oraş mic, dar a reuşit s-o facă foarte bine în Bucureşti, trăind ce-i drept modest. Gradul de informare al bucureştenilor se vede că are o dispersie foarte largă. Fapt e că toţi copiii bunicilor paternali până la tata au urmat studii superioare, în timp ce ai celor maternali doar 2 din 5. Cum spuneam, după moartea bunicilor „s-a dat liber la căsătorii", iar tata – îndrăgostit lulea – a urmat cea mai rapidă soluţie posibilă: şcoala de ofiţeri. În acest fel, după 2 sau 3 ani – nu ştiu exact – s-a trezit profesionist într-un domeniu pentru care nu avea atracţie, dar liber să se căsătorească, în sfârşit, ceea ce s-a şi întâmplat.

După algoritmul lui Marcus Aurelius, urmează acum să spun ce am învăţat de la tatăl meu. Păi, el a murit pe când eu aveam patru ani, aşa că nici de la el n-am apucat să învăţ ceva în mod direct, dar am învăţat în mod indirect că, în viaţă, trebuie să-ţi asumi evenimentele epocii în care trăieşti, chiar dacă nu depind de tine, şi să treci prin ele cu demnitate. A murit în război, printr-un gest eroic, deşi – aşa cum am spus – nu avea nici o pasiune pentru cariera militară. Mi-a lăsat moştenire titlul de Cavaler al Ordinului Mihai Viteazul – de care m-aş putea bucura acum, dacă n-aş fi prea bătrân, dar care în perioada comunistă a fost o „pată neagră" în C.V.-ul meu, pentru că luptase împotriva fostei U.R.S.S. Nu vreau să devin sentimental, dar nu pot să nu notez o întâmplare recentă. După ce am scanat o veche fotografie a tatălui meu, a trebuit să dau un nume fişierului. Prima idee a fost „tata". În momentul acela am simţit o emoţie scurtă, dar puternică, pentru că nu-mi aminteam să mai fi rostit până atunci acest cuvânt. Se spune că era un tip vesel şi entuziast, atât de entuziast, încât

își depășea deseori posibilitățile. Spre exemplu, când sora mea mai mare avea doar câțiva anișori, din leafa lui de sublocotenent sau locotenent i-a cumpărat un ponei, ceea ce era o exagerare, nu numai în privința costului de achiziționare, dar și a dificultăților de întreținere. Chiar dacă era mai mic, tot cal se chema. Ce-i drept, de el avea grijă ordonanța – orice ofițer avea una –, soldat care, provenit de la țară, se pricepea la așa ceva, dar el avea multe alte lucruri mai bune de făcut. Bineînțeles că a trebuit să vândă poneiul după scurt timp. Câțiva ani mai târziu – între timp mă născusem și eu –, la sfatul unui camarad, a cumpărat o mașină, din care se povestește că eu nu mai voiam să ies nici pentru masa de prânz, astfel că mama venea să-mi dea să mănânc acolo. Erau doar câteva mașini în oraș la vremea aceea, iar el nu era nici pe departe în topul celor bogați. Cele două isprăvi ale tatei depășeau cu mult standardul financiar al familiei, motiv pentru care intra în dezacord cu mama. Le-am relatat pentru a-i ilustra astfel caracterul. Privind retrospectiv, îmi lasă senzația că a avut o premoniție: dorea să se bucure de viață și să-i facă fericiți pe cei din jurul său în puținii ani de viață care-i mai rămăseseră de trăit.

În ceea ce o privește pe mama, în fața puterii ei de sacrificiu și de luptă, pentru care nu voi înceta niciodată s-o admir, mă declar copleșit și conștient că eu n-aș fi fost capabil de performanțele ei. Sincer, mă simt atât de mic, încât nici nu îndrăznesc să vorbesc prea mult pe această temă. Câteva aspecte trebuie totuși să menționez. A rămas văduvă cu doi copii – de 8 și 4 ani – în plin război. Trei ani mai târziu, la venirea frontului, în 1944, a trebuit să ne refugiem în celălalt capăt al țării. Atunci, iminenta apropiere a frontului determinase oficialitățile să organizeze refugierea în Oltenia a familiilor ofițerilor rezidenți în Moldova. Deși cea mai mică dintre frați și cu cele mai reduse mijloace financiare, ea a fost cea care a trebuit s-o întrețină și pe bunica, la vremea aceea deja suficient de bătrână și neputincioasă. Noi, copiii, împreună cu bunica, am plecat primii, cu o parte din lucruri. Mama a mai rămas să supravegheze încărcarea mobilei în alte vagoane și să ne ajungă din urmă cu un tren rapid. Din nefericire, prea puțin a mai recuperat din lucrurile trimise cu aceste vagoane, care se pare că au plecat în direcții diferite. În debandada și agitația de atunci, a fost mulțumită că ne-am regrupat noi. După refugiu, ne-am întors acasă, unde a început calvarul epocii comuniste pentru o familie stigmatizată, prea modești, timizi și mai ales neinițiați pentru a ne strecura prin hățișurile societății reale „de tip nou”.

Din timpul refugiului mi-au rămas și primele amintiri consistente ale copilăriei. Nu sunt Harper Lee și nici măcar Ion Creangă, așa că nu intenționez să depăn amintiri din copilărie. Cele câteva întâmplări pe care le voi releva au un singur scop: reconstituirea condițiilor în care mi-au apărut unele întrebări și, drept consecință, formularea unor răspunsuri, fie ele și provizorii, parțiale, sau greșite. Pentru mine totul a început cu o călătorie din care mi-a rămas în minte imaginea „paturilor” amenajate într-un vagon de marfă, peste o stivă de lăzi înaltă până la tavan, astfel încât cu greu ne puteam mișca. Întreg trenul era

compus din vagoane asemănătoare. Se întâmpla în luna Martie şi a durat mai bine de o săptămână. Eram eu, sora mea cu patru ani mai mare şi bunica, a cărei utilitate era doar una de simbol al adultului în jurul căruia roiesc copiii. Cu mama ne-am întâlnit la destinaţie, unde sosise cu puţin înaintea noastră, după o călătorie plină de emoţii, despre care numai ea ar fi putut povesti. Cu tata nu aveam să ne mai întâlnim niciodată, pentru că deja murise pe front, în urmă cu trei ani. Destinaţia noastră finală era un sat, Vădastra, unde am rămas toată vara.

Vara petrecută la Vădastra nu mi-a ridicat probleme demne de reţinut. La cei şapte ani ai mei, am avut probabil tot atâtea zile fericite pe câte excepţii, pentru că un copil ia lucrurile aşa cum sunt, încearcă să se adapteze, se necăjeşte dacă aşteptările îi sunt înşelate şi se bucură de tot ceea ce este nou sau diferit faţă de ceea ce mai făcuse până atunci. Pentru mine, aproape totul era nou, fiindcă schimbasem nu numai zona geografică – trecusem dintr-o extremă în cealaltă a ţării –, dar schimbasem şi mediul. Era prima mea experienţă rurală. Dar, aşa cum spuneam, nu despre asemenea amintiri vreau să scriu.

Primul eveniment remarcabil a apărut la sfârşitul verii şi are semnificaţie istorică: 23 August. Nu importanţa istorică a momentului mă preocupa pe mine atunci, ci o nedumerire pe care mi-au provocat-o localnicii mai în vârstă, de-a dreptul speriaţi de venirea ruşilor. Cum nu ştiam ce diferenţă poate fi între nemţii care plecau şi ruşii care veneau, încercam să mă lămuresc. În satul în care mă aflam temporar, nu călcase nici un picior de neamţ. Eu, cel puţin, văzusem câţiva înainte de a ne refugia. Întrebarea mea era: **„De unde ştiau aceşti ţărani cu ce sunt mai răi ruşii pe care încă nu-i văzuseră, faţă de nemţii pe care nu apucaseră să-i fi văzut?”** Cum nedumerirea mea persista, am insistat să întreb, dar în zadar, pentru că singurul răspuns era ceva de genul: „Ce ştii tu, copilule!”. Întrebarea mi-a revenit în minte de multe ori de atunci, chiar la mulţi ani distanţă. Voi mai vorbi despre ea.

Erau ultimele zile petrecute la Vădastra, pentru că începeau şcolile şi a trebuit să ne mutăm în cel mai apropiat oraş, care s-a nimerit să fie Caracal. Se spune, nu ştiu de ce, că acolo s-a răsturnat carul cu proşti. De regulă, glumele cu proşti apar acolo unde oamenii sunt suficient de deştepţi pentru ca să le poată gusta, iar oltenii sunt recunoscuţi pentru isteţime. Oricum, n-am stat acolo decât primul an şcolar, aşa că nu s-a lipit prea mult de mine, prostia sau isteţimea, indiferent ce-o fi fost ea. În vara următoare am revenit acasă, la Roman, unde mă născusem şi unde voi petrece următorii ani de şcoală generală şi liceu.

Pentru că am început şcoala după al 2-lea război mondial, pot afirma că sunt în întregime şcolarizat în timpul regimului de „democraţie populară”, aşa cum avea el să fie definit de către noua putere politică, chiar dacă, în primii ani, regimul nu era prea bine instalat. A făcut-o însă în scurt timp, şi încă foarte categoric. O ultimă sclipire de democraţie au fost alegerile de la 19 Noiembrie 1946, după măsluirea cărora a urmat „democraţia partidului unic”. Din febra pregătirii acelor alegeri îmi amintesc agitaţia unor politicieni locali în favoarea diverselor partide, din care evident eu nu pricepeam nimic, dar se pare că nici ei.

Cele mai elocvente imagini ce mi s-au întipărit în minte în primii ani de după război au fost cele ale înmormântărilor, din ce în ce mai dese, la care noi copiii căscam gura de pe margine şi le număram, în aşteptarea unor recorduri de frecvenţă. Existau două cauze majore: o secetă severă ce dura de câţiva ani şi ocupaţia sovietică. Sub pretextul datoriilor de război ce trebuiau plătite, ruşii au spoliat România într-o manieră neîndurătoare. Multe dintre acele înmormântări la care asistam erau ale unor morţi de foame la propriu, nu la figurat. Aproape toate societăţile comerciale importante purtau prefixul SOVROM, de la Sovietic + România (Sovrompetrol, Sovromtransport etc.) şi aveau condu-cere mixtă, în care partea sovietică avea bineînţeles rolul decizional. Căpătam astfel primele răspunsuri la nedumerirea mea de dinainte. Şi totuşi, nedumerirea persista. Cum se face că acei ţărani din partea opusă a ţării, care nu avuseseră nici un contact direct cu ruşii, **aveau o orientare politică mai bună decât intelectualii** de aici, care la alegerile din 1946 credeau încă în viabilitatea pluripartitismului politic sub cizmă sovietică. Nici măcar constatările lui Panait Istrati din „Spovedanie pentru învinşi”, scrisă în 1929, nu le-a atras atenţia. Orice intelectual cât de cât informat era la curent cu acest conflict, pentru că disputa provocată de el antrenase nume dintre cele mai cunoscute ale timpului, ca Romain Rolland, Henri Barbusse etc., şi fusese intens mediatizată în toată Europa, dar în special în Franţa. Ce-i drept, foarte puţini ştiau atunci ceea noi ştim astăzi foarte bine, şi anume că serviciile secrete sovietice mituiseră în mod convingător câţiva fruntaşi ai Partidului Comunist Francez, mai ales pe Henry Barbusse. În mod evident, dezvăluirile lui Panait Istrate nu numai că nu erau pe placul ruşilor, dar le dădea chiar o puternică lovitură de imagine. Adevărul despre comunismul sovietic începea însă să iasă la iveală pentru cei ce voiau să vadă. George Orwell a făcut-o, şi „Ferma animalelor”, publicată în 1945, este cea mai pertinentă şi plastică descriere a evoluţiei oricărui sistem comunist, dar mai ales pentru cel din fostul URSS, pe care am citit-o. Şi iarăşi mă întreb cum se face că acei ţărani, poate analfabeţi, percepeau mai bine realitatea decât majoritatea intelectualilor informaţi. (Să nu-mi răspundeţi că „aşa e ţăranii, mai deştepţi”, pentru că voi răspunde că astăzi situaţia este inversată: după 50 de ani de îndoctrinare comunistă, ignoranţii votează Iliescu şi PSD, dovedind astfel că sunt retrograzi.)

Tot din perioada aceea îmi amintesc un slogan ce se vântura des: Vin americanii! Era în mod evident o speranţă pentru mulţi adulţi, dar şi o nouă nedumerire pentru mine. Nu vedeam de ce ar face-o, tocmai acum, din moment ce n-o făcuseră până atunci, mai ales că ruşii n-aveau nici cea mai mică intenţie să-i lase. Ar fi însemnat să înceapă un nou război, de data aceasta între ruşi şi americani. Era cineva interesat s-o facă? Întrebarea mă depăşea, dar simţeam eu pe undeva că răspunsul era negativ. Ce-i drept, americanii paraşutaseră nişte ajutoare, din care eu m-am ales cu o bilă de circa 1 centimetru diametru, din sticlă colorată, care sărea foarte sus dacă era lăsată să cadă pe ciment, iar balconul casei noastre era un loc excelent pentru asemenea demonstraţii. Trucul cu sticle colorate pentru a scăpa de scâncetele

copiilor era însă ceva de care tocmai mă detaşasem. Cum se face că el funcţiona încă la adulţi? Li se atrofiase poate puterea de înţelegere? În munţi existau partizani care luptau, iar unii dintre ei mai şi mureau. Până la urmă au murit aproape toţi, şi ăsta nu mai era un joc cu biluţe din sticlă colorată. Că totul s-a dovedit a fi fost o aiureală e limpede azi. Rămâne întrebarea: de ce? **Cine şi ce a avut în cap atunci ca să răspândească asemenea zvonuri? În ce scop? Cu ce interes?** Nu ştiu nici azi! Aflu de curând, de la televizor, chiar din gura lui Neagu Djuvara, că el a fost unul dintre cei implicaţi în trimiterea în România a unor mici avioane cu echipe de comando pentru efectuarea unor acte de sabotaj. De ce? Nici el nu ştia să spună. Din nefericire pentru membrii echipelor, ei au fost imediat prinşi şi executaţi.

Apropo, imediat după război, dar în plin război rece, SUA a avut şansa unui bun analist, şi a unui bun ascultător. Analistul a fost George Kennan. El a atras atenţia că URSS nu este interesată într-un război cu SUA, şi de asemenea că punctul ei slab este economia. De la Ivan cel Groaznic şi până în zilele noastre, Rusia s-a comportat ca un parazit, hrănindu-se pe seama teritoriilor cucerite, începând cu vecinii cei mai apropiaţi. Ascultătorul a fost un alt George, Secretarul de Stat de atunci al SUA, George Marshall, care a recepţionat corect mesajul. Urmarea a fost o politică de îngrădire a URSS, aşa numitul „containment", care – chiar dacă nu a dat roade imediat – le-a dat cu prisosinţă mai târziu. Aşa a apărut NATO, ce a inclus Turcia si Grecia, reconstruirea Japoniei şi însuşi Planul Marshall. Previziunile lui Kennan s-au adeverit întocmai. Cu tancul reuşeşti numai în afară. Când au vrut să-l folosească la ei acasă (în 1991) n-au mai reuşit. În schimb SUA, cu răbdare, a câştigat războiul rece, deşi la început destinul părea să fie diferit. (Păcat că astăzi Statelor Unite le lipsesc conducătorii de atunci, pentru că analişti cred că are, dar nu are cine să-i asculte...)

O întâmplare aparent particulară mi-a rămas în minte pentru puterea ei evocatoare. Mi-a fost prilejuită de o mătuşă, soră a mamei. Ea fusese căsătorită cu un fost ofiţer român din armata Austro-Ungară, devenit în România comandantul garnizoanei de jandarmi a judeţului Constanţa. A trăit fără probleme până la 14 iunie 1940 când, în timp ce ea prepara cafeaua, el a rostit ultimele sale cuvinte, pe când asculta radioul: „Natalia, a căzut Parisul". Rămasă văduvă, a revenit în Roman, oraşul natal, unde avea o casă şi majoritatea rudelor pe care le vizita periodic. Dacă ar fi fost numai casa, ar fi fost bine. Dar ea mai avea şi întinse proprietăţi, în special păduri, în judeţul Vaslui. Ceea ce n-a înţeles ea atunci a fost faptul că, după război, asemenea proprietăţi trebuiau cedate statului în mod benevol, pentru că altfel i se stabilea un impozit uriaş, imposibil de plătit. A fost prima formă de naţionalizare practicată de comunişti. Odată intraţi în imposibilitate de plată, proprietarii erau imediat arestaţi, ceea ce i s-a întâmplat şi ei. În închisoare n-a rezistat nici un an. Întâmplarea ce vreau s-o relatez s-a petrecut cu puţin timp înainte de a fi arestată. Era în vizită la noi, în timp ce eu urma să plec la o altă mătuşă, cea mai mare dintre surori, la circa 400 metri distanţă. Pentru că se lăsase deja întunericul, ea m-a întrebat: „Bine, dar ţie nu-ţi este frică să mergi pe întuneric?" Nu-mi

trecuse niciodată prin cap aşa ceva. Pe drum însă, cum una dintre străzi era străjuită de copaci înalţi, începusem să aud tot felul de zgomote provocate de păsări, crengi ce cădeau etc. Atunci am realizat că frica este un sentiment indus, şi că întrebarea mătuşii, adresată unui copil, a fost o prostie. Frica este un sentiment subiectiv şi inoculat. Chiar la nivelul reflexelor, ea este unul dobândit şi nu unul înnăscut. Copilul mai întâi se frige şi apoi învaţă să se ferească. **De ce este nevoie să ne temem? Cine a născocit frica şi în ce scop?** Religia o practică la cel mai înalt nivel. De asemenea şi politica, evident cu scopul de a manipula oamenii.

Religia căzuse în dizgraţie. Ruşii îşi propuneau s-o înlocuiască cu doctrina marxistă. Noi am fost crescuţi cu sentimentul de frică faţă de autorităţile politice, dar fără cel de speranţă, furnizat de religie. Nici măcar prostia cu „Vin Americanii" nu mai era credibilă. Religia profundă, cea pentru adulţi cu un oarecare grad de înţelepciune, nu era încă pentru vârsta mea. Cea simplistă, adică cea care dă soluţii copilăreşti unor întrebări fundamentale, începând cu poveştile genezei, era la fel de puţin plauzibilă ca şi panaceul marxist. Rămâne un subiect asupra căruia va trebui să mai reflectez. Deocamdată trebuie să mai cresc!

O idee mi se tot învârte totuşi în minte. La fizică ni s-a explicat că atomii se compun dintr-un nucleu şi câţiva electroni ce se rotesc în jurul nucleului. Dimensiunea electronilor – ni s-a spus – este foarte mică în raport cu raza orbitei pe care se mişcă. Nici dimensiunea nucleului nu este prea mare. Atomul, ca un corp compact, mi l-am imaginat asemenea unui obiect legat cu o sfoară şi rotit foarte repede, astfel că lasă impresia unui disc. Fapt e că materia propriu-zisă – nucleu + electroni – reprezintă ca volum foarte puţin în comparaţie cu volumul atomului, aşa după cum obiectul şi sfoara cu care este legat au un volum mult mai mic faţă de volumul discului pe care îl descriu în mişcarea lor de rotaţie. Am aflat apoi că nici măcar nucleul atomului nu este compact, că şi el se compune din câteva particule, care la rândul lor se compun din altele şi probabil că lucrurile merg astfel la infinit. Rămâne atunci întrebarea: câtă materie propriuzisă există în univers? Oricum, foarte puţină, mai nimic. Găurile negre (care au fost descoperite mai târziu) ar putea fi explicate ca zone în care mişcarea încetează şi atunci materia, foarte puţină, încape într-un degetar. În extremis, materia poate că nici nu există, cel puţin în sensul în care o percepem noi, adică ceva concret, pe care să pui mâna. Ar fi cel mai teribil paradox: nimicul care se învârte şi pare a fi ceva.

Când sorii se sting şi când stelele pică,
Îmi vine a crede că toate-s nimică.

Se poate ca bolta de sus să se spargă,
Să cadă nimicul cu noaptea lui largă,
Să văd cerul negru că lumile-şi cerne
Ca prăzi trecătoare a morţii eterne...

Pentru a nu rămâne în zona paradoxului, va trebui să admitem că ceva totuşi există, dar trebuie să fie al naibii de mic. Cu asta, teoria materialistă este salvată. Dar cine învârte toate aceste particule? De unde atâta energie? Şi uite aşa, ne-am întors la religie, cu observaţia că întrebările fundamentale vor rămâne pe veci nesoluţionate şi că numai proştii aşteaptă răspunsuri la ele, în timp ce nenumărate probleme la îndemâna noastră să le rezolvăm, rămân nesolu-ţionate, sau primesc rezolvări dintre cele mai nechibzuite.

Îmi amintesc o scenă care dovedeşte că atmosfera era generală şi nu particulară familiei mele. Odată cu titlul de Cavaler al Ordinului Mihai Viteazul acordat tatei, primisem în calitate de moştenitor şi cinci hectare de teren arabil, pe care mai târziu l-am cedat statului, pentru a evita o soartă similară mătuşii despre care tocmai am vorbit. Întâmplarea ce vreau s-o relatez este anterioară cedării. Ne aflam într-o sâmbătă de dinaintea unei duminici în care urma să merg „pe teren", împreună cu un unchi, să învăţ şi eu ce trebuie să faci în calitate de proprietar, care îţi sunt responsabilităţile etc. Deşi eram în vacanţă, şcoala ne obliga să participăm la tot felul de activităţi extraşcolare. Scopul era sustragerea noastră de sub îndrumarea părinţilor, ce trebuia înlocuită cu îndoctrinarea politică supravegheată de către „tovarăşi de încredere". În acea duminică era prevăzut să mergem la cules spice de grâu după seceriş, o inepţie care avea însă rolul să ne obosească bine o zi întreagă. Prezenţa, bineînţeles, obligatorie! Nu se admit decât situaţii excepţionale. La întrebarea ce se voia formală „Este cineva care nu poate veni?", eu am răspuns că am altceva mai bun de făcut. Au urmat gesturile disperate ale mai multor persoane, dintre care o profesoară care a şi venit mai târziu acasă la noi să mă „pârască" şi să întrebe retoric „Cum am putut face o asemenea gafă? Noroc de intervenţia ei salvatoare, pentru că altfel nu se ştie ce s-ar fi putut întâmpla". Mai greu, dar până la urmă am înţeles şi eu că ar fi mai bine să renunţ şi am declarat că voi veni la cules spice, ceea ce a liniştit imediat spiritele, spre satisfacţia politrucului.

Desigur, nu toţi românii erau naivi şi romantici. Alţii erau, dimpotrivă, la extremitatea cealaltă. Parţial din ignoranţă, dar mai ales din dorinţa de a se răzbuna, acum se dădeau de partea noii puteri. Nu era nevoie să acţioneze ruşii. O făceau secăturile din România la adăpostul consilierilor sovietici ce erau peste tot, şi a noului partid ce devenea pe zi ce trecea tot mai omniprezent, chiar şi la şcoală.

Era perioada în care misionarii sovietici se străduiau să instaleze comunismul în România, iar primii activişti de partid români încă mai bâjbâiau. Era asemenea unui automobil fără caroserie, căruia i se vedeau toate componentele interne: motor, cutie de viteze, transmisie, mecanisme de frânare, instalaţia electrică etc. Defecţiunile mai mici sau mai mari erau de asemenea vizibile, ca şi unele dintre scopurile reale urmărite de liderii comunişti. Eram copil atunci, dar suficient de mare pentru ca să recepţionez, chiar dacă nu eram încă în stare să fac evaluări complexe. Şi mai erau adulţii: părinţi, profesori, cunoştinţe, cu toţii oameni educaţi înainte de război şi care – discret sau pe faţă – comentau faptele curente

pentru cine avea urechi să audă. Mai târziu, am asistat la înscăunarea şi aşezarea liderilor comunişti români, urmată de transformarea societăţii după gustul şi puterea lor de înţelegere.

Era limpede că socialismul, aşa cum i se spunea atunci comunismului de mai târziu, era de două feluri: cel al ocupantului şi cel al ocupatului. În Rusia se strângea tot ceea ce se jefuia din ţările ocupate, inclusiv România. O diferenţă încă şi mai importantă era cea a promovării oamenilor. Dacă în Rusia, care îşi lichidase demult aristocraţia, erau stimulaţi tinerii capabili şi folositori ţării, în România erau promovate doar secăturile dispuse să-şi trădeze compatrioţii şi să servească noul patron. „Lumea aceasta, care nu-i deloc minunată, ar putea eventual să devină astfel, dacă ar consimţi, nu să se nimicească (şi are pentru asta grozave înclinaţii), ci să-şi lichideze deşeurile”. Este soluţia sarcasticului Cioran, pentru că deşeuri există permanent şi peste tot. În timpul războiului, nemţii erau sufocaţi în Franţa de pârele reciproce ale francezilor pe care ei, nemţii, erau solicitaţi să le rezolve.

Distincţia dintre cei buni şi cei răi avea pentru noi, copiii, un caracter politic. Politic şi dichotomic. Nu exista gri, ci doar alb şi negru, în funcţie de unghiul din care priveai lucrurile. Noi, copiii, în mod firesc, doream să ne aşezăm astfel încât unghiul din care priveam să ne arate lumea în mod limpede, cât mai clar, dar după nişte criterii pe care încă nu le aveam.

Printre altele, totul se politiza. Îmi amintesc că într-un an nu am avut cărţi de istorie decât către sfârşitul anului, pentru că nu apucaseră să scrie noua istorie, cea veche nemaifiind bună de nimic, ba chiar dăunătoare, pentru că ne-ar fi putut învăţa ce nu trebuia să ştim. **Deci istoria se rescrie de fiecare dată când se schimbă regimul politic.** Iată o concluzie importantă pentru un adolescent (mai crescusem ceva între timp). Era un adevăr de care aveam să mă lovesc cu amărăciune aproape permanent. Nu-l inventaseră ruşii. Era vechi de când lumea. Istoricul împăratului Iustinian, Procopius, a scris o istorie secretă defăimătoare, probabil pentru a-şi echilibra balanţa psihologică în urma scrierii istoriei oficiale cerută de împărat, evident, plină de laude la adresa acestuia. „La véritable histoire est celle des moeurs, des lois, des arts et des progrès de l’esprit humain” (Voltaire, Lettres). Aşa ar trebui să fie. Practic însă cred că n-a fost niciodată aşa. Acum, cel mult prea lăudat era comunismul sovietic, cu tot ce era legat de el, la care trebuia adăugat „ajutorul neprecupeţit şi dezinteresat acordat ţărilor recent eliberate, inclusiv România”. La şcoală, orice exemplu trebuia însoţit de ceva de sorginte măcar rusească dacă nu sovietică. Lista oamenilor celebri începea, şi de multe ori se sfârşea, cu nume ruseşti. Omul sovietic era grozav în tot ce făcea, şi făcea orice. Chiar şi piticul sovietic trebuia să fie cel mai mare pitic din lume. Cât despre comunismul sovietic, „cea mai bună societate din câte se pomeniseră vreodată”, era destinat să triumfe curând în toată lumea. Că nu avea să fie aşa, o bănuiam, fiindcă venea ca o extrapolare a unei istorii mincinoase, deci nu putea fi decât tot o minciună. Noi nu făceam pronosticuri, dar produceam glume. Una celebră, ce ilustra perfect reţeta politizării, avea o reprezentare matematică:

1 + 1 + ajutorul sovietic = 2

Evident, egalitatea poate fi adevărată dacă, şi numai dacă, ajutorul sovietic este egal cu zero, ceea ce nu era greu de observat. Gluma avea însă şi un alt tâlc, mai instructiv pentru noi, copiii: orice frază poate conţine un adevăr ascuns, pe care îl afli dacă elimini partea inutilă. Ea a rămas definitorie pentru modul meu de a interpreta unele texte. Totul e să identifici corect partea bună şi partea rea.

Pentru timpul acela, şi pentru orizontul preocupărilor mele de elev, îmi notasem că ocupaţia de profesor de istorie se transformase într-una de propagandist de partid printre elevi. Nici un coleg de liceu din clasa mea nu a urmat această carieră, pentru că ar fi fost degradant. Situaţia s-a schimbat radical câţiva ani mai târziu, aşa că trebuie să fiu foarte atent la datare, fiindcă perioada trebuie determinată cu mare precizie. Ar fi nedrept să-i blamez pe cei născuţi mai devreme, sau mai târziu, şi care nu se mai înscriu în această conjunctură. De aceea, azi, atunci când este vorba despre un istoric, caut să-i aflu mai întâi vârsta.

Metoda deformării istoriei în folosul puterii, din păcate, nu s-a schimbat mult nici azi. Propaganda americană actuală este jenant de asemănătoare cu cea sovietică din anii '50. În filme, eroul american iese învingător din orice confruntare, „civilizaţia" americană este cea mai cea, ca să nu mai vorbesc de democraţia americană. Cel puţin cuvântul democraţie îmi strepezeşte dinţii şi azi, pentru că propaganda sovietică îl folosea cu aceeaşi intensitate, doar că noi eram cei democraţi, în timp ce americanii erau imperialiştii cei răi. Astăzi, că rolurile s-au inversat, mă întreb câtă democraţie există în Statele Unite ale Americii, în condiţiile în care propaganda spală creierii oamenilor? Uneori mi se pare ciudat cum de, pentru noi, ridicolul unei asemenea propagande era cât se poate de evident, în timp ce americanii de azi se lasă cu uşurinţă purtaţi de valurile ei. Om fi fost noi atât de deştepţi? Dacă eram, ne-am fi inversat şi rolurile. Deosebirea constă în prosperitatea economiei americane, pe care şi-o doreşte toată lumea şi pentru care îi sunt iertate păcatele, în contrast cu precaritatea economiei sovietice, şi implicit a celei româneşti. Americanii ceva mai cultivaţi îşi dau seama că democraţia lor este doar o vorbă, iar politica lor externă una dintre cele mai parşive, dar nimeni nu este dispus să renunţe la bunăstarea lui materială de dragul unor idei romanţioase, pentru că ştie foarte bine că tocmai această politică îi asigură lui prosperitatea de care se bucură. Oricine ar proceda la fel! Ipocrizia este o trăsătură comună pentru marea majoritate a oamenilor.

Dar nu sunt numai americanii în această situaţie. Se pare că au făcut-o toate statele care au devenit vremelnic mari puteri mondiale, iar în acest scop s-au folosit fără jenă de orice argument, oricât de fals. Iată un mic exemplu: încă din perioada cuceririlor coloniale, europenilor li s-a inoculat ideea că celelalte popoare sunt atât de necivilizate, încât mai practică canibalismul. Rezultă în mod implicit că şi noi, europenii, l-am fi practicat în trecut, dar am renunţat la el pentru că, nu-i aşa, noi suntem o rasă superioară şi creştini pe deasupra. Găsim această concepţie chiar şi în Robinson Crusoe, deşi Daniel Defoe nu era un povestitor

oarecare, ci un om instruit, chiar foarte instruit. Adevărul este că nici măcar animalele nu se mănâncă unele pe altele în interiorul aceleiaşi specii. Motivul este evitarea răspândirii bolilor în interiorul grupului, dovadă că uneori natura are procedee mai eficiente decât cele pe care le-ar fi imaginat „înţelepciunea" noastră. Ce-i drept, există triburi care mănâncă anumite organe ale duşmanilor răpuşi, în special ficatul, dar acesta este un ritual de luptă şi nu un mod de alimentaţie. Am menţionat însă un englez, şi ar fi nedrept să arunc blamul doar asupra lor, fără să precizez că, pentru mine, francezii, în materie de aroganţă, îi depăşesc pe toţi ceilalţi până la naziştii lui Hitler, care în prostia lor au ajuns chiar să creadă în ceea ce spuneau şi, cum de la a crede până la încercarea de punere în practică nu mai e decât un pas, ei l-au şi făcut. Era inevitabil după câteva secole de îndoctrinare. Nu numai propaganda politică premer-gătoare războiului, dar şi întreaga filozofie germană, celebra filozofie clasică germană, a fost convergentă către doctrina finală a lui „Übermensch", supraomul, pe care americanii îl traduc azi prin „over-man", pentru a nu se confunda cu binecunoscutul şi actualul „super-man". De fapt, nu e nici o confuzie; este unul şi acelaşi lucru, doar că unul este pentru copii, iar celălalt pentru adulţi cu minte de copii. Germania şi-a cultivat cultura, dacă mă pot exprima astfel, dar n-a ştiut să aleagă bine.

Nu degeaba spunea Voltaire că „doar filozofii pot scrie istorie", doar că şi lui îi scăpa ceva: credea că filozofii sunt asemenea lui, oameni independenţi, care spun ce gândesc. Între timp, mă tem că această categorie este pe cale de dispariţie. Au devenit şi ei simpli funcţionari în slujba politicienilor, uneori chiar fără să-şi dea seama.

Am vorbit despre istorici. Nici juriştii nu stăteau mai bine în anii '50 ai secolului trecut. Aveam un unchi judecător, care avea momente de disperare. Pentru mine, ca şi pentru marea majoritate a colegilor mei, era clar că profesiunea de jurist nu era deloc de invidiat. Orice proces se analiza mai întâi la partid, astfel că procesul propriu-zis era doar o formalitate, un specta-col în care judecătorul devenea actor. Asta în proce-sele civile simple. În cele politice, era o adevărată tragedie. Istoricul Dinu Giurăscu, ce poate fi crezut pentru că provine dintr-o familie de istorici de veche şcoală românească, ne spune că au existat peste 500.000 de condamnări numai în tribunalele militare, fără a mai vorbi de cele civile. Să facem un mic calcul. Un procent relativ mic de acuzaţi a fost furnizat din mediul rural de către cei unu, doi gospodari – aşa-zişii chiaburi – şi a preotului din sat. Restul, marea majoritate, adică peste o jumătate de milion de oameni, a fost format din intelectualitatea oraşelor. Datele trebuie raportate la cei aproape 16 milioane de locuitori ai României anului 1948, din care populaţia majoritară era rurală (78%), femeile reprezentau şi ele peste 50%, copiii 25%, iar din populaţia masculină a oraşelor, în mod evident, nu putem lua în consideraţie muncitorii. Am evaluat astfel numărul intelectualilor români, ce au constituit sursa condamnărilor amintite. Ne mirăm că au mai rămas câţiva printre noi.

Şi totuşi, aceşti puţini rămaşi erau modelele noastre de viaţă, şi nu puternicii zilei, ce deveneau tot mai grobieni pe măsură ce căpătau siguranţă. Ne era clar, însă, că situaţia lor nu era deloc de invidiat, şi nimeni nu şi-ar fi dorit să fie în pielea lor. Un model ce nu poate fi urmat. Iată un prim paradox.

Tot din copilărie îmi amintesc o scenă întâmplată în plină stradă: o ţigancă şi-a arătat fundul descoperit unui domn care o mustrase pentru nu ştiu ce. Evident, a făcut acest gest după ce luase o distanţă suficientă pentru ca să nu mai poată fi ajunsă. Scena mi-a rămas în minte pentru **neputinţa omului civilizat în faţa necivilizatului**, a celui educat în faţa celui ne-educat, iar întrebările generate de ea mă mai frământă şi azi.

În şcoală începuseră să se coaguleze grupuri de elevi, ce mai târziu aveau să se transforme în tabere. Eram un liceu de băieţi, şi se pare că la adolescenţă băieţii au asemenea înclinaţii. Abia mai târziu, la facultate, mi-am dat seama că Romanul fusese un oraş mai conservator şi încă nu adoptase forma liceelor mixte, soluţie cvasi-generală în restul ţării la vremea aceea. Nu fusesem un elev eminent, poate cel mult modest, aşa că eram bucuros că fusesem acceptat în grupul de elită al clasei, de la care aveam numai de câştigat, credeam eu. (Am avut şi de pierdut, dar nu regret.) Nu făceam mare lucru, oricum nimic rău, dar stârneam invidia celorlalţi. De exemplu, după ce autorităţile scoseseră din librării şi biblioteci orice carte antebelică, iar în şcoală se generaliza propaganda sovietică, noi ne întâlneam aproape în fiecare după-amiază şi discutam în special literatură clasică. Asemenea cărţi erau cu atât mai tentante, cu cât erau, dacă nu interzise, cel puţin puternic nereco-mandate. Bineînţeles că în spatele nostru se aflau câţiva părinţi care ne îndrumau din umbră. O făceau însă inteligent, suficient de discret, astfel încât noi copiii ne luaserăm rolul foarte în serios şi o făceam cu pasiune. Întrecerea noastră consta nu numai în a fi bine informaţi – adică să fi citit cărţile puse în discuţie –, dar să avem opinii cât mai pertinente şi să fim capabili să le exprimăm. Era o adevărată întrecere a opiniilor. Aşa cred că am prins gustul discuţiilor.

Ce am avut de pierdut s-a întâmplat în 1953: opt sau zece membri din vârful grupului, nu-mi amintesc exact numărul, am fost excluşi din UTM, organizaţia de tineret a partidului, viitorul UTC. Se întâmpla cu un an înainte de terminarea liceului, şi se părea că întreaga mea carieră era compromisă. Orice copil normal trebuia să fie membru UTM. A nu fi membru era mai grav decât un handicap. Erai un paria al societăţii. Chiar şi în competiţiile sportive am fost anunţat că nu voi mai putea participa. N-a fost chiar aşa! Spre surprinderea mea, după aproape un an s-a aşternut tăcerea. Am fost acceptat din nou în competiţii, am intrat la facultate, unde nimeni nu mi-a spus nimic. Atunci m-am lămurit că nu faptele noastre provocaseră excluderea, şi că nu noi contam de fapt, pentru că situaţii similare se petrecuseră în aceeaşi perioadă în mai multe oraşe din ţară. Noi fuseserăm doar ţapii ispăşitori ai unei acţiuni mai generale, menită să împrăştie „teama în burghezi”, după o expresie consacrată a timpului. După 1954, situaţia politică se stabilizase, burghezii nu mai existau, nu mai exista

practic nimeni care să ameninţe noua structură politică, aşa că şi noi am fost trecuţi cu vederea.

Experienţa, pe cât de nedorită, a fost pe atât de fructuoasă din punct de vedere psihologic, chiar dacă fructele n-au fost gustoase. Grupul nostru s-a destrămat imediat, în special prin plecarea „liderului nostru spiritual” şi a încă unui coleg în alte localităţi, şi prin divizarea clasei – destul de mare – în două clase mai mici. În noua clasă, îmi amintesc prezenţa unui singur fost membru al grupului, plasat în colţul diametral opus, şi cu care nu am mai avut relaţii. Partea interesantă, însă se referă la ceilalţi. Au fost prieteni, unii chiar din copilărie, care mi-au spus încă din primele zile de după excludere că noi nu mai putem fi în relaţii apropiate şi mă roagă să evit discuţiile cu ei, fie şi în pauzele dintre orele de clasă. Din punct de vedere psihologic, excluderea politică era minoră pe lângă asemenea lovituri. Dar lumea e mai complexă decât credeam. Brusc, au apărut alţi prieteni, dintre cei care îşi doreau prietenia mea, dar nu apucaseră să mi-o arate, mai ales dintre cei ce, oricum, nu mizau pe cariere politice. Cu unii dintre ei aveam să mă mai întâlnesc şi peste ani, după terminarea facultăţii.

Cu timpul, unele lucruri, chiar dintre cele esenţiale, se schimbau. În primul rând, dispăruse orice iluzie de tipul „vin americanii”. Era limpede pentru toată lumea că mai repede ar fi venit marţienii decât americanii. Europa era clar împărţită în zone de influenţă, noi eram din nefericire în zona de influenţă sovietică, şi nimic nu avea să schimbe această situaţie pentru foarte multă vreme. Era cumplit de limpede că americanii şi Europa occidentală ne abandonaseră. Singura preocupare era supravieţuirea. Nu se mai punea nici măcar problema unui compromis, pentru că nu era nimic de negociat. Comunismul era omniprezent. Nu exista alternativă. În ceea ce priveşte emigrarea, orice încercare de trecere frauduloasă a frontierei era sortită eşecului. Era mult prea bine păzită, iar noi mult prea neinformaţi şi bine ţintuiţi în localităţile noastre pentru a avea vreo şansă. Nu numai frontiera, dar întreaga zonă de graniţă era supravegheată pe o adâncime de câţiva kilometri. Cine a emigrat în occident atunci a făcut-o cu acte în regulă. Practic, singura soluţie posibilă era refacerea economică a ţării şi a fiecăruia dintre noi. Toţi eram săraci – chiar şi bogaţii, ca să zic aşa, erau săraci – fie că aşa fuseseră din totdeauna, fie că fuseseră expropriaţi. Oamenii se obişnuiseră cu puţin, pentru că tot nu primeau mai mult. Nu se poate spune că eram optimişti, ci resemnaţi. Oricum, fiecare trebuia sa-şi găsească un modus vivendi. Cine vorbeşte despre vreo altă atitudine în perioada anilor ’50 nu ştie despre ce vorbeşte sau este demagog. Cu sau fără entuziasm, patriotism, sau alte vorbe mari, singura alternativă era să-ţi vezi de treabă, dacă se poate, fără implicaţii politice majore. Spun majore, pentru că manifestările generale nu puteau fi evitate. Spre exemplu, prezenţa la manifestaţiile de 1 Mai şi 23 August erau obligatorii pentru toată lumea. Cum comunismul în România n-a durat doar câţiva ani, ci o viaţă de om, şi nu se întrezărea nici o şansă de a se schimba ceva, singura posibilitate era să-ţi asumi evenimentele timpului

tău. „El Teme de Nuestro Tiempo” este chiar titlul unei cărţi de Jose Ortega y Gasset a cărei idee principală este tocmai măsura în care oamenii reuşesc să devină „oameni ai timpului lor” sau nu. Oamenii acelor timpuri au fost cei care s-au străduit să menţină în stare de plutire barca numită România. Unii, mai curajoşi, au încercat chiar să vâslească împotriva curentului. Pentru aceasta însă trebuia să fii în barcă.

Nu-mi era încă limpede în 1954, când am terminat liceul, dacă accesul meu la facultate era posibil sau nu, dar trebuia să încerc. Până atunci, însă, trebuia să mă hotărăsc la care. Un lucru era sigur: orice carieră cu implicaţii politice era exclusă, şi nu numai din cauza excluderii mele din UTM, ci din motive anterioare, mult mai profunde. În primul rând atmosfera în care am copilărit a fost una de prudenţă, teamă, timiditate. Recomandarea curentă era: „Nu trebuie să ieşi în faţă, să te evidenţiezi. Trebuie să fii cât mai discret, să treci neobservat, să nu atragi atenţia. Altfel, îşi vor aduce aminte că tatăl tău a luptat pe frontul de Est, bunicii au fost negustori, şi altele asemenea”. În consecinţă, nu numai că nu am devenit un luptător – poate că nici nu am firea necesară –, dar am eliminat din start orice asemenea posibilitate.

Orice profesiune cu implicaţii politice era deci exclusă. Despre profesiunea de istoric sau cea de jurist nici nu putea fi vorba; am spus deja de ce: ar fi fost imoral. Existau desigur şi excepţii. O primă categorie este cea a copiilor care provin din familii cu tradiţii în profesiunea respectivă, şi este de aşteptat ca şirul generaţiilor succesive de istorici, jurişti etc. să nu se întrerupă din cauza unui accident politic. În sânul unor asemenea familii există convingerea îndreptăţită că profesiunea lor este veşnică, în timp ce guvernările se schimbă. Mai există, de asemenea, copii realmente pasionaţi de un domeniu anume, mai ales în arte, indiferent dacă pasiunea lor este sau nu susţinută de un talent pe măsură. Eu vorbesc însă de copiii normali, adică de marea majoritate a celor fără înclinaţii deosebite, pentru care se pune problema alegerii, şi nu despre excepţii. Iar eu mă consideram un copil normal. Apropo, ştiţi care este interpretarea corectă a expresiei „Excepţia întăreşte regula”? Vă spun eu: orice regulă, orice lege, are domeniul ei de aplicaţie, în interiorul căruia este valabilă. În afara domeniului, ea îşi încetează valabilitatea, total sau parţial. Astfel, legile de curgere a lichidelor, spre exemplu, se aplică bineînţeles lichidelor. Dar ce este un lichid? O substanţă foarte vâscoasă mai este ea un lichid? Care este limita care separă lichidele de solide şi gaze? Bobul de grâu este solid, dar ansamblul boabelor de grâu respectă legile de curgere a lichidelor mai bine chiar decât apa, care face menisc. Ei bine, tocmai aşa-zisele excepţii de la regulă definesc domeniul în interiorul căruia regulile sunt valabile, pentru că îi fixează limitele. Chiar şi legile juridice sunt valabile într-o ţară, dar nu şi în ţara vecină. În SUA există legi unionale, valabile în toate cele 50 de state, şi legi specifice fiecărui stat, care pot sau nu pot fi valabile în două state vecine.

Să revenim la problema alegerii unei profesiuni. Un singur criteriu era limpede: neimplicarea politică.

Unul dintre cei mai buni prieteni ai mei, State Ioan, avea înclinaţii artistice, dar şi blocaje la ştiinţele exacte. S-a pregătit pentru arte plastice, unde nu numai că a reuşit, dar a rămas asistent şi apoi conferenţiar la Institutul „Nicolae Grigorescu" din Bucureşti. A murit, din păcate, la cutremurul din 1977. În ceea ce mă priveşte, nu consideram artele plastice ca fiind o meserie profitabilă. Modelele ce le aveam în vedere, începând cu profesorul nostru de desen – un bărbat întotdeauna elegant îmbrăcat, fără să fie bogat – îmi dovedeau că pe plan financiar profesiunea este nesigură.

Medicina ar fi fost ideală: profesionalism fără implicare politică, venituri bune, muncă curată. Existau însă şi dezavantaje: riscul de a rămâne la ţară şi, mai ales, concurenţa foarte mare la admitere: între 10 şi 20 de candidaţi pe un loc. Şi mai era „tocitul"; un volum imens de material ce trebuia învăţat pe dinafară, ceea ce nu mi se potrivea deloc şi simţeam că mă depăşeşte.

Profesiunea de profesor ridica şi ea mari semne de întrebare. Simţeam că proprii mei profesori încep să se teamă de posturile lor, fiindcă se dorea înlocuirea lor cu cadre noi, formate în spirit nou. Consider de aceea că am avut noroc să beneficiez de profesorii vechi, cu educaţie antebelică, si am aflat cu tristeţe că cei ce nu apucaseră să iasă la pensie în timp util au fost aruncaţi în şcoli periferice. În plus, şcoala devenea tot mai politizată, iar cei care trebuiau s-o facă erau profesorii. Dar cel mai grav era faptul că la terminarea facultăţii toţi absolvenţii urmau să fie repartizaţi la ţară, cu salarii foarte mici. Iar de acolo, revenirea la oraş era o foarte mare problemă, mai ales pentru cei fără relaţii. Hotărât lucru, numai cine voia să revină în satul natal, ar fi putut accepta aşa ceva. Nu era cazul meu.

Pedagogia, ca şi medicina, nu erau de mine, deşi din motive diferite. De mine era sportul! Toată lumea credea că voi urma o carieră de antrenor sau profesor de sport, gândindu-se la performanţele mele, şi la faptul că dedicasem mult timp sportului. Antrenorul de la atletism chiar mă încuraja. Ideea nu era însă şi în vederile mele. Varianta profesor, fie şi de sport, tocmai o eliminasem, iar cea de antrenor nu-mi surâdea deloc, pentru că ştiam de pe stadion şi din deplasări că ar trebui să lucrez cu tot felul de oameni, lucru pe care intuiam că nu sunt în stare să-l fac cum trebuie. Dar cel care m-a impresionat atunci a fost chiar profesorul de gimnastică de la liceu. El făcuse din mine gimnastul numărul 1 al oraşului şi vedeta invidiată a liceului. Într-o perioadă în care marea majoritate a elevilor nu ieşiseră vreodată din oraş, eu vizitasem deja principalele mari oraşe ale României, şi asta tot datorită lui, care îmi deschisese calea şi în atletism. Surpriza a venit la terminarea liceului, când acest profesor a venit să-mi spună să nu care cumva să urmez „Institutul de Cultură Fizică şi Sport". Deşi motivele lui erau diferite de ale mele, cred că l-am înţeles foarte bine. Era un om delicat, cu mult bun simţ, şi care avusese o mare dezamăgire: în timpul războiului, fusese luat

prizonier la ruşi, unde a stat câţiva ani buni. La Iaşi, unde fusese profesor, îl credeau dispărut. La întoarcere, în loc să se bucure de o primire călduroasă, i s-a spus că postul lui a fost ocupat de altcineva, deci el nu mai avea loc acolo. Probabil că, dacă ar fi insistat, s-ar fi găsit o soluţie, dar el n-a vrut să se umilească şi aşa a ajuns profesor la Roman, unde s-a căsătorit şi de unde n-a mai plecat. Ambiţia lui era să le demonstreze celor din Iaşi ce au pierdut, iar eu am fost printre primii sportivi cu care s-a etalat. Am spus toate astea pentru că am încercat să-l caracterizez, chiar dacă m-am şi lăudat un pic. Îmi imaginez că, în afara unor mici succese profesionale ca cel pe care l-am relatat, avea mult mai multe motive de nemulţumire, începând cu atmosfera din consiliile profesorale, unde ca profesor de sport era ţinut la distanţă de colegi mult mai puţin chemaţi, dar titulari ai unor catedre mai importante. De pomină a fost însă o noapte când a trebuit să se lupte cu cei de la partid, care voiau să impună echipa unui liceu industrial, pentru că aşa era politic, deşi echipa noastră, a liceului teoretic, câştigase categoric concursul, fusese de departe cea mai bună, şi, de fapt, singura capabilă să facă faţă în mod onorabil într-o competiţie de nivel superior. Argumentul că ne facem de râs cu soluţii impuse politic nu-l interesa pe tovarăşul care avea obiectivele lui. Abia dimineaţa, se pare că în urma unor telefoane la nivele mai înalte, disputa s-a încheiat în favoarea liceului nostru. Îmi era limpede de ce nu-mi recomanda mie să merg pe urmele lui. N-o făceam oricum, dar am apreciat corectitudinea lui.

Ca să revin la subiect, jurist nu, profesor nu, medic nu, antrenor nu, nu rămânea decât ingineria. Alegerea era mai mult decât clară. De fapt, ea era prima variantă şi nu ultima, pentru că economia românească, fie ea şi socialistă, era în plină dezvoltare, iar statul avea nevoie de ingineri. La absolvire, un post bine retribuit era asigurat pentru orice absolvent. Şi nu oriunde, ci la oraş. În plus, era o profesiune fără implicaţii politice majore, pentru că întreprinderile erau conduse de directori-politicieni fără studii, în timp ce inginerii aveau cel mult şansa să devină ingineri-şefi. Nici unul nu râvnea la postul celuilalt. Aşa era atunci! Şi aici, însă, la politehnică, concurenţa era destul de mare: aproximativ 5 pe un loc, în condiţiile în care doar o foarte mică parte din tineri urmau un liceu care să le permită admiterea la un institut de învăţământ superior, iar dintre aceştia doar o parte încercau să meargă mai departe. Şcoala era mult mai selectivă în comparaţie cu anii care au urmat, când învăţământul obligatoriu scotea întreaga generaţie aptă să se prezinte la admiterea la o facultate, iar majoritatea absolvenţilor chiar se şi duceau, evident fără să creadă serios nici ei că vor reuşi, dar sporeau artificial numărul candidaţilor. Atunci însă, în 1954, concurenţa era reală şi strânsă. Nu e de mirare că azi, când industria românească se risipeşte, inginerii îşi schimbă meseria şi îi găsim reprofilaţi în orice altceva. Chiar mă amuză să constat că într-o trupă de ingineri deveniţi azi artişti, prezenţa unui artist profesionist se remarcă prin lipsa de talent a acestuia din urmă.

Se punea totuşi întrebarea dacă aveam sau nu calităţi de inginer. Cred că da, pentru că îmi plăcea precizia, cel puţin în exprimare. Aveam şi o dovadă. Copil fiind, în timpul unui deranjament digestiv, un unchi m-a întrebat: „Ce-ţi face burtica, puiule?” Răspunsul meu prompt, precis şi puţin ritos a fost: „Burta face bine. Popoul face prost.” Deci puteam deveni inginer!

Inginer, inginer, dar ce fel de inginer? În penultima clasă de liceu avusesem o profesoară de chimie foarte bună. O domnişoară bătrână care îşi făcuse o pasiune din profesiunea de pedagog (rara avis in terris). Eram convins că mă voi face chimist, mai ales că în acel an învăţam chimia organică, care e logică şi frumoasă. În ultima clasă însă la chimie a venit o nouă profesoară, una dintre cele mai slabe pe care le-am avut vreodată. Cea veche, în schimb, a devenit profesoară de fizică. Brusc, pasiunea mea s-a schimbat. Atunci am realizat că pot fi victima conjuncturii. Interesul meu era să aflu cine sunt eu. Care sunt aptitudinile mele reale, şi care îmi sunt slăbiciunile. Caracteristicile mele intrinseci nu au nici o legătură cu întâmplarea că am întâlnit în viaţă o persoană sau alta. Soarta mă poate favoriza sau defavoriza, dar nu-mi poate modifica caracteristicile esenţiale, nu mă face mai scund sau mai înalt. (L’éducation développe les facultés, mais ne les crée pas – Voltaire, Poème sur la loi naturelle.) Făceam atletism şi ştiam foarte bine că, în ciuda oricâtor antrenamente, performanţele sportivilor sunt limitate de posibilităţile lor fizice. Trebuie de aceea să-şi aleagă disciplina sportivă care îi avantajează. Sesizam atunci o eroare ce am constatat mai târziu că este foarte frecventă printre părinţi, ca să nu mai vorbim de copii. Ei nu discern între vocaţia reală şi o îndemânare căpătată din întâmplare. Iată un exemplu. Să presupunem că un copil, datorită unei suferinţe, a stat mai mult în casă. Părinţii l-au încurajat să se joace cu creionul pe hârtie. Un altul însă, fără nici o suferinţă, a jucat toată vara fotbal pe maidan. Toamna, la şcoală, cei doi sunt puşi să deseneze. Un profesor superficial îi va spune primului că este talentat la desen, în timp ce celuilalt nu-i va acorda nici o atenţie. Între îndemânarea căpătată prin exerciţiu şi talent nu există însă nici o legătură. Dacă lucrurile s-ar opri aici, ar fi încă bine. Catastrofa începe în clipa în care copilul chiar începe să creadă că ar fi talentat. Iar dacă mai târziu constată că matematica nu-i de el, se hotărăşte pentru o carieră artistică. Va afla până la urmă că nu este nici măcar talentat, dar mult prea târziu, când nu mai poate renunţa. În locul unui om cu picioarele pe pământ şi cinstit în primul rând cu el însuşi, va deveni, cu puţin noroc, un critic de artă sau un simplu cabotin.

Deci, chimie sau fizică? Oricare dintre ele, tot politehnică înseamnă. Până la urmă, s-a nimerit să fie fizica, iar azi îmi dau seama că cealaltă variantă nu mi s-ar fi potrivit deloc. Dar politehnica mi s-a potrivit? Teoretic da, practic nu! Da, pentru că modul de gândire al inginerului mi se potriveşte. Nu, pentru că un inginer nu face doar proiectare. Înainte de orice, în întreprinderile socialiste de stat, inginerul face orice altceva în afară de proiectare. Aici intervine a doua greşeală frecventă care se face în alegerea profesiunii, greşeală pe care am

făcut-o şi eu. Oamenii se gândesc la obiectul de studiu şi nu la activitatea pe care o vor desfăşura. Iată un exemplu: un copil este bun la matematică, spre exemplu. El urmează facultatea de matematică. După absolvire, însă, doar o infimă parte dintre ei devin matematicieni, în sensul că vor lucra într-un institut de matematică sau altundeva, unde vor produce matematică. Marea majoritate vor deveni profesori de liceu, unde vor preda aceleaşi lecţii generaţiilor succesive de elevi. Aceasta este o altă profesiune: profesiunea de pedagog, pentru care trebuie să iubească copiii, să aibă răbdare cu ei şi să-şi facă o pasiune din a-i învăţa din ceea ce ştie. Dacă s-a nimerit să aibă această chemare, bine. Dacă nu, atunci va deveni un ratat, probabil mare consumator de băuturi tari, undeva în cârciuma satului în care a fost repartizat şi de unde nu va mai ieşi niciodată. Aş scrie şi ce făcea inginerul într-o întreprindere de stat în economia centralizată a României socialiste, dar nu merită, mai ales că, între timp, meseria a cam dispărut.

În ceea ce priveşte ingineria, mai există o greşeală: copiii îndemânateci, înclinaţi spre manuali-tate, sunt consideraţi a fi apţi pentru inginerie. Nimic mai fals! Poate către chirurgie. Plăcerea de a se juca cu şurubelniţa nu denotă aptitudini inginereşti, aşa după cum caligrafierea frumoasă în clasa I-a primară nu indică un viitor scriitor. Un scriitor este cineva care are ceva de spus, ceva ce merită să rămână să afle şi alţii. Cât despre inginerie, ea reclamă capacitate de abstractizare, sinteză, concepţie. Muncitorul foloseşte şurubelniţa, nu inginerul, iar un inginer nu este un muncitor mai calificat, ci cu totul altceva, la fel după cum capacitatea cuiva de a face adunări şi chiar înmulţiri, utilă pentru un vânzător, nu ne spune nimic despre aptitudinile lui de matematician, în sensul de producător de matematică. În ceea ce mă priveşte, nu-mi amintesc să fi ţinut vreo şurubelniţă în mâna până la orele de laborator din timpul facultăţii, aşa că nu-mi probasem îndemânarea, în ipoteza că ea ar fi existat.

Inspirat sau nu, am devenit student la Institutul Politehnic din Iaşi, pe care l-am absolvit în 1959. Nu am fost nici pe departe un student eminent, ci mai curând unul mediocru către bunicel, modest, consecvent principiilor adoptate încă din copilărie, ce-mi dictau să nu ies în faţă, dar probabil că şi unei timidităţi înnăscute. Mai mult decât profesorii mă apreciau colegii, evident, unii dintre ei, nicidecum toţi. Aprecierea lor o vedeam în mod sincer înaintea examenelor când, împreună cu toţi ceilalţi colegi, eram cuprins de emoţia obişnuită pentru asemenea evenimente. Cei aflaţi în pericol să nu treacă mă excludeau din grupul lor de suferinţă cu argumentul că eu nu am asemenea probleme. Probleme totuşi aveam pentru că şi nota era importantă: aveam nevoie de bursă, veniturile mamei fiind insuficiente. Pot spune chiar că aprecierile lor erau exagerate, pentru că, în ciuda optimismului lor, am avut şi două restanţe. Nu am avut prieteni din afara cercului de colegi, ceea ce susţine teza timidităţii. Ce-i drept, mediul universitar din Iaşi era pe atunci concentrat în celebrul cartier Copou, care arăta din acest motiv ca un campus universitar. Asta ar explica lipsa relaţiilor mele cu persoane din

alte medii, dar nu explică lipsa prieteniilor cu studenţi de la alte facultăţi. Totuşi, ele nu au lipsit cu desăvârşire, dacă stau să mă gândesc mai bine.

Am aflat cu tristeţe mai târziu că unele facultăţi, în special Politehnica, au fost dispersate prin alte cartiere ale oraşului, tocmai pentru a distruge orice focar de intelectualism, duşmanul numărul 1 al liderilor comunişti. Din păcate, au reuşit, ca în mai toate relele pe care şi le-au propus.

Pentru mine, amintirea anilor de studenţie înseamnă tocmai atmosfera acelui mediu, în care oriunde te aflai ştiai că eşti înconjurat de intelectuali şi călcai pe urmele unora dintre cei mai mari cărturari pe care i-a dat România vreodată. Conştienţi că nu vom atinge talia lor, ne străduiam totuşi să nu-i facem de râs. Treceam zilnic pe lângă edificii ce adăpostiseră cândva întâlniri ale membrilor Junimii Române şi altele asemenea, ne învârteam în jurul „Teiului lui Eminescu", şi aveam cămine în casele unor foşti mari boieri, din păcate câte 10-20 într-o cameră ce fusese cândva salon. Blocurile de cămine studenţeşti încă nu se construiseră. Un sentiment de tristeţe exista totuşi cvasi-permanent, pentru că prea multe ţineau de trecut şi nu se vor mai putea repeta, pentru că Iaşul nu mai era capitala unei ţări, ci un oraş prea aproape de graniţa sovietică. Printre locuitorii în vârstă persista încă imaginea ruşilor albi refugiaţi din faţa exploziei barbare a „Marii revoluţii" din 1917, oameni disperaţi ce zăboveau câteva zile în Iaşi, în fuga lor către locuri cât mai îndepărtate cu putinţă. Nu numai ieşenii bătrâni, dar chiar şi cei tineri nu excludeau ipoteza extinderii tăvălugului sovietic, mai ales în primii ani de după război. Oricum, majoritatea locuitorilor oraşelor moldovene a migrat către Bucureşti, îndeosebi intelectualii, astfel încât populaţia actuală este majoritar de origine rurală. O vizită în Iaşi, 20 de ani mai târziu, mi-a dezvăluit un oraş nou, în care puţine clădiri cunoscute rămăseseră în picioare şi nimic din vechea atmosferă. Chiar şi în Romanul copilăriei mele, după douăzeci de ani, nu mai aveam nici o rudă cunoscută.

„Societatea ieşeană de atunci – ne spune Alexandru Paleologu, şi se referă la cea din timpul lui Ibrăileanu – nu era absolut deloc provincială, ci păstra foarte clară conştiinţa nu numai de a fi «a doua capitală», dar şi pe aceea de a fi fost capitală pur şi simplu. Era o societate mai europeană într-un sens decât cea bucureşteană, prin non-balcanism şi prin faptul că la Iaşi nu existau şanse de parvenire pentru indivizii inculţi şi grosolani." Bine ar fi fost să fi rămas aşa!

Se întreabă multă lume cum se face că majoritatea marilor oameni de cultură români au provenit din Moldova. Este suspectată o anumită predispoziţie a moldovenilor, mai visători, romantici, înclinaţi către reflexie etc., caracteristici stimulate la rândul lor de configuraţia dealurilor molcome şi a frumuseţii peisajelor. Sună frumos, dar este doar o fugă din faţa răspunsului şi a căutării lui. Explicaţia este mult mai simplă. Mai întâi trebuie observat că doar jumătatea de nord a Moldovei a dat asemenea oameni. De ce? Trebuie doar să ne uităm pe o hartă istorică şi să remarcăm că Polonia, vecina dinspre nord a Moldovei, a

fost încă din Evul Mediu şi până după 1700 un stat puternic şi civilizat. Lvov-ul a avut una dintre primele universităţi din Europa. În timp ce noi ne luptam cu turcii, Polonia îl dădea lumii pe Copernic (1473-1543). Şi cam în toată această perioadă, boierii români se certau între ei la fel ca azi, cu deosebirea că atunci, când domnitorul era din tabăra opusă, cei moldoveni îşi luau familiile şi emigrau temporar în Polonia. La putere sau nu, era întotdeauna de „bon ton" să-şi trimită copiii la studii, tot în Polonia. Nu este o întâmplare faptul că Petru Movilă devine în 1627 mitropolitul Kievului. La vremea aceea, presiunea catolicilor dinspre vest, finalizată cu acordul de la Brest-Litovsk din 1596, a determinat o coagulare a ortodocşilor în partea de est a Poloniei, care se întindea pe o arie întinsă, ce cuprindea inclusiv Ucraina de azi. Ea s-a soldat prin edificarea unei mari mănăstiri, Pecerskaia Lavra, iar ca dovadă a puternicelor legături dintre moldoveni şi poloni stă tocmai alegerea unui moldovean ca prim mitropolit al acesteia. Să nu-l uităm, de asemenea, pe Dimitrie Cantemir, cel care prin fiul său a dat primul mare poet rus, fără a mai vorbi de Cantemir însuşi, singurul român apreciat, citit şi citat de Voltaire. După ce Polonia a intrat în declin, sfârşind prin a fi ştearsă temporar de pe harta lumii la sfârşitul secolului 18, Moldova a beneficiat de vecinătatea Austriei, iar şi mai târziu, cu toate dezavantajele ei, scurta ocupaţie habsburgică a însemnat şi un contact direct cu altă civilizaţie. Eminescu a fost nu doar un poet talentat, dar şi unul dintre cei mai culţi poeţi români din toate timpurile, cu studii la Viena şi Berlin. Cum toate acestea au încetat demult, Moldova a încetat şi ea să mai fie principalul izvor de cultură al României. Interesant este că proclamaţia de independenţă a Greciei moderne, cea pentru care şi în care a murit Lord Byron, proclamaţie ce a dat speranţă de viaţă celei mai vechi civilizaţii europene, s-a făcut la Iaşi, oraşul ce în curând avea să înceteze de a mai fi capitala vreunui stat.

În anii '50, însă, Iaşul purta nu numai urmele trecutului îndepărtat, dar şi pe cele ale războiului recent. Un şir întreg de case de pe strada Păcurari, spre exemplu, era distrus. Cum edilii nu făceau nimic pentru aspectul oraşului, noi conştientizam realitatea istorică de fiecare dată când traversam acel maidan în drum spre facultate, iar, în anul 2, acest lucru se petrecea aproape zilnic. O observaţie locală asemăna soarta ieşenilor cu o călătorie cu tramvaiul 3, ale cărui puncte terminus erau unul la gară şi celalalt la cimitir.

În mod firesc, după absolvirea facultăţii, am „intrat în câmpul muncii", sau „în producţie", o altă expresie la modă pe atunci. Între timp, peisajul politic şi social se schimbase întrucâtva. Pe de altă parte, şi eu am învăţat să fiu mai puţin sfios, mai ales că depăşisem cel mai important prag, cu toate temerile mele dinainte: aveam în mână o diplomă. Adevărul e că, în timpul facultăţii, nimeni nu m-a întrebat nimic, nici măcar de ce nu sunt membru UTC. În Institutul Politehnic, activitatea politică era minimală. Se povestea o replică pe care rectorul Institutului Politehnic ar fi dat-o celor de la partid atunci când a fost întrebat de ce studenţii de la Politehnică nu participă la activităţi politice în măsura în care o fac cei de la Universitate: „pentru că au mult de lucru; trebuie să facă proiecte, lucrări de laborator etc." Nu ştiu cât de

adevărată a fost, dar printre noi ea s-a bucurat de multă trecere şi servea ca pretext pentru refuzul oricărei sarcini nedorite.

Cât despre timiditate, iată un exemplu care nu ştiu dacă demonstrează faptul că depăşisem acest handicap, sau era doar o reacţie spontană, pentru că de multe ori timizii au explozii de curaj necontrolat. Eram în al doilea an de activitate şi lucram ca inginer mecanic în fabrica de zahăr din Roman, după ce îmi făcusem primul an de stagiatură la Piatra Neamţ. În birou cu mine se mai aflau şeful serviciului şi un desenator tehnic, de fapt absolvent al Academiei de arte plastice din Bucureşti, dar care prefera să aibă un salariu asigurat decât să-şi câştige existenţa profesând ca artist plastic. De la el eu am învăţat multe, inclusiv pasiunea pentru fotografiile artistice alb-negru, singurele posibile pe atunci pentru noi, dar care presupuneau mai multă artă decât cele colorate de azi. Şeful era mai tot timpul plecat. Noi, desenatorul şi eu, luaserăm obiceiul ca pe la ora 12, după ce ne mâncam sandviciurile, să plecăm prin fabrică, având grijă ca în traseul nostru să trecem printr-o încăpere pe unde treceau conducte de colectare a siropului în diferite faze de concentrare şi filtrare. Era ca un fel de panou de comandă unde, în loc de aparate de măsură, se aflau robinete prin care se luau probe. Încăperea aparţinea laboratorului fabricii. Acolo ne luam desertul. Într-o zi, şeful organizaţiei de partid din atelierul mecanic, observându-ne tabietul, ne-a cerut politicos să-l lăsăm să ţină în biroul nostru o scurtă şedinţă cu cei din conducerea organizaţiei pentru discutarea unei probleme mai delicate (pentru ei), cu promisiunea că vor termina înainte de a veni noi. Trebuia doar să-i lăsăm cheia biroului. Am fost de acord. Scena s-a repetat după un timp, pentru ca a treia oară să vină cu aroganţă să ne ceară cheia, ca şi cum am fi fost obligaţi s-o facem. Atunci m-am enervat şi l-am pus la punct aşa cum n-o mai făcusem cu nimeni în viaţa mea. El a plecat, dar eu am intrat în panică pentru gestul meu şi am rămas stresat pentru câteva zile, până când m-am încrucişat cu el pe un coridor. M-a salutat cu tot respectul de care era în stare, de parcă îi era teamă să nu-l iau şi la bătaie. (Oricum nu era cazul, fie şi numai pentru că era mai solid decât mine.) Mi-am notat atunci că oamenii de acest gen sunt laşi şi, dacă încă nu-mi depăşisem cu totul timiditatea, atunci am reuşit sigur.

Tot atunci am remarcat şi mimetismul politic al majorităţii activiştilor de partid. Întâmplător, şeful organizaţiei orăşeneşti de partid era un etnic maghiar, deşi numărul maghiarilor în Roman era infim. Ei bine, mai toţi activiştii mărunţi îşi modificau accentul pentru a fi aidoma şefului lor. Erau de un ridicol inimaginabil. În vechiul teatru german de păpuşi, de lângă împărat sau erou, oricare ar fi fost ei, nu lipsea niciodată Hanwurst (Ion Cârnat), care repeta orice cuvânt sau gest al eroului în maniera lui, exagerând. Doar că la nemţi asta era o satiră, în timp ce politrucii noştri îşi luaseră rolul în serios.

Era interesant că noii lideri politici, teoretic preocupaţi să edifice o societate de tip nou, radical diferită de cea veche, încercau, de fapt, să se comporte aşa cum credeau ei că ar fi făcut cei dinainte. Doar că cei dinainte, pe lângă bun simţ, aveau şi educaţie, ceea ce le lipsea

cu desăvârşire celor noi. Cât despre slugărnicie, ea n-ar fi existat dacă nu ar fi fost pe placul celor mari. „Otez les ailes à un papillon, c'est une chenille” (Chamfort). Aceasta a devenit România comunistă, după ce ruşii i-au decimat intelectualitatea.

Era perioada finalizării colectivizării agriculturii, următoarea mare prostie a comunismului după naţionalizare, dar mai importantă chiar decât ea, pentru că naţionalizarea a privit un grup restrâns de persoane, în timp de colectivizarea, pe majoritatea populaţiei, România fiind atunci încă o ţară eminamente agricolă, cu marea majoritate a populaţiei rurală. Pentru finalizarea colectivizării, activiştii îşi formau echipe cu oameni de la oraş, forţaţi să-i însoţească pentru a-i impresiona pe ţărani. Peste tot era o agitaţie nebună. Şi pentru că am pomenit de colectivizare, în Anglia, agricultura a fost cea care s-a dezvoltat înaintea industriei, tocmai datorită interesului proprietarilor de a-şi dezvolta intensiv proprietăţile, dacă extensiv nu se mai putea. Valoarea oricărei proprietăţi creştea dacă terenul era mai bine lucrat, mai bine valorificat. Termeni de genul „exploatarea intensivă a terenului” sau chiar „organizare ştiinţifică” erau la modă în Anglia secolului 18, iar mulţimea nevoiaşilor, a cerşetorilor şi a borfaşilor din cartierele mărginaşe ale marilor oraşe, despre care citim în cărţi sau o vedem în filmele cu subiecte de epocă, era rezultatul exodului lor de la sate, unde nu mai aveau de lucru. Industria s-a dezvoltat mai târziu şi a profitat de existenţa acestei forţe de muncă ieftine, pe care a absorbit-o într-o oarecare măsură. (A mai avut un avantaj Anglia acelor timpuri: pe cei nedoriţi i-a expulzat peste mări, pentru că se afla în plină perioadă colonială.) La noi s-a petrecut exact invers. Prin colectivizare, agricultura a fost distrusă, iar oamenii, cu timpul, şi-au pierdut simţul gospodăresc. Nici chiar cei care, ajunşi la oraş şi instalaţi în casele naţionalizate din centrul oraşelor, nu au fost mai gospodari decât majoritatea celorlalţi, pe care statul i-a aşezat ca în raft în blocurile special construite. Casele din centrul multor oraşe au devenit repede mai insalubre decât cele din mahalale. În spatele faţadelor se ascunde uneori un peisaj penibil, datorat exclusiv lipsei de civilizaţie a noilor locatari.

Dar să revin la debutul meu ca inginer. În ceea ce priveşte profesiunea de inginer, ea era limitată la nivelul inginerului şef al unei întreprinderi. Toţi directorii erau numiţi de partid, şi recrutaţi din rândul muncitorilor, deci fără studii superioare. În consecinţă, nici un inginer nu putea deveni director, după cum nici un director nu putea deveni inginer. Situaţia fiecăruia era clară, precis delimitată şi fără conflicte majore. Au fost cazuri, chiar dacă rare, în care unii dintre aceşti directori se întâmpla să fie oameni cu bun simţ. Lucrurile aveau să se schimbe, însă, repede. Prin 1960, deja se lansase ideea că directorii ar putea fi ingineri. Veste bună pentru naivi! Asta nu însemna că se vor recruta directori dintre ingineri, ci că se vor fabrica directori-ingineri. Partidul începuse deja să-şi pregătească propriile cadre, recrutate tot dintre muncitori, dar care, cu un surogat de pregătire medie şi cu un tratament special în timpul facultăţi, căpătau o diplomă de inginer.

Ceva mai târziu, însuşi cuvântul „partid” îşi schimba tot mai mult semnificaţia. Din reprezentant al unei ideologii politice, el devenea o organizaţie de tip mafiot, dar oficializată de către stat. Iar cum, între timp, învăţământul mediu devenise obligatoriu pentru toţi tinerii, întreprinderile au fost desemnate să-şi recruteze viitorii conducători din rândul personalului propriu. Pentru cei mai slab dotaţi dintre ei s-au organizat chiar cursuri serale speciale la care nu mai veneau studenţii la facultate, ci se deplasau profesorii în întreprinderi. Aleşii îndeplineau deci două condiţii:

– să nu fi reuşit la facultate pe cont propriu. Evident că dacă ar fi reuşit ar fi fost studenţi şi nu lucrători în întreprinderi.

– să fie în graţiile conducerii politice şi administrative a întreprinderii, deci să fie agreat de reţeaua mafiotă comunistă.

S-a mers până acolo încât unii lideri politici îşi angajau formal copiii pentru a fi trimişi la facultăţi de către întreprinderi. Avantajul esenţial, pe lângă o reuşită sigură, era dobândirea unui „dosar” în terminologia de atunci, un curriculum vitae cum i s-ar spune azi, de viitor conducător. A fost un cameleonism similar cu cel al „revoluţionarilor” apăruţi ca ciupercile după 1989, dacă se putea şi cu pedigri de fost ţărănist, ca să preiau o exprimare a explozivului Mircea Dinescu. Oricum, diferenţa dintre nivelul lor şi cel al unor muncitori autentici nu era mare, iar dacă exista una, ea era în favoarea muncitorilor. Nu-mi amintesc să fi cunoscut vreun fiu de „nomenklaturist” care să fi fost ceva de capul lui. Cauza era mentalitatea greşită a părinţilor, care voiau să-şi crească copiii aşa cum, în imaginaţia lor, îşi închipuiau că procedau cei de dinainte. Nu ştiau bieţii că educaţia serioasă presupune şi sacrificii, că un copil este asemenea unui sportiv care trebuie să transpire dacă vrea performanţă, iar părintele se comportă asemenea unui antrenor. Citisem nu mai ştiu unde despre programul de exerciţii fizice (alergare, tras cu arcul, condus carul de luptă etc.) de dinaintea micului dejun al celui ce va deveni Ramses al nu ştiu câtelea, pe când avea 10-12 ani. Era mai epuizant decât al multor sportivi profesionişti maturi de azi. Iar după micul dejun, urmau lecţiile de religie, istorie militară, politică, gramatică, şi câte şi mai câte, pentru că un faraon era nu doar un arbitru iresponsabil, ci un conducător al tuturor acestor domenii de activitate, la care trebuia să se şi priceapă. Patul de roze există doar în mintea naivă a celor ce văd doar petalele. Planta are însă şi spini, ce parcă pentru a ne pune răbdarea la încercare, sunt permanenţi şi nu sezonieri. Dacă aceşti arivişti ar fi citit măcar „Heidi, fetiţa munţilor” şi tot ar fi aflat câte ceva din vicisitudinile ce trebuie să le plătească un copil de aristocrat. Dar aceşti grobieni nu aveau nici măcar lectura poveştilor clasice. Aud şi azi replici de genul: „Lasă-l, e doar un copil”, de parcă educaţia s-ar face la bătrâneţe.

S-au format deci două categorii de ingineri:

– ingineri-intelectuali;

– ingineri de partid

În consecinţă, inginerii-intelectuali aveau aceleaşi limitări ca înainte. În schimb, ceilalţi, deoarece căpătau o diplomă de inginer identică din punct de vedere grafic, îşi modificau brusc psihologia. Dacă la început directorii recrutaţi dintre muncitori şi rămaşi muncitori îşi cunoşteau limitele, noii pui de şefi, la aroganţa obişnuită a impostorilor, adăugau ranchiuna faţă de cei pe care, în sinea lor, îi ştiau superiori.

Între timp, anii de secetă trecuseră, iar plata datoriilor de război, chiar dacă nu încetase complet, reprezenta o povară mai mică. Recoltele bogate din anii de după secetă i-au făcut fericiţi pe mulţi agricultori, mai ales cei proaspăt împroprietăriţi, care începuseră să creadă că recoltele bogate sunt efectul comunismului. Oamenii simpli au această caracteristică: judecă pe orizonturi de timp foarte mici, adeseori doar la timpul prezent şi atribuie guvernanţilor de la putere toate evenimentele prezente, bune sau rele, chiar dacă ele sunt efecte ale politicilor anterioare. Pentru orice om raţional, e limpede, spre exemplu, că orice persoană se comportă în conformitate cu educaţia pe care a primit-o în copilărie, orice investiţie dă roade după implementare etc. Pentru oamenii simpli, însă, orice eveniment – chiar şi ploaia sau seceta – este consecinţa guvernării prezente. Cei care au crezut vreodată sincer în valorile comunismului au fost astfel de oameni cu gândire rudimentară, recrutaţi în acea perioadă. N-a durat mult, însă, pentru că regimul mergea mai departe pe traseul lui, iar următorul pas a fost colectivizarea agriculturii. Tocmai cei care se bucuraseră de câteva recolte bogate, culese de pe micile parcele cu care fuseseră împroprietăriţi, s-au văzut deposedaţi de proaspăta lor avere. Nu mai vorbesc de vechii proprietari, învăţaţi de generaţii să se gospodărească cu puţinul pe care-l aveau. (Foştii mari proprietari nu intră în discuţie, pentru că ei zăceau demult în închisori, dacă nu muriseră între timp.) O altă alternativă, însă, a apărut pentru populaţia unei ţări eminamente agricole: industrializarea. Mai întâi, cei fără nimic, apoi şi ceilalţi, au emigrat în masă către oraşe, pentru că statul îi încuraja cu salarii sigure şi destul de mari, locuinţe gratuite, multe în imobilele din care fuseseră alungaţi foştii proprietari. Nostalgicii încă în viaţă aparţin acestei categorii. Industrializarea în sine n-a fost o idee rea. Dimpotrivă, era chiar necesară. Distrugerea agriculturii a fost, însă, o crimă. Din acest moment, sensul distructiv al comunismului devenea tot mai vizibil pentru cine putea înţelege. Nu mai era vorba de un sistem politic impus prin forţa armelor, ci de unul care se construia din interior, ce-i drept după model străin, dar de către români.

Comunismul este sortit unei singure generaţii. Odată ajunsă la maturitate, generaţia de tineri educaţi în spirit comunist devine autodistrugă-toare. În Rusia, comunismul a durat două generaţii, pentru că al doilea război mondial a mobilizat întreaga suflare pentru o cauză majoră, ceea ce a determinat o renaştere generală, fără a mai vorbi de jaful practicat în ţările ocupate. Iar dacă lucrurile au mers cumva până la al 2-lea război mondial, extinderea sovieticilor peste ţările Europei de est a slăbit puterea în interior, fiindcă, pe ansamblu, URSS

nu mai era doar acea Rusie de mujici uşor de condus. În schimb, în România şi celelalte ţări ocupate, o singură generaţie a fost mai mult decât suficientă.

La început, lucrurile mergeau chiar bine, iar oamenii erau conştiincioşi. Tonul îl dădeau, însă, oamenii educaţi înainte de război, aflaţi acum la maturitate. Dacă tot nu mai aveau alternative, noul regim fiind deja bine şi hotărât instalat, atunci măcar să lucreze cum trebuie. În fond, lucrau pentru România. Lor li se datorează relativa înflorire economică de după moartea lui Stalin şi până în 1968. Acum, când scriu aceste rânduri, constatăm că acei oameni au îmbătrânit şi au murit. Noul val a ajuns la maturitate, iar consecinţa s-a văzut. Industria creată atunci şi care funcţiona cu un randament acceptabil pentru acele vremuri, a ajuns astăzi un flagel social. Contrar aparenţelor, cauzele nu sunt de dată recentă, ci își au rădăcinile în trecutul nu prea îndepărtat. Valul de proaspeţi muncitori, datorită dimensiunii lui, a depăşit capacitatea de asimilare a oraşelor. În câţiva ani, populaţia urbană s-a multiplicat de câteva ori, evident prin aflux de imigranţi din mediul rural. Prea puţini dintre ei, însă, proveneau dintre cei dispuşi ca prin învăţătură, seriozitate şi muncă, să facă un pas înainte. Am menţionat învăţătura pe primul loc tocmai pentru că ea este şi cel mai sigur criteriu de departajare. Oamenii de bune intenţii sunt conştienţi că numai prin seriozitate îşi pot construi o cariera solidă, iar aceasta începe prin învăţătură şi adaptare la mediul în care îşi propun să trăiască. Ei încep deci prin a se şcolariza la nivelul cel mai înalt de care sunt capabili. Din păcate, majoritatea noilor veniţi, recrutaţi cu precădere din extrema opusă, au fost aduşi în masă ca muncitori necalificaţi, şi îndoctrinaţi cu idei de genul destinului lor de „clasă conducătoare". Odată ajunşi la oraş, aceştia s-au simţit eliberaţi de orice obligaţie impusă de bunul simţ tradiţional. Dacă în satul în care copilăriseră nu-şi puteau permite să fie necuviincioşi, pentru că lumea

i-ar fi arătat cu degetul, în noul mediu încălcarea tradiţiei urbane era chiar o recomandare a propagandei de partid, aşa că n-au mai depus nici cel mai mic efort de adaptare. Dimpotrivă! Majoritari fiind, au impus ei regulile, reguli care nu erau nici măcar ale gospodarilor satelor, ci ale golanilor fără bună-cuviinţă. „Uniţi în cuget şi ne-simţire" au construit un univers al lor de mahala, opus şi recalcitrant civilizaţiei „burghezo-moşiereşti". Iar după naţionalizare, prin izgonirea foştilor proprietari, au mutat mahalaua în centrul oraşelor, pentru a şterge orice urmă a trecutului, orice „focar de infecţie capitalistă". Marea lor majoritate nu a păşit niciodată în viaţă pragul vreunui teatru sau sală de concerte, nici chiar ale celor pentru copii. Ei chiar au devenit clasa conducătoare, pentru că aşa şi-a dorit partidul, dar nu ca muncitori.

„Golanocraţie" este de aceea un termen mai potrivit pentru acest gen de societate. Iar dacă raportul valorilor s-a inversat (cei buni sunt striviţi, iar cei răi sunt promovaţi), atunci cine şi de ce s-ar mai osteni să lucreze sau să înveţe? Abia în această fază comunismul este pe deplin instalat. Orice ţară – chiar şi cele ce se pretind democrate – este condusă de o reţea de

potentaţi. Deosebirea constă în aceea că, în timp ce în ţările prospere conducerea este judecată după eficienţa cu care gestionează economia, în ţările comuniste reţeaua este de tip mafiot, nimeni n-o poate judeca, iar promovarea se face pe baza răspunsului la întrebarea dacă este sau nu „de-al nostru”.

În ceea ce mă priveşte, odată intrat în activitate, inevitabilul s-a produs: am constatat că profesia de inginer de producţie, aşa cum era ea practicată în economia centralizată, nu mi se potriveşte. Ea era limitată la activităţi de organizare şi supraveghere, proiectarea fiind deja executată. Cât despre dezvoltarea întreprinderii, aceasta era o problemă dirijată la nivel central, după criterii ce ţineau de dezvoltarea generală a economiei, nivel la care întreprinderea nu avea nici un rol decizional. Iar eu visam la o activitate de concepţie! Ea exista, dar numai în institutele de proiectare şi cele de cercetare, câte unul pentru fiecare minister, majoritatea la Bucureşti. Exista o excepţie, cea a construcţiilor civile, unde încă din anii ’50, institutele de proiectare erau subordonate conducerii regiunilor, conform împărţirii administrativ-teritoriale de atunci. Pentru celelalte domenii, abia la sfârşitul anilor ’60 s-a permis întreprinderilor să-şi creeze compartimente proprii de proiectare, şi chiar înfiinţarea unor centre de proiectare independente. Eu nu eram nici constructor, nu locuiam în capitală şi eram în anul 1959. În plus, legislaţia pretindea să lucrezi minimum trei ani în producţie. Abia după aceea puteai lucra altundeva. Când însă, după cei trei ani încercai să intri într-un institut de proiectare, spre exemplu, ţi se reproşa lipsa vechimii în proiectare. Păi, cum să ai? Ar fi fost o ilegalitate dacă ai fi avut-o. Posturile scoase la concurs erau, de fapt, deja atribuite dinainte, concursul fiind o formalitate.

Am avut ocazia mai târziu să cunosc un grup de studenţi, fii ai „highlife-ului roşu” din Bucureşti, veniţi să petreacă împreună la schi ultima lor vacanţă. Pe unii dintre ei i-am revăzut în iarna următoare. Am aflat astfel că toţi membrii grupului lucrau în Bucureşti, în institute sau instituţii de primă mărime. Quod erat demonstrandum, sau „cine poate oase roade”.

În ceea ce mă priveşte, am găsit o soluţie de compromis: am lucrat în serviciul mecanicului şef, unde mai târziu am devenit şef. Asta însemna să mă ocup de menţinerea în stare de funcţiune a dotării tehnice a întreprinderii, ceea ce presupunea şi o mică doză de inginerie adevărată. În plus, deoarece conducerea întreprinderii era preocupată doar de probleme de producţie, trebuia să rezolv singur toate problemele specifice. Pentru aceasta, lucram direct cu compartimentul corespondent din minister şi colaboram tot direct cu alte întreprinderi. Era acest serviciu o întreprindere în întreprindere. Independenţa era un avantaj colosal pentru firea mea şi un prilej de a învăţa enorm de mult, pentru că orizontul de lucru era extrem de larg, de la probleme strict inginereşti şi până la abilitatea comunicării cu oamenii, fără a mai vorbi de problemele birocratice, de contabilitate etc. Exista, bineînţeles, şi un dezavantaj, pentru că nu se poate altfel: la orice disfuncţionalitate a producţiei, vinovat era găsit fie mecanicul şef, fie serviciul de aprovizionare, orice minciună fiind posibilă ca scuză

în faţa partidului, pe care trebuia s-o accepţi în interesul imaginii întreprinderii. Unele erau de-a dreptul hilare, dar altele puteau fi enervante.

Trebuie să mărturisesc că nu eram un angajat deosebit de ataşat întreprinderii în care lucram, de fapt întreprinderilor, pentru că am schimbat câteva până să mă stabilizez. Eram doar conştiincios. Mai aveam, însă, o caracteristică care mă diferenţia de majoritatea celorlalţi ingineri: eram necăsătorit, încă. (Am făcut-o destul de târziu, la treizeci de ani.) Gradul suplimentar de libertate de care mă bucuram ca burlac era un avantaj pentru toată lumea, fiindcă eram trimis foarte des la Bucureşti pentru tot felul de probleme, nu numai ale mele, ci şi dintr-ale altora, pentru că oamenii sunt comozi şi preferă să stea acasă, lângă soţie şi copii, iar altcineva să se deplaseze în locul lor. Acel altcineva eram eu, ceea ce îmi plăcea în mod deosebit. Au fost perioade când stăteam în capitală aproape tot atâta cât în provincie. Prietenii din Bucureşti îmi cumpărau bilete la teatre şi operă, participam la ceaiurile lor, ca şi cum aş fi fost bucureştean. Dar avantajul cel mai mare era de cu totul altă natură. Contactele cu oameni din foarte multe locuri, inclusiv cu cei din minister, unde eram ca acasă – de fapt, ca la serviciul de acasă – m-au obligat să-mi adaptez comportamentul şi mi-au oferit prilejul să cunosc oameni, caractere, relaţii dintre oameni, motivaţiile lor, etc., etc. Constatam eu însumi că devin pe zi ce trece altfel decât cei ce stăteau acasă, în orizontul îngust al unui singur loc de muncă, printre aceleaşi personaje.

În aceeaşi perioadă am cunoscut un domn pe cât de interesant, pe atât de important pentru mine, pentru că mi-a marcat viaţa într-o măsură pe care n-o realizam pe atunci nici eu nici el. Fusese deţinut politic, şi – ca toţi cei ce rezistaseră în închisorile comuniste – a fost eliberat, dar cu domiciliu forţat într-un sat, fără drept de muncă şi fără nici o posibilitate materială de întreţinere. A supravieţuit prin mila unor săteni. Când l-am cunoscut eu, i se lărgise zona de restricţie de la nivelul satului, la nivelul oraşului Roman, şi avea chiar dreptul la muncă, doar că nu-l angaja nimeni. Atunci l-am ajutat eu, intervenind la un prieten pentru ca să fie angajat. A obţinut o funcţie chiar onorabilă, pe care n-a mai părăsit-o până la pensionare, nici chiar după ce i s-au ridicat toate restricţiile. A fost traducător şi documentarist în biroul tehnic al celei mai mari întreprinderi din oraş. Înainte de război, ca fiu de moşier ce era, fusese ataşat la ambasadele române din Paris şi Londra, foarte aproape de funcţia de ambasador pe care ar fi ocupat-o atunci când ar fi ajuns la vârsta necesară. Pe atunci, un viitor ambasador într-o ţară importantă, nu era trimis ca ambasador în ţări mai mici, pentru ca apoi să fie transferat în ţări din ce în ce mai mari, ci lucra de la început în ţara pentru care se forma, dar în funcţii diferite. După război, a luat cea mai catastrofală decizie a vieţii sale: a venit în ţară, pentru că era un moment politic important, iar el a apreciat că este oportun să fie aici şi nu la Londra. A fost arestat imediat. Mi-am amintit iarăşi dilema de la Vădastra: cum se face că acei ţărani inculţi erau mai bine orientaţi politic decât acest politician de carieră, un monument de cultură nu numai politică? Aici trebuie să-l citez pe Petre Ţuţea: „În lupta cu

evenimentele politice majore, omul basculează între eroism şi laşitate”. Omul meu s-a dovedit a fi un erou, chiar dacă aparenţele nu-l arătau. Eu l-am cunoscut însă după un deceniu şi jumătate de detenţie, timp în care caracterul lui este imposibil să nu se fi schimbat. **Ceva totuşi se pare că nu funcţionează bine** în educaţia noastră, chiar la cele mai înalte cote.

Serviciul pe care i-l făcusem aştepta o recompensă. Urma doar ca eu să-i spun ce anume. Alegerea mea a fost cel puţin ciudată pentru acele timpuri: i-am cerut să mă înveţe limba engleză, din care nu aveam nici o noţiune. Franceză ştiam ceva din liceu, deşi nu prea bine. Mama ştia mai bine, dar se vede că n-am fost destul de silitor. Noi învăţaserăm limba rusă la şcoală, cinci zile pe săptămână, dar acum mă grăbeam s-o uit. A fost o greşeală, pentru că orice limbă cunoscută este un avantaj, dar pe atunci nu-l realizam. Am optat deci pentru engleză, pentru noutatea ei. Unii m-au considerat nebun. Pe lângă faptul că nu avea absolut nici o utilitate în acel moment, îmi putea crea şi dificultăţi de ordin politic. Abia scăpasem de cele datorate excluderii din UTM , acum părea că-mi bat singur cuie în tălpi din nou. Mulţi mă ironizau întrebându-mă de ce nu învăţ malgaşa veche, nu pentru că mi-ar fi mai utilă, dar cel puţin nu-mi creează alte neplăceri. Oricum, nu puteam să comunic cu nimeni cu nici una dintre ele. Căpătasem probabil un oarecare grad de imunitate, pentru că, în ciuda avertismentelor, am continuat. Din păcate, n-a durat prea mult, pentru că, după puţin timp, am plecat din Roman la Ploieşti, pentru a fi mai aproape de Bucureşti, şi multă vreme am întrerupt. Am mai reluat puţin din când în când, până când, timpurile schimbându-se, am reluat-o de data aceasta hotărât. A fost un avantaj esenţial al vieţii mele, dar atunci era doar un moft de moment, moft ce s-a dovedit a fi fost inspirat. Nu sunt un om credincios, dar unii paşi pe care i-am făcut în viaţă parcă mi-au fost dirijaţi, fiindcă trebuie să recunosc că nu i-am făcut din calcul, ci la inspiraţie. Îmi mai amintesc că mama spunea de multe ori că, atunci când era disperată şi situaţia în care se afla părea să fie fără ieşire, intervenea ceva neaşteptat ce o scotea din impas.

În general, lucrurile începeau să meargă din ce în ce mai bine, nu numai în ceea ce mă priveşte, dar chiar şi pe ansamblul economiei naţionale. După ce ruşii îşi retrăseseră armata, România se orienta din ce în ce mai mult către occident. Se construiau tot mai multe întreprinderi cu tehnologie din vest, iar producţia lor era exportată tot în vest. Bineînţeles, s-au făcut şi greşeli, mai ales în întreprinderile mari, unde şi partidul era mai activ. Este relevant, spre exemplu, faptul că industria uşoară s-a dezvoltat mai sănătos, decât industria grea, tocmai pentru că arivismul activiştilor de partid era cu atât mai bine satisfăcut, cu cât întreprinderea era mai importantă din punctul lor de vedere, şi atunci implicarea lor era mai puternică. Industria uşoară, în schimb, n-a făcut decât să profite de relaxarea politică şi să se dezvolte mai natural. Începuserăm cu toţii să fim din ce în ce mai occidentali, chiar şi unele încercări de iniţiativă particulară în comerţ au fost acceptate. Mulţi nostalgici evocă şi azi acei ani buni pentru România şi cred că prosperitatea noastră efemeră a fost un rezultat al comunismului.

Este o greşeală fundamentală, dar caracteristică pentru cei ce judecă politica superficial, într-un orizont de timp limitat, fără să gândească că actele politice importante au efecte pe timp îndelungat. Dacă ne referim la educaţie, spre exemplu, este limpede că adolescenţii de azi vor deveni maturi peste 20 de ani şi, eventual, politicieni peste 40, chiar 50 de ani. Abia atunci educaţia primită în copilărie va da roade, iar naţiunea va profita sau va suferi de pe urma lor. Referitor la anii '60, trebuie să remarcăm că, atunci, la maturitate, se aflau oameni educaţi înainte de război. Asta explică paradoxul prosperităţii economice a unei ţări comuniste. Din punct de vedere moral, etic, religios etc., România încă nu era o ţară pe deplin comunistă. A devenit cu timpul, pe măsură ce tineretul educat în acest spirit a crescut şi a început să facă dovada „educaţiei" ce a primit-o. Apogeul comunismului, ca rezultat al educaţiei pe care a instituit-o, a însemnat şi colapsul lui, dar acesta s-a văzut mai târziu.

Deocamdată, cum spuneam, lucrurile mergeau bine. Pentru mine, a apărut chiar o oportunitate, pe care nu aveam de gând s-o scap din mână. A fost momentul în care întreprinderile au căpătat libertatea să-şi înfiinţeze compartimente proprii de proiectare. Puteam astfel să devin ceea ce îmi doream de 8 ani, dar părea să fie doar un vis. Am renunţat deci la postul de şef de serviciu pentru a deveni proiectant. Schimbarea a fost favorizată şi de conjunctură, deoarece, între timp, devenisem prea incomod pentru conducerea întreprinderii în care lucram. Specificul activităţii serviciului mecanicului şef, precum şi relativa mea independenţă, îmi permiteau ca la distribuţia muncitorilor în diferitele compartimente să ţin seama de nivelul calificării lor profesionale reale, precum şi de seriozitatea lor. Pe cei mai slabi – printre ei şi cei cu veleităţi politice (de obicei era o corespondenţă directă între veleitarismul politic şi insuficienţa calificării profesionale) îi dirijam către activităţi de întreţinere curentă. Pe cei mai buni, care nu întâmplător erau şi cei mai serioşi în sensul că mă puteam bizui pe aportul lor în situaţii deosebite, îi păstram în echipe speciale de intervenţie, în atelierul de reparaţii capitale etc. Evident că această discriminare nu era pe placul primilor şi nici al conducerii, iar în disputele dintre muncitori – nu puţine – eu eram acuzat că sunt părtinitor. Într-adevăr eram, pentru că majoritatea disputelor plecau de la cei slabi, dar răi, care prin intermediul „şefuleţului" de la organizaţia de partid interveneau la director, în speranţa că acesta îmi va impune, fie să pedepsesc pe cineva, fie să-l favorizez pe cel slab în detrimentul celui bun. Directorul, un tip slab, intervenea, eu refuzam, şi astfel, situaţia se acutiza din ce în ce mai mult. Îmi amintesc că într-o zi umblam ostentativ prin fabrică cu un băţ în mână, iar la întrebări de genul „Ce faci cu băţul ăsta?" răspundeam: „Mă apăr de căţei, că prea latră mulţi pe-aici". N-a durat mult şi am fost chemat la director, unde aproape zece „căţei majori" aşteptau să mă săpunească. Le-am spus că nu ştiam cine-s căţeii, dar acum îi văd. Eram pe punctul să plec în Bucureşti, gând ce mă bătea de mai multă vreme. Trecând însă în proiectare, toate aceste mizerii au devenit de domeniul trecutului. Mă aştepta un alt

domeniu, alte experienţe. Pentru moment, am devenit proiectant de S.D.V.-uri (scule, dispozitive, verificatoare).

Aşa am ajuns în anul de graţie 1968. Să nu-şi imagineze cineva că a fost ceva graţios în acel an. Ba, ceva a fost, dar pentru mine, iar pentru asta nu a intrat în istorie, încă. Mă căsătorisem de mai bine de un an, şi împreună cu soţia mea, Margareta, hotărâsem să nu facem nuntă după formula generală impusă de masele de imigranţi veniţi din mediul rural, nunţi la care momentul „darului" era scopul principal, iar ceremonia era plină de obiceiuri aşa-zise tradiţionale, de fapt un amestec de tradiţie deformată şi noutăţi inventate de folclorul urban recent. Noi am organizat doar o petrecere simplă, acasă. În timpul concediului, am profitat de ocazie că mama mea, împreună cu o mătuşă şi soţul ei, judecătorul, se aflau la Văratec, şi am efectuat ceremonia religioasă a căsătoriei în biserica Veronicăi Micle. A existat deci un moment graţios, dar istoria nu a consemnat însă acest eveniment.

Anul 1968 a intrat în istorie pentru invazia ruşilor în Cehoslovacia. Invazie este un eufemism în acest caz, pentru că ei erau acolo încă din timpul războiului, doar că nu în centrul oraşelor, ci în cazărmi. Armata sovietică plecase doar din România. În restul ţărilor ocupate a rămas până după 1990, iar în unele încă se mai află şi azi. Explicaţia invaziei trebuie căutată cu câţiva ani în urmă, chiar în URSS. După moartea lui Stalin, se produsese o oarecare relaxare, al cărei moment reprezentativ a fost guvernarea Hruşciov. Atunci sovieticii şi-au retras trupele din România. Dar vechea gardă nu era dispusă să cedeze. În special mulţimea generalilor produşi de război dorea să păstreze puterea pe care o dobândiseră, nu voiau să-şi piardă avantajele. Aşa se şi explică înarmarea la cote ridicol de ridicate, nu numai în URSS, dar şi în SUA. După o scurtă perioadă de derută, ei au câştigat puterea pe care nu au mai cedat-o decât prin moarte naturală. (Probleme asemănătoare avusese şi SUA cu ofiţerii creaţi, nu numai de cel de al doilea război mondial, dar şi de cele din Coreea sau Vietnam, şi are permanent, pentru că este încă o mare putere militară. Sunt cunoscute disputele lui Kennedy cu Edwin A. Walker, dar mai ales cu Lyman L. Lemnitzer, pe care a fost obligat să le rezolve personal, nu se ştie cu ce sacrificii.)

În URSS, victoria politică internă a generalilor împotriva tendinţelor de „umanizare", venite din partea civililor, a fost marcată de guvernarea Brejnev, un tip în aparenţă modest, despre care nu se poate spune mai nimic decât că sub el generalii au făcut ce-au vrut. Dacă cu România se păcăliseră, acum, în Cehoslovacia, nu au mai riscat, iar încercările cehilor de a ridica capul, mişcare intrată în istorie sub numele de „Primăvara de la Praga", nu a mai fost tolerată. Au intrat deci cu tancurile în Praga pentru a se impune în faţa unor manifestanţi ce nu aveau asupra lor nici măcar un băţ. A fost Tiananmen-ul Europei, înaintea celui chinez, şi se vorbeşte din păcate prea puţin despre acest moment important, nu numai pentru Cehoslovacia, dar chiar şi mai important pentru România.

În România, lucrurile păreau să stea altfel, dar se va vedea curând că doar păreau. Dacă pentru cehi invazia din 1968 a fost doar o stopare a unei mişcări aflate abia în faşă şi o încetinire a evoluţiei ce, oricum, urma să vină, pentru români a fost o întoarcere în trecut cu 20 de ani. Şi iată cum! În săptămâna următoare invaziei, în timp ce noi aşteptam cu sufletele la gură să vedem dacă ruşii vor intra sau nu şi în România, întreaga diplomaţie românească se străduia să obţină măcar o încurajare dacă nu şi sprijinul occidentului. Atunci Ceauşescu a intrat în panică. Celebrul lui discurs de atunci, ultimul discurs patriotic, reflecta, nu eroism, ci curajul disperatului. Curajul i-a trecut imediat, când a aflat răspunsul occidentului: „nu ne interesează!” Iar disperarea l-a condus la prima lui decizie majoră, care a fost şi cea mai importantă, poate că singura: a virat cu 180 de grade. Dacă până atunci nu făcea altceva decât să participe la manifestaţii grandilocvente organizate în „onoarea” sa, menite doar să satisfacă orgoliul prostului, în timp ce societatea îşi continua drumul în virtutea inerţiei, atunci Ceauşescu a decis să curme drumul României de revenire în civilizaţia europeană şi a îndreptat ţara către răsărit. Se vorbeşte mult despre unele evenimente concrete de mai târziu, dar decizia majoră a fost luată atunci, după acea săptămână teribilă din august 1968, când occidentul a spus NU, fără nici măcar un cuvânt de încurajare. Cine invocă alte argumente, fie că nu avea capul pe umeri în 1968, fie că are obligaţii diplomatice care îl obligă să-şi modeleze limbajul.

Anul 1968 marchează începutul celei de a treia etape a comunismului în România, **adevărata perioadă Ceauşescu**, pentru că a început odată cu prima lui decizie majoră, dar **şi adevărata perioadă comunistă**, liderii ei fiind din ce în ce mai mult produse ale educaţiei comuniste, recrutaţi şi promovaţi după criteriile lui Ceauşescu. Primii ani au fost încă buni. Ceauşescu moştenise o structură administrativ-politică, şi a avut nevoie de ceva timp ca s-o ajusteze după gustul lui. Dezastrul avea să vină, pe măsură ce noua garnitură de lideri ajungea la maturitate. Consider de aceea că, în România, comunistul perfect este cel care în 1989 tocmai îşi terminase liceul, deci avea 19 ani.

Odată cu deschiderea economică către vest, România a început să participe la licitaţii internaţionale, unde licitatorii străini erau mult mai eficienţi pentru că aveau posibilitatea să comunice rapid cu cei de acasă, şi foloseau tehnică de calcul performantă, în timp ce românii abia dacă reuşeau să dea un telefon, iar dacă reuşeau, fie că nu găseau pe cine trebuia, fie că acesta nu era capabil să ia o decizie pe loc. Aşa se face că s-a hotărât dotarea ţării cu echipamente de calcul şi instruirea corespunzătoare a unor specialişti. Eu am aflat de un curs de analişti-programatori organizat de proaspăt înfiinţatul „Centrul de calcul economic şi cibernetică economică”. Cum nu m-ar fi trimis nimeni acolo, m-am prezentat din proprie iniţiativă la concursul de admitere în speranţa, nu numai că voi reuşi, dar că voi forţa astfel mâna conducerii întreprinderii în care lucram, ei neputând refuza o iniţiativă ce se „înscrie pe linia partidului”. Eu am reuşit, dar ei nu s-au lăsat intimidaţi. Totuşi, la un compromis tot am

ajuns. După îndelungate consultări cu şefi mai mari, au acceptat să urmez cursurile, dar ca fiind în concediu fără plată. Noroc că mă căsătorisem între timp, deci existau două salarii în familie, iar soţia m-a susţinut şi încurajat să merg mai departe. A fost o jumătate de an de restricţii majore, pentru că nici unul dintre noi nu era bogat. Sacrificiul m-a determinat, însă, să iau cursurile foarte în serios şi să valorific fiecare secundă. Eram căsătoriţi de mai puţin de un an, şi aveam obligaţia morală să nu-i înşel aşteptările.

Ca profesori, pe lângă cei de la catedra de cibernetică şi alţi câţiva de la politehnică şi universitate, am avut şi instructori de la firma I.B.M., în special pentru probleme de programare, românii fiind axaţi mai mult spre teorie: matematică aplicată, cercetare operaţională, analiză numerică, statistică etc. Deşi era doar începutul meu în informatică, atunci, în timpul cursurilor, am prins gustul pentru analiză, pe care o priveam ca pe o supra-ştiinţă, pentru că includea cunoştinţe din mai multe domenii. Am reflectat mai târziu dacă opţiunea mea a fost bună, deoarece – aşa cum se întâmplă de multe ori – cu cât domeniul este mai larg şi cere cunoştinţe mai complexe, cu atât evaluările sunt mai relative, situaţie de care profită impostorii, ceea ce s-a şi întâmplat. Deocamdată, eu eram de-a dreptul îndrăgostit de ceea ce învăţam. Făceam naveta între Ploieşti şi Bucureşti cu maşina, majoritatea timpului iarna, pe o şosea cu doar două benzi de circulaţie, care doar mai târziu s-a lărgit la patru. Dimineaţa, deşi era întuneric şi de cele mai multe ori gheaţă, era bine fiindcă şoseaua era liberă, iar cele câteva maşini erau conduse de şoferi experimentaţi. Când mă întorceam, însă, deşi era lumină şi şoseaua curăţată, se circula mult mai greu din cauza indisciplinei rutiere.

După terminarea cursurilor, am revenit în întreprindere, unde am fost asigurat că nu e nimic de făcut pentru un informatician, astfel că am început să caut o oportunitate în altă parte. Pentru a dovedi că nu este în întregime refractar, acelaşi director de care încă nu scăpasem – atelierul de proiectare în care lucram acum era tot sub tutela întreprinderii – mi-a „trasat o sarcină” cu următoarele cuvinte (pot cita din memorie pentru că momentul a fost important pentru mine): „Problema cea mai importantă şi care ne frământă pe noi în acest moment este cea a calităţii. Dacă în această privinţă poţi face ceva cu calculatoarele alea ale tale, bine. Dacă nu, altceva nu ne interesează”. Gândul lui se fonda pe ideea că un calculator calculează, în timp ce calitatea este ceva non-cuantificabil, astfel că scăpa de obligaţia de a valorifica noua mea pregătire.

În ceea ce priveşte calitatea, într-adevăr ea era o problemă nu numai acolo. Efectele comunismului şi ale economiei centralizate începeau să se vadă peste tot. Nu o dată am asistat la scene în care conducători de diverse ranguri cereau explicit să se acorde mai mică atenţie calităţii, chiar să se accepte produse în afara toleranţelor admisibile, doar pentru a mări producţia. Cantitate în dauna calităţii!

Eu am luat propunerea directorului drept o temă de cercetare şi – deşi nu aveam un calculator la dispoziţie – m-am folosit de posibilităţile oferite de matematica statistică,

efectuând manual cele câteva calcule necesare. Am cerut dosarul reclamaţiilor din ultimul an (ce-i drept erau foarte multe) şi am făcut o statistică a defectelor pe categorii de produse şi operaţii tehnologice. Totul prin diagrame şi calcule statistice clasice. Am evidenţiat astfel activităţile şi locurile generatoare de defecte, adică tocmai cele ce ar fi trebuit să fie în atenţia conducerii. În acelaşi mod, pentru cele mai frecvente defecte, am identificat chiar şi câteva cauze. În secţia de turnatorie, spre exemplu, prin diagrame de tip Gauss cu două cocoaşe sau cu vârful deplasat faţă de dimensiunea nominală, am identificat forme de turnare greşit construite. Pe de altă parte, cu ajutorul secretarei, am înregistrat locurile în care directorul îşi petrecea timpul în vizitele sale de lucru prin ateliere. Ştiam că plăcerea lui era să stea în biroul unui şef de atelier, un tip fără studii, dar în prezenţa căruia directorul se simţea cu mult mai bine decât în cea a inginerilor, el fiind unul dintre cei cu studiile făcute mai pe înserat, când nu se vede prea bine, şi plecat evident dintre muncitori.

După ce mi-am terminat „studiul", i-am prezentat mai întâi statistica defectelor şi a locurilor în care se produc cele mai multe, ceea ce, pe de o parte l-a impresionat, dar pe de altă parte l-a lovit, fiind o abordare mai ştiinţifică, diferită radical de vorbăria goală obişnuită din şedinţe, vorbărie ce nu viza nici o acţiune concretă. Lovitura de graţie a venit însă atunci când i-am arătat statistica „activităţii" lui, în locuri parcă special alese, diferite de cele în care ar fi trebuit să fie mai des dacă într-adevăr l-ar fi preocupat problema calităţii. Recunosc că a fost o obrăznicie din partea mea, chiar dacă prezentarea i-am făcut-o între patru ochi, pentru a nu-l compromite public, dar a meritat. Între timp, îmi găsisem un alt loc de muncă, astfel că „analiza calităţii producţiei" n-a făcut decât să-mi uşureze aprobarea transferului.

Înainte de transfer, aş vrea să relatez o scenă din timpul căutărilor mele, dar cu învăţăminte pe durată mai mare. S-a întâmplat la Institutul de proiectări pentru instalaţii petroliere (I.P.I.P.), unul dintre puţinele institute de proiectări ce nu se afla în Bucureşti, ci în Ploieşti. Institutul urma să primească un calculator din Anglia, iar trei ingineri erau deja acolo pentru specializare. Mă gândeam că pe lângă cei trei ar putea lucra şi un al patrulea, aşa că m-am prezentat la director. Acesta, un tip în vârstă, rămas acolo ca printr-o minune încă de pe vremea SOVROM-urilor, era o excepţie rarisimă de la regulă: era deştept şi cultivat. M-am simţit onorat să mă aflu în faţa lui. Nu m-a angajat, dar se pare că i-am plăcut, pentru că mi-a explicat cu sinceritate că până ce şi posturile celor trei aflaţi la studii în Anglia erau deja vânate de câţiva arivişti pentru care se fac presiuni la care nu poate rezista. (Aveam astfel explicaţia faptului că el rezistase de atâţia ani pe post. Abilitatea lui era într-adevăr remarcabilă.) Ce-i drept, nu mi-ar fi făcut nici un serviciu dacă m-ar fi angajat, pentru că, în afara dificultăţilor pe care i le-aş fi creat, eu însumi n-aş fi rezistat mâncătoriei interne. Mai târziu, am aflat că nici măcar cei trei din Anglia n-au reuşit să lucreze în oficiul de calcul proaspăt înfiinţat. Unul dintre ei a rămas acolo, iar ceilalţi au fost obligaţi să părăsească chiar şi institutul. Ceea ce m-a iritat puţin în timpul discuţiei, dar mi-a plăcut mai târziu, judecând

retrospectiv, a fost un sfat ce mi l-a dat în mod indirect. De trei sau patru ori m-a întrebat unde lucrez şi de fiecare dată schiţa o grimasă de nemulţumire. Eu lucram într-o întreprin-dere, dar insistam asupra calităţilor mele intelectuale şi în special asupra calificării recente. Prin strategia lui el voia să-mi spună că, în general, oamenii judecă superficial, de la general la particular, iar în momentul în care răspunsul este negativ, interesul lor dispare şi nu mai aprofundează nivelele inferioare. În cazul meu, postura de salariat într-o întreprindere mă dezavantaja în lumea intelectuală. Ştiam acest lucru, îl simţisem deja, dar el mi-a spus-o în stilul lui, pentru ca în finalul discuţiei să-şi ceară scuze pentru că nu mă poate ajuta primindu-mă în institutul lui, dar m-a sfătuit aproape părinteşte să-mi caut un loc de muncă corespunzător aspiraţiilor mele.

Oportunitatea s-a ivit aproape imediat. Institutul judeţean de arhitectură şi proiectare în construcţii avea nevoie de un inginer pentru funcţia de şef de proiect pentru lucrări cu caracter tehnologic. Chiar atunci institutul trebuia să execute un proiect care cuprindea o turnatorie de fontă, iar eu aveam oarecare experienţă, întreprinderea în care lucram având şi ea una. Nu avea nici o legătură cu informatica, dar era un institut de proiectări, deci urmam cumva sfatul ce tocmai îl primisem. Timpul informaticii adevărate în România încă nu venise, dar era aproape, şi mai bine mă găsea într-un institut de proiectare decât într-o întreprindere.

Ca şef de proiect am avut ocazia să cunosc direct câţiva activişti de partid de rang ceva mai înalt, şi să observ nu numai relaţiile dintre ei şi noi, dar şi relaţiile dintre ei. Ceea ce m-a impresionat a fost duritatea acestora din urmă. Nu voi vorbi despre contactele mele personale, pentru că – deşi instructive pentru mine, eu nu făceam parte din „nomenclatură”, iar cu cei din afara ei nici activiştii nu riscau prea mult, de teamă să nu primească replici usturătoare. Câteva asemenea scene făcuseră epocă devenind memorabile. Ele circulau din gură în gură şi serveau drept învăţătură de minte pentru orice activist. Nomen-clatura începea cu directorul oricărei întreprinderi sau instituţii, pentru că ei erau numiţi de partid, deci erau direct dependenţi de acesta şi, în consecinţă, obligaţi să-şi suporte şefii. Am asistat cu stupoare la scene în care activişti inculţi se adresau într-un limbaj mitocănesc directorului institutului – un om totuşi educat şi bun profesionist, de altfel (o altă excepţie de la regulă) – care suporta totul cu capul plecat. Asta ca să nu mai vorbesc despre inepţia pretenţiilor lor. Tot atunci am auzit o expresie a unui jurist, membru al nomenclaturii şi el: „cel care a fost exploatat ştie cel mai bine cum să-i exploateze pe alţii”. Nu cred în adevărul afirmaţiei, cel puţin din două motive:

1) majoritatea activiştilor fuseseră copii înainte de război, astfel încât nu apucaseră să cunoască „exploatarea” pe care o invocau, şi 2) atributele conducerii unei societăţi le erau total necunoscute. Ceea ce exprimau ei era doar imaginaţia lor despre conducere şi exploatare, imaginaţie fondată pe o totală ignoranţă. Ceea ce făceau ei nu era nici măcar exploatare, ci doar simpla răzbunare din motive de ură faţă de cei ce le erau superiori din punct de vedere intelectual. Trecuse etapa „luptei de clasă”. Vechea burghezie, cea pe care îşi propuseseră s-o

distrugă, practic nu mai exista, deci „duşmanul de clasă” dispăruse. Cei care n-au fost exterminaţi erau deja prea în vârstă pentru a mai prezenta vreun pericol. Primii activişti rămăseseră fără obiectul muncii. O nouă generaţie a apărut. Societatea avea şi ea o nouă clasă conducătoare, clasă constituită conform cerinţei de a fi „de-al nostru”, ceea ce însemna nu numai apartenenţa la acelaşi grup mafiot, ci şi acelaşi nivel de mitocănie. Cineva a spus că nu se numeşte democraţie tipul de societate ce se edifica în Europa de est, ci „golano-craţie”. Iar pe măsură ce noii lideri căpătau siguranţă, le creştea şi aroganţa. Nu era însă distanţa pe care şi-o ia orice om instruit faţă de altul mai puţin instruit, dar pe care totuşi, în măsura timpului disponibil îl ascultă, pentru că de la oricine ai ceva de învăţat. Dimpotrivă, era distanţa impostorului parvenit, care nu vrea să-şi deconspire ignoranţa în faţa celorlalţi. De asemeni, remarcabilă era strădania lor de a nu se implica în probleme concrete. Activiştii dau doar ordine fără să-şi asume responsabilităţi. Unul dintre principiile nescrise, dar cu atât mai respectate printre activişti, era să nu lase în urma lui nimic scris. Nici vorbă de vreo semnătură.

În 1970, nu ştiu prin ce minune, după Cluj şi Timişoara, Ploieştiul a fost ales ca, odată cu Iaşul, să înfiinţeze centre teritoriale de calcul electronic. În anii următori s-au înfiinţat treptat în toate judeţele, dar noi, fiind în primul eşalon, am avut toate avantajele, dar şi dezavantajele deschizătorilor de drumuri. În ceea ce mă priveşte, am intrat în lotul de români instruiţi direct de către tehnicieni francezi, Franţa fiind ţara care ne-a vândut licenţa de fabricare a calculatoarelor elec-tronice. La 1 august 1970, eram aşadar printre primii angajaţi ai Centrul Teritorial de Calcul Electronic din Ploieşti şi cursant la programul de instruire ce făcea parte din contractul prin care România cumpărase de la firma C.I.I. Franţa, licenţa pentru fabricarea de calculatoare. Franţa nu era cea mai potrivită alegere, dar la mijloc se afla o decizie politică: în aceeaşi perioadă, România a cumpărat tot din Franţa licenţe pentru automobile, elicoptere etc. Oricum, aceasta nu era problema mea. Problema mea era că trebuia sa re-învăţ limba franceză, cursurile fiind cu instructori francezi. Franceza destul de subţirică pe care o învă-ţasem în liceu aproape că o uitasem. Plecam la cursuri dimineaţa – din nou naveta Ploieşti – Bucureşti –, de data aceasta pe o şosea lărgită pe aproape jumătate din drum, dar şi în lucru pe mai multe porţiuni, şi mă întorceam atât de obosit, încât aveam senzaţia că am dormit tot drumul. Evident că nu dormeam, pentru că trebuia să conduc maşina, dar odată ajuns acasă, nu eram capabil să-mi amintesc nimic din evenimentele rutiere. Mâncam, dormeam o oră, apoi încercam să descifrez din documentaţie ceea ce nu înţelesesem la cursuri. Seara, învăţam din greu la franceză. A fost un program mai mult decât intensiv: a fost epuizant. Franceza mea era încă precară şi trebuia să depun eforturi sporite. Vorbeam cumplit, dar înţelegeam destul de bine. Din nou, soţia a trebuit să-mi suporte programul dificil, dar cel puţin de data aceasta era pe bani; salariul mergea. Îmi spunea că, uneori – când tot din cauza oboselii – vorbeam noaptea prin somn, ceea ce nu fac de obicei, vorbeam în

franceză, dar mai corect decât în timpul zilei. Îmi amintesc o scenă de pe la sfârşitul cursurilor, când mă mai relaxasem, şi ne-am permis o vizită la o familie prietenă, nu departe de casă. Pe drum, ne-am încrucişat cu o pereche care mi-a plăcut. Aş fi vrut s-o mai văd, mai ales pe ea, aşa că, după ce ne-am intersectat, am aruncat o privire către oglinda retrovizoare, dar aceasta nu era acolo pentru că noi mergeam pe jos mai mult de o sută de metri. De aproape jumătate de an nu mai mersesem pe jos. Singurele drumuri au fost cu maşina la cursuri şi înapoi.

Cursurile s-au încheiat cu teste de verificare nu numai a cunoştinţelor, dar şi cu unul de limbă franceză, urmând să plecăm în Franţa pentru două luni. Am fost fericit să trec cu brio testele, inclusiv cel de limbă franceză, pentru care eram foarte bucuros, dar asta nu înseamnă că am şi plecat în Franţa. Au plecat alţii în locul nostru. Doar câţiva dintre noi au plecat, dintre aceia care erau de la început siguri că o vor face. Am văzut din întâmplare mai târziu o scrisoare de repros a francezilor, pentru că în locul celor instruiţi în România au trimis alţii complet inutilizabili, dar asta nu mai folosea la nimic. Am regretat desigur că nu am fost în Franţa – ar fi fost prea frumos ca să fie şi adevărat –, dar eram mulţumit că păşisem de data aceasta într-un domeniu care îmi plăcea şi care, în plus, era unul de vârf.

Spuneam mai devreme că, pe lângă avantajele deschizătorilor de drumuri, existau şi dezavantaje. Primul a fost cel al efortului depus, dar acesta aproape că îmi făcea plăcere. După seria noastră, însă, au urmat serii după serii de cursuri, predate mai întâi chiar de noi, apoi şi de către alţii, pe măsură ce se formau noi cadre. Noii cursanţi, însă, nu mai erau la fel de motivaţi. O mare parte veneau la centrele de calcul doar pentru că suna frumos, mulţi cu relaţii, iar la cursuri plecau ca într-o vacanţă prelungită. Tot noi eram cei care trebuiau să dea răspunsuri la orice întrebare, fie şi stupidă, să facem primele programe reale şi să-i îndrumăm pe alţii. În Ploieşti eram doi în această situaţie. Am avut norocul să fim lăsaţi să lucrăm după voia noastră, pentru că atât directorul, cât şi directorul adjunct nu se amestecau, şi bine făceau, pentru că, oricum, nu s-ar fi priceput. Atunci am adoptat amândoi un principiu: „în viaţă trebuie să-ţi construieşti un astfel de cadru care să-ţi dea picioare în fund atunci când te cuprinde lenea”. Formularea îi aparţine, dar am adoptat-o şi eu.

Învăţam în continuare după documentaţia primită de la francezi. Lucrările de specialitate în limba română aveau să apară mai târziu, majoritatea traduceri mai mult sau mai puţin bune, efectuate de către câţiva dintre colegii de la cursurile pe care tocmai le terminasem. Eram şeful atelierului de proiectare (analiză + programare) iar subalternii aşteptau de la mine soluţii. Studiul devenise aproape singura mea activitate. După câţiva ani, vorbeam chiar bine franceza, pentru că acasă încercam să citesc şi altceva decât documentaţii tehnice. Cu oarecare dificultate, îmi procuram cărţi, dar mai ales reviste. Apăreau puţine, doar din cele acceptate oficial, şi nu apucau decât câţiva să le obţină. Pe mine exerciţiul limbii franceze mă interesa mai mult decât conţinutul, deşi mi-ar fi plăcut, bineînţeles, să citesc şi

ceva atractiv. Am aflat şi câteva lucruri interesante, mai ales pentru noi cei de după „Zidul Berlinului”, care mai mult ne imaginam decât ştiam ceea ce se întâmpla dincolo.

Către sfârşitul anului 1972, ne-am mutat la Braşov. Ploieştiul fusese avantajos pentru relativa lui apropiere faţă de Bucureşti, dar şi faţă de munte, unde mergeam la fiecare sfârşit de săptămână. Fusesem un alpinist pasionat (altă idee năstruşnică) şi, până să mă căsătoresc, escaladasem deja cele mai importante trasee din România şi, în orice caz, pe toate cele de grad maxim de dificultate. În Ploieşti stăteam foarte puţin din ceea ce s-ar numi timp liber. Acum însă parcă simţeam nevoia să ne „aşezăm”. Bucureştiul avea multe avantaje, dar şi unele dezavantaje, printre care distanţele mari şi transportul. Metroul era abia în construcţie. Dar cea mai mare dificultate ar fi fost transferul soţiei, medic, transfer ce nu s-ar fi putut realiza fără o relaţie puternică, relaţie ce nouă ne lipsea. În această conjunctură, Braşovul părea soluţia ideală. Se înfiinţase şi acolo un centru de calcul, unde prezenţa mea părea să fie dorită, oraşul era la poalele muntelui, iar cu o „pilă” mai mică, oferită chiar de Centrul de calcul, puteam obţine transferul soţiei. Dar, mai mult decât orice, era un oraş cu mult mai civilizat decât Ploieştiul şi chiar Bucureştiul, privit în ansamblu. Cel puţin în opinia mea! Când mă gândeam la Braşov, aveam în faţa ochilor lumea ce stătea la rând în mod ordonat în staţii aşteptând troleibuzul sau autobuzul. Aveam să mă înşel în multe privinţe, dar atunci imaginea idealistă ce o aveam despre acest oraş a fost hotărâtoare: ne-am transferat.

Prima dezamăgire mi-a oferit-o un meseriaş ce părea serios, dar care nu s-a ţinut de cuvânt. Pentru mine a nu fi parolist este un păcat capital şi nu mă aşteptam să mi se întâmple tocmai din partea unui braşovean. Când eram elevi, cine întârzia pentru prima dată la o întâlnire era pedepsit în mod simbolic. Cine, însă, întârzia de trei ori consecutiv, era eliminat din grup. Cât despre braşoveni, în imaginaţia mea îi asociam cu serozitatea germană şi credeam că sunt adevărate monumente de punctualitate. Şirurile ordonate de oameni aşteptând autobuzul dispăruseră încă înainte de a ne muta noi în Braşov. Capacitatea de absorbţie a oraşului fusese demult depăşită de numărul mare de muncitori necalificaţi, aduşi de la sate de către marile uzine braşovene, imigranţi ce în majoritatea cazurilor nici nu-şi mai propuneau să se adapteze. Erau deja majoritari, aşa că, după ei, oraşul trebuia să se adapteze regulilor stabilite de ei. Contrar aparenţelor, Braşovul era totuşi un oraş muncitoresc şi lozinca „clasa muncitoare este clasa conducătoare” dădea deja roadele specifice.

Dezamăgirile începură să curgă. Aproape că nici nu le mai dădeam atenţie, pentru că cea mai mare parte dintre ele mă privea personal şi era legată de calitatea oamenilor cu are aveam de-a face în mod direct. În Centrul de calcul din Braşov, mai tânăr decât cel din Ploieşti, aveam – o pot spune cu toată modestia – câteva atu-uri ce mă distanţau de ceilalţi în mod incontestabil. În marea lor majoritate, noii mei colegi erau cu mult mai tineri, fără experienţă în nici un domeniu. Obiectivul centrelor teritoriale era proiectarea şi implementarea lucrărilor informatice pentru întreprin-derile din teritoriu. Întreprinderile erau

deci beneficiarii noştri. Experienţa mea în industrie n-o avea nimeni, majoritatea n-o aveau deloc. Ca programator, aveam deja doi ani de activitate ca profesionist şi câteva lucrări serioase la activ, în timp ce ei abia se şcolarizau. Despre cercetare operaţională şi altele de genul acesta nici nu auziseră. Fapt e că, la venirea mea în Braşov, nu exista nici măcar o singură lucrare în funcţiune. De unde eu credeam că voi face muncă de cercetare, să implementez programe de mare anvergură, etc., etc. (aveam deja câteva proiecte începute), a trebuit s-o iau de la început şi să caut în mulţimea de angajaţi pe alte criterii decât cele profesionale câteva persoane cu ceva dotare, să le învăţ primele noţiuni şi să realizez în mare viteză primele lucrări funcţionale. După ce am făcut-o, însă, nu m-a lăudat nimeni pentru că între timp relaţiile se înăspriseră. Exista deja un grup de arivişti ce-şi doreau funcţii de şefi şi care au fost stânjeniţi de venirea mea. La presiunea lor, directorul s-a raliat cu ei (erau mai mulţi, iar unii cu relaţii sus-puse), astfel încât prezenţa mea a devenit în scurt timp nedorită. Diferenţa de statură dintre mine şi ei era mult prea mare pentru ca să-mi fac probleme, dar treptat am constatat că pierd teren. Cel mai tare m-am supărat atunci când, la un seminar de comunicări mai mult sau mai puţin ştiinţifice, organizat de Institutul Central de Informatică, directorul a plecat fără mine, însoţit doar de câţiva protejaţi. Nu le-a păsat că acolo lumea întreba de mine şi nu de ei. Nu sunt lipsit de modestie dacă afirm că, în lumea mică a informaticii ce abia se năştea atunci în România, eu eram o persoană bine cunoscută şi apreciată, îmi place să cred. Cei doi ani petrecuţi în Centrul de calcul din Ploieşti mă impuseseră. Impostorilor nu le păsa însă de argumente de acest fel. De altfel, cei mai mulţi nici nu înţelegeau natura lucrurilor, darmite conţinutul lor. Din fericire, au existat şi alţii, în special tineri interesaţi să se formeze profe-sional înainte de a aspira la posturi, tineri care mă susţineau, astfel că s-au format două tabere în război deschis. Delimitarea era netă: profesioniştii pe de o parte şi impostorii de cealaltă.

Până la urmă, directorul a fost schimbat, dar nu cu unul mai bun, ci cu unul prin care partidul voia să se răzbune pe „recalcitranţi" şi mai ales să ne disciplineze. Ne-a obligat chiar ca în lunile următoare să întocmim conspecte ca la şcoală după „materialele de partid". A fost cel mai penibil director pe care l-am avut, mai jos cu mult chiar faţă de primii directori-muncitori de la începutul activităţii. Acesta, plecat dintr-un cătun, a venit ca ucenic într-o uzină braşoveană, de unde, incapabil fiind în toate posturile prin care a trecut, a fost omul preferat al organizaţiilor de tineret, sindicat, partid etc., până când a ajuns inginer fără să fie student, şi director la centrul de calcul, fără să înţeleagă nimic din ceea ce se petrecea în jurul lui. Nici n-ar fi putut, pentru că incultura lui era aproape desăvârşită. Era însă foarte convins că, dacă el e superiorul nostru, a dovedit că este mai deştept decât noi. Mitocănia lui era fără margini, aşa că mi-am permis să-i spun într-o zi că eu nu-mi doresc postul lui pentru că nu vreau să depind de şefii lui de la partid (eram de altfel sincer convins că nici n-aş fi făcut faţă dialogurilor ce se purtau acolo). Îmi doresc însă un director – îi zic – care să fie ca un

deschizător de drumuri pentru mine. Pentru că tot nu mă înţelegea, i-am spus că ceea ce are el de făcut este să măture drumul (la figurat) în faţa mea. N-a înţeles decât că vreau să-l jignesc şi nimic altceva, pentru că nu m-a crezut. Era tipul de om care crede că ceea ce îi place lui place tuturor, iar ceea ce nu-i place lui nu place nimănui. În ceea ce priveşte jignirile, era obişnuit, pentru că era ironizat zilnic, nu numai de către noi. Chiar dacă de obicei nu realiza ironia, sau avea doar o bănuială, erau suficiente şi cazurile în care era conştient de postura lui de ţintă, dar suporta. Comportarea lui îmi aducea aminte uneori de întâmplarea din copilărie cu ţiganca ce-şi arăta fundul unui domn care o mustrase, bineînţeles, după ce luase o distanţă apreciabilă. Asocierea nu era cu totul întâmplătoare, dar nu vreau să fac acum asemenea discriminări.

În ceea ce priveşte activitatea de comunicare ştiinţifică, dacă ei nu mă trimeteau, am început eu să fac astfel încât să fiu invitat de către organizatorii principalelor evenimente. În faţa invitaţiilor, nu puteau să mă refuze. De asemenea, mai publicam articole în reviste de specialitate. Lipsa de interes pentru lucruri serioase nu era doar în capul directorului. Într-o zi, un coleg etnic maghiar mi-a arătat un articol apărut în Ungaria ce făcea referire la un articol publicat de mine în România, articol ce a avut amabilitatea să mi-l traducă. M-am lăudat cu el în faţa unui activist de la partid. Singura lui reacţie a fost: „Da, păi nici cei din Ungaria nu sunt prea avansaţi în materie de informatică”.

O rază de lumină am primit tot de la un director, dar nu de la acesta. Fostul meu director de la Centrul de Calcul din Ploieşti, era acum la Institutul Central de Informatică (I.C.I.), forul nostru tutelar, pe post de şef al proiectului de cercetare ştiinţifică intitulat „Sistem informatic teritorial”. Cercetarea oficială se desfăşura atunci în cadrul „Planului naţional unic de cercetare”, plan ce era împărţit în secţiuni, capitole, capitolaşe şi aşa mai departe. O felie din plan era acest proiect al cărui şef era tocmai fostul meu director. Pentru că avea nevoie de executanţi (el era doar şeful) şi pentru că tema viza teritoriul, atunci el a cooptat câţiva informaticieni din oraşele mari: Cluj, Timişoara, Suceava, şi pe mine din Braşov. Am fost foarte bucuros din mai multe motive, printre care şi acela că racolarea mea de către el era cea mai bună dovadă că mă apreciase, deşi atunci când i-am fost subaltern am avut destule dispute. Dacă aceasta era o mângâiere de ordin sentimental, existau şi avantaje concrete. În primul rând, lucram la un proiect oficial de cercetare ştiinţifică. În al doilea rând, aveam independenţă profesională totală faţă de Centrul de calcul, de unde primeam doar salariu. Evaluarea proiectului se făcea la fiecare sfârşit de an la Bucureşti, fără altă participare braşoveană decât a mea. Lucrarea s-a desfăşurat pe mai mulţi ani şi mi-a prilejuit noi experienţe.

Beneficiarul teoretic al proiectului era condu-cerea judeţului. Trebuia deci să intru în legătură cu cei mai înalţi activişti de partid din judeţ, de la care trebuia să obţin la sfârşitul

anului un document prin care ei să ateste că lucrarea mea este utilă şi bine făcută. A început un joc bazat pe principiile:

– ei să se facă că sunt receptivi;

– eu să mă fac că-i cred şi, mai ales, să nu deranjez.

Conţinutul lucrării nu-i interesa şi oricum nu l-ar fi înţeles. Obiectivul principal era un program de simulare a evoluţiei localităţilor din teritoriu după diferite scenarii posibile, ceea ce ar fi ajutat conducerea judeţului să ia decizii corecte. Primul pas a fost analiza corelaţiilor dintre diferiţii indicatori economici şi sociali realizaţi în trecut, pentru ca, pe baza acestor corelaţii şi a trendului, să simulez evoluţia viitoare. Puteam vedea astfel la ce ne-am fi putut aştepta în viitor, care ar fi fost urmările unor decizii majore. O scenă amuzantă s-a întâmplat atunci când am arătat că programul ar putea servi printre altele şi la stabilirea planului de şcolarizare. Teoretic, planul de şcolarizare se stabilea după solicitările trimise de întreprinderi dar, la terminarea şcolii, absolvenţii nu mai găseau de lucru în meseria pentru care se pregătiseră, pentru că întreprinderile îşi rezolvau între timp problema pe alte căi, dar şi mai ales pentru că, incapabili să facă previziuni, solicitările întreprinderilor vizau prezentul şi nu viitorul. Aceasta era explicaţia oficială, pentru că pe cea reală am aflat-o prin amabilitatea unei persoane care cunoştea bine situaţia: planul de şcolarizare se stabilea de către Inspectoratul şcolar astfel încât să dea de lucru cadrelor didactice existente, care nu erau puţine, pentru că şi „pilele" erau multe. Braşovul şcolariza astfel cu mult mai mulţi muncitori decât avea nevoie. Cum programul meu i-ar fi deranjat, am fost sfătuit să renunţ.

Obţinerea datelor statistice era, de asemenea, o problemă extrem de dificilă pentru că datele oficiale erau afectate de deformări menite să ascundă realitatea, s-o cosmetizeze. Uneori aflam coeficienţii, sau algoritmul deformării, când exista unul. Cu trecerea anilor, datele nu erau bune chiar de nimic, şi atunci trebuia să caut alte căi pentru a le afla. Mergem des la Comitetul judeţean de partid, spre disperarea directorului, unde i-am cunoscut aproape pe toţi activiştii de rang înalt. Cu cei obişnuiţi, de regulă ne zâmbeam frumos când ne întâlneam pe coridoare, dar fără să discutăm nimic, dacă era posibil.

Al XVI-lea Congres mondial de istoria şi filozofia ştiinţei s-a ţinut la Bucureşti în 1981. Cu această ocazie, Academia Română a editat o serie de cărţi intitulată „Istoria Ştiinţelor în România", câte una pentru fiecare domeniu (matematică, fizică, medicină etc.) printre care şi una dedicată ciberneticii. Aici, numele meu apare de mai multe ori, atât în textul principal, cât şi în „Studiul bibliografic privind contribuţia românească la dezvoltarea ciberneticii", prin două dintre lucrările publicate de mine până la acea dată. Am fost singurul informatician din Braşov citat. Bineînţeles că eram, şi sunt, foarte mândru, aceasta fiind o recunoaştere obiectivă a mea, cu atât mai mult cu cât nu cunoşteam pe nimeni din comitetul de redactare. Urmarea e uşor de bănuit: cu excepţia soţiei şi a câtorva rude, invidia celor cărora le-am arătat cartea a fost atât de evidentă, încât după scurt timp am preferat să o ţin sub

tăcere. Între timp, dobândisem înţelepciunea alpinistului, care păstrează pentru el şi cei câţiva cunoscători satisfacţiile unei escalade reuşite şi nu riscă să intre în gura celor ce oricum n-ar înţelege nimic.

Pentru că orice om are o pasiune, sau ar trebui să aibă, am ajuns în situaţia să o recunosc şi eu pe a mea. Aceasta era pictura. Adevărul este că a durat ceva până când am realizat eu însumi acest lucru. Aveam o colecţie de albume de artă cum n-am văzut la nici un artist plastic, deşi am cunoscut destui. Îmi plăcea doar să privesc lucrările făcute de alţii. În orice oraş important pe care îl vizitam, căutam galeriile de artă. În Bucureşti, unde mergeam cel puţin o dată pe săptămână, cu excepţia primilor 10 ani de activitate, când stăteam cu săptămânile. Ori de câte ori aveam o clipă liberă, intram într-o galerie de artă, iar dacă nu era nici una remarcabilă, la muzeul de artă. Dacă spun că l-am vizitat de 1.000 de ori, pare o exagerare grosolană, dar înmulţiţi cele 56 de săptămâni ale anului cu 30 de ani de activitate şi veţi constata că exagerarea nu mai e chiar aşa de mare. Adevărul e că n-am fost de 1.000 de ori, dar am fost de enorm de multe ori, de mai multe ori decât marea majoritate a artiştilor plastici consacraţi. La Moscova şi Leningrad, sigurele oraşe mari pe care le-am vizitat înainte de '89, la celebrele lor muzee (Ermitaj, Tretiakov etc.) intram dimineaţa cu grupul de turişti, de care aveam grijă să mă „rătăcesc", şi mai ieşeam seara.

Şi totuşi, încă nu mă gândeam să pictez. Aveam prea mult respect pentru clasici. Nu ştiu dacă mi-am pierdut respectul, sau s-a întâmplat altceva, dar într-o bună zi mi-am zis că trebuie să încerc şi eu. Iar acel ceva nu era nici mai mult nici mai puţin decât portretistica. Peisaje fac mulţi, chiar prea mulţi, nu mai vorbesc de flori, abstract poate oricine, dar portret mai greu. Inutil să spun că, în lipsa meşteşugului, primul portret, care ar fi trebuit să fie mai grozav ca un Rembrandt, n-am îndrăznit să-l arăt nimănui. Hotărât lucru, trebuia să mă instruiesc. În orice profesiune, pe lângă artă, există şi meşteşug. Unele pretind mult meşteşugul şi mai puţină artă, adică talent, altele invers. Talentul fără meşteşug, însă, nu produce nimic, indiferent de profesiune. Ce era de făcut? Am procedat ca inginerul: am căutat documentaţia tehnică, adică manualele de instruire. Un intelectual, odată ce şi-a însuşit o profesiune, se poate specializa cu uşurinţă şi în alte discipline, fără să reia şcoala de la început. Şcoala este importantă pentru formarea unui mod de gândire şi nu pentru suma cunoştinţelor însuşite, ce pot şi trebuie multiplicate după absolvire de un mare număr de ori. Ce mai contează câteva manuale pe lângă mulţimea celorlalte? Da, dar în disciplinele ştiinţifice, ori artele plastice sunt orice altceva în afară de ştiinţă. Manuale? Nu există aşa ceva, în sensul manualelor din celelalte domenii, în care instruirea se realizează prin metode sistematice. Pictura nu este o ştiinţă, nici măcar în măsura în care este muzica. Muzica, da, are manuale de predare, are metode, deşi este nevoie şi de profesor. Este aproape o ştiinţă. Nu întâmplător un muzician îşi începe cariera din copilărie. În muzică nu se poate trişa! Artele plastice în schimb, se învaţă în modul cel mai meşteşugăresc cu putinţă, ca acum 1.000 sau

10.000 de ani: în jurul maestrului, care le arată discipolilor câte ceva din secretele sale, pe măsură ce îşi aduce aminte, în timp ce învăţăcelul lucrează. Ca să fi urmat eu un institut de arte plastice, nu aveam timp şi nu mai eram nici foarte tânăr. Şcolile populare de artă nu intrau în discuţie, în nici un caz. Eram totuşi un intelectual, chiar dacă, aşa cum spunea răposatul, dar simpaticul Iosif Sava, un „simplu" inginer. Mă aflam din nou în faţa unei dileme din care nu puteam ieşi decât însuşindu-mi metoda uzuală. Dar, dacă nu mă pot duce la un institut de arte plastice, să învăţ pe lângă un maestru, pot să mă împrietenesc cu artişti consacraţi de la care pot învăţa într-o manieră aproape identică. Şi aşa am făcut. În fond, nici Grigorescu n-a fost la vreo şcoală, cât despre Ţuculescu, el a fost medic. După vreun an am avut prima participare la o expoziţie colectivă de amatori, după încă unul, prima expoziţie personală, iar astăzi, după numeroase altele, mă consider profesionist, indiferent de opiniile adverse, care, oricum, nu mă interesează.

În 1975, am vizitat Bulgaria. De fapt, litoralul bulgăresc, şi asta pentru că preţul biletelor pentru un sejur în Bulgaria, cu transport cu tot, era mai mic decât pe litoralul românesc. Am mai avut parte şi de alte surprize, nu numai din categoria celor mărunte, ci chiar subiecte de reflecţie. Bulgaria a fost, de fapt, prima ţară pe care am vizitat-o, cu adevărat, pentru că excursiile în grup, în URSS, erau organizate numai pe trasee dinainte stabilite şi numai în oraşele mari, astfel încât nu se poate spune că vizitam ţara. De altfel, interesul meu în Leningrad şi Moscova era limitat la muzeele de artă, cu adevărat remarcabile. În Bulgaria, o primă surpriză, ce părea neplăcută, s-a dovedit a fi norocul nostru: la frontieră am fost anunţaţi că nu putem fi cazaţi la Albena, pentru care plătisem biletele, ci în Varna, la particulari. Norocul a fost dublu. În primul rând, Albena era încă în construcţie, şi n-ar fi fost deloc o plăcere să stăm în mijlocul unui şantier. Noi însă nu ştiam acest lucru la plecare. Ni se spusese că Albena este o staţiune terminată, precum Mamaia noastră. În al doilea rând, stând la particulari, am avut un foarte mare grad de libertate şi posibilitatea de a-i cunoaşte pe bulgari la ei acasă. Pentru masă am primit bonuri valorice cu care puteam mânca în oricare dintre restaurantele agreate de organizaţia lor de turism, deci dintre cele mai scumpe. Cum restul îl primeam în bani obişnuiţi, în scurt timp am obţinut banii necesari pentru a mânca mai ieftin oriunde în altă parte. Cu banii astfel obţinuţi am putut vizita şi alte locuri. Aveam deci libertate de mişcare deplină. Ne-am permis chiar două excursii în afara localităţii, una în nord până la Balcic şi alta până în sud.

O primă remarcă a fost ghidul bulgar, ce ne-a luat în primire de la frontieră. Era etnic bulgar ce învăţase limba română, deşi în Bulgaria erau zeci de mii de români. Pe unii dintre aceşti români am avut prilejul să-i cunosc la Varna. Lucrau în comerţ, dar nu mai sus de poziţia de chelner. Nici unul dintre ei nu vizitase România după război, pentru că nu li se dăduse voie, deşi făceam parte din acelaşi „lagăr democrat". La vestea că suntem români, veneau să schimbe câteva vorbe, dar cu teamă să nu-i vadă şeful. Unul dintre ei, aflând că

suntem din Braşov, a plâns în faţa noastră pentru că avea acolo un frate pe care nu-l mai văzuse de mulţi ani. În ceea ce îl priveşte pe ghid, nu am văzut în viaţa mea pe cineva care să urască cu atâta înverşunare ca el. În general, cei ce învaţă o limbă străină devin fani ai acelei ţări. La el însă, nu ştiu de ce s-a întâmplat invers. Ştia o mulţime de mărunţişuri defăimătoare din istoria României, pe care le invoca cu asiduitate. Chiar şi faptul că noi primisem cupoane pentru masă în valoare mai mare decât salariul lui l-a înfuriat, deşi noi plătisem pentru ele în lei sume echivalente, aşa cum se obişnuia pe atunci, atât în România, cât şi în Bulgaria, iar el ştia foarte bine acest lucru, dar invidia îl orbea. Ceea ce părea inexplicabil era de ce acest om trebuia să fie ghid? Se dovedea că politica bulgarilor era mult mai pragmatică decât a noastră, iar securitatea lor nu se limita la rolul de sperietoare a propriilor concetăţeni.

Tot la capitolul politică, nu puteai să nu remarci portretele lui Brejnev şi Todor Jivkov, întotdeauna împreună, primul, cu capul ridicat şi privire de vizionar scrutând zările, iar al doilea, modest şi cu capul plecat. Bulgaria era pe atunci copilul alintat al fratelui mai mare, capul de pod cel mai înaintat al lumii slave, dincolo de România latină. Aveau de aici şi câteva avantaje, aşa că poziţia plecată a lui Jivkov nu era total gratuită. Ceea ce mi-a plăcut pe litoralul bulgăresc a fost calitatea amenajărilor turistice. Într-o contradicţie surprinzătoare cu principiile comuniste – de care noi credeam că ne-am detaşat oarecum –, zonele destinate turismului erau moderne, curate şi aproape complet separate de zonele ocupate de populaţia autohtonă. Aici, politica bulgarilor s-a dovedit mai inteligentă decât a noastră, inteligenţă pe care se pare că au dovedit-o şi mai târziu.

Cât despre locuitori, îmi amintesc o scenă ce m-a amuzat. S-a petrecut într-un restaurant, unde la un moment dat a intrat un grup de „tovarăşi” ce participaseră la o şedinţă importantă „la centru”. Erau îmbrăcaţi în costume de culoare închisă, majoritatea negre, şi îşi târau cu greu hainele pe braţ, pe o căldură într-adevăr insuportabilă. Purtau însă sandale, fără ciorapi....

Am mai fost în Bulgaria câţiva ani mai târziu, la Sofia, la un revelion. De data aceasta, organizarea a fost aproape inexistentă, iar Sofia mi-a apărut ca un oraş mai modest decât primele patru mari oraşe din România, oricum incomparabil cu Bucureştiul. Clădirile sale monumentale, dacă le pot numi astfel, nu le egalează pe cele ale Iaşului, Clujului sau Timişoarei, poate că nici măcar pe ale Braşovului. Ştiu însă bulgarii să-şi conserve mai bine istoria.

Ceea ce m-a surprins în mod deosebit a fost o constatare în totală contradicţie cu stilul sovietic, deşi, repet, Bulgaria a fost copilul alintat al Moscovei. Dacă în URSS religia fusese practic desfiinţată, în Bulgaria ea era cât se poate de liberă, iar oamenii foarte credincioşi. Bisericile din Sofia erau pline aproape permanent, şi nu sunt deloc puţine. E de presupus că ruşii şi-au dat între timp seama de eroare şi le-au permis bulgarilor această libertate, asigurându-se astfel de fidelitatea lor, pentru că interzicerea religiei a fost nu numai inutilă,

dar şi una dintre cele mai dăunătoare idei leniniste. Tot în legătură cu religia, dar fără legătură cu opţiunile populaţiei, a fost o surpriză plăcută pentru mine să găsesc într-un magazin de discuri înregistrări ale renumitului lor bas Boris Christoff. Surpriza a fost maximă atunci când printre discuri am găsit „Liturgia Domestica” de Alexander Gretchaninov. Acesta a fost un compozitor rus, emigrat în Statele Unite. Noi îi repudiasem chiar şi pe românii căzuţi în dizgraţie. Să editezi un album al unui transfug rus, compozitor de muzică bisericească, mi s-a părut de neconceput. Bulgarii au făcut-o totuşi, pentru că Boris Christoff era una dintre mândriile lor, o personalitate prin care Bulgaria se făcea cunoscută lumii culturale. Începeam să-mi revizuiesc opiniile despre bulgari. Noroc că n-am stat mult. Mi le schimbam însă tot mai mult pe cele despre români, cel puţin despre oficialităţile noastre. Reprezentanţii bulgarilor erau mai patrioţi decât ai noştri.

Libertatea religioasă relativă a bulgarilor, în comparaţie cu a sovieticilor, mi-a reactivat o întrebare mai veche. **De ce au vrut părinţii comunismului să desfiinţeze religia?** Timpul a dovedit că a fost una dintre erorile lor cele mai mari. Nu numai că nu au reuşit, dar şi-au îndepărtat poporul de lângă ei. Înţelegeam să-i înlăture pe preoţi, aşa cum au înlăturat întreaga intelectualitate, pentru că intelectualii le dezvăluiau minciunile, arătau slăbiciunile doctrinei lor. Dar de ce religia? Explicaţia constă în aceea că ei au dorit să înlocuiască religia cu doctrina marxistă. Au văzut deci în marxism o nouă religie. Poate că Lenin chiar a crezut în ea. Dar de ce să amesteci o doctrină social-politică cu religia? Ce-i drept, existau antecedente, iar ei au făcut câteva asocieri, unele corecte, dar altele eronate. Nu o dată religia şi-a dat mâna cu politica, folosindu-se una de cealaltă pentru a manevra cu mai multă uşurinţă masele. Cea mai elocventă perioadă a fost cea a Evului Mediu occidental, în care Biserica catolică a servit drept partid unic, iar religia drept doctrină politică. Inchiziţia este cea mai bună dovadă. Era tocmai ce-şi doreau şi comuniştii, înlocuind însă creştinismul cu marxismul. Asocierea era tentantă, dar între timp occidentul abandonase biserica încă de la revoluţia franceză, aşa că modelul devenise perimat. Poate că de aceea s-au gândit că nu s-ar putea instala comunismul în occident, dar poate că merge în Rusia, ţară mai puţin evoluată, împietrită parcă într-un timp trecut, cu oameni încă religioşi, aproape habotnici. Aici au comis o altă greşeală, mult mai gravă. Creştinismul occidental este radical diferit de cel oriental. Atât de diferit, încât nu ştiu dacă merită să poarte acelaşi nume. Pentru asta e nevoie, însă, de ceva istorie.

Mai întâi, încercarea de a înlătura religia! Cred că numai ura faţă de Creştinism l-a orbit pe Lenin făcându-l să creadă că aşa ceva este posibil. Credinţa este necesară. Unii oameni au nevoie de ea. În plus, prin religie se stabilesc obiceiuri, tradiţii, se formează o etică nescrisă, dar respectată. Ca fiinţă socială, orice om respectă obiceiurile locului, deci orice european este prin definiţie creştin, chiar atunci când se declară ateu. (Este uneori amuzant să-i observăm pe aceştia cum îl invocă pe Dumnezeu în momentele lor importante.) Apoi religia

a fost atât de profund implicată în istorie, în devenirea noastră, încât ignorarea ei este de neconceput. Ar însemna să ne negăm pe noi înşine. Sigur, putem s-o modificam, dar nu s-o înlăturam. În primele clase primare am făcut câteva ore de religie. Bineînţeles că n-am înţeles nimic atunci, dar am realizat că multe aluzii din literatură şi aproape întreaga pictură clasică nu ar avea nici un înţeles dacă n-aş avea idee despre subiectele la care se referă. Am răsfoit de aceea Biblia mai mult ca oricare altă carte, nu pentru ca să învăţ pe dinafară oarece paragrafe, dar pentru ca să mă informez. **Biblia este prima carte de referinţă şi nu putem înţelege evoluţia civilizaţiei europene fără ea.**

O greşeală capitală a părinţilor comunismului în ceea ce priveşte Creştinismul, a fost aceea că nu au ţinut seama de diferenţa dintre Catolicism şi Ortodoxism. Dacă la începuturile sale Creştinismul s-a dezvoltat din aproape în aproape, ca o credinţă a celor sărmani, mai târziu, situaţia lui s-a schimbat. Momentul hotărâtor a fost căderea Imperiului Roman de Apus, în anul 476. La timpul acela, doar o mică parte din populaţia Europei Răsăritene era creştină, în timp ce cvasi-totalitatea populaţiei Europei Occidentale era păgână. Mai târziu, însă, popoarele din răsărit, ca românii, iar mai târziu şi ruşii, aveau să se lupte cu tătarii, hunii etc., cu toţii păgâni. Religia le-a servit drept suport moral şi au devenit cu toţii creştini. Prin asociere, odată cu apărarea avutului, oamenii îşi apărau şi credinţa. Valorile lor materiale erau asociate cu cele spirituale, iar duritatea şi sălbăticia năvălitorilor erau privite ca opusul credinţei. Pentru ei, necredincios însemna barbar, năvălitor, păgân. Credinţa pentru ortodocşi înseamnă civilizaţie. Îndepărtarea bisericii echivala deci cu o cădere în barbarism.

Ce se întâmpla în acest timp în occident? În prima fază, barbarii – franci, goţi, vizigoţi, ostrogoţi etc. – au ocupat teritorii din fostul Imperiu Roman de Apus. Au făcut-o însă cu crucea în mână, pentru că episcopul Wulfila tradusese Biblia în alfabetul pe care tocmai îl inventase. În consecinţă, **în Europa Occidentală Creştinismul a fost impus cu sabia unei populaţii fără apărare de către armatele năvălitorilor.** E lesne de imaginat câtă putere de convingere puteau să aibă. Efectele reţetei le putem vedea şi azi în America de Sud, unde aproape întreaga populaţie este în mod oficial catolică datorită conchistadorilor spanioli, dar indigenii îşi păstrează încă vechile credinţe. Acelaşi lucru se poate observa şi la indienii din Statele Unite. Ne explicăm astfel de ce era nevoie de Inchiziţie pentru a convinge lumea să nu se abată de la religie. Marii inchizitori nici măcar nu erau preoţi, ci jurişti, funcţia de inchizitor fiind o poziţie în structura aparatului de justiţie şi nu în ierarhia bisericii. Paralelele dintre Inchiziţie şi KVD sau Securitatea românească, dintre doctrina marxistă şi religie ca doctrină de stat, sunt aproape perfecte. Ele ne dau o idee despre intenţiile părinţilor comunismului şi de ce voiau ei să înlăture religia: pentru ca s-o înlocuiască cu marxismul. Societatea pe care şi-o doreau ei era una a Evului Mediu occidental, cu „Capitalul” lui Marx pe post de Biblie. Dar Marx era un evreu incapabil să vadă nuanţele din interiorul Creştinismului. Nici chiar schimbările ulterioare nu le-a sesizat. Printre ele, cele generate de

Martin Luther, care încercase, fără rezultat, să corecteze erorile Bisericii Catolice, dar degenerate de neo-Protestan-tism, care n-a făcut decât să agraveze situaţia, înlocuind Dumnezeul biblic, iubitor de oameni, cu o sperietoare ce ameninţă să-i masacreze pe toţi ce nu fac parte dintr-o anume sectă, iar asemenea secte sunt tot mai multe.

Şi încă ceva. Comuniştii se adresau maselor. Masele însă au legătură cu specia, în timp ce indivizii cu personalitatea. Dar masele se compun din indivizi. Pentru a-i atrage, trebuie să ţii seama de particu-larităţile personalităţii lor. Nu toată lumea gândeşte religia în acelaşi fel. Dimpotrivă, este domeniul în care opiniile noastre sunt poate cele mai diferite, chiar când rostim aceleaşi cuvinte.

Dar propagandiştii comunişti au mai făcut şi altă greşeală, chiar în metodologia de predare a doctrinei marxiste: lipseau în întregime referirile la trecut. Orice filozof îşi construieşte teza pornind de la un premergător faţă de care se delimitează. Evident, acest demers presupune că cititorul cunoaşte tezele premergătorului, care la rândul său are alt premergător, şi aşa mai departe. Deci filozofia trebuie începută cu începutul. Constatăm deci că există mai mult o istorie a filozofiei decât o ştiinţă a filozofiei, cum ar fi chimia, fizica etc. Dintre filozofii moderni, doar Kant, „cu al său talent de a se înşela pe el însuşi", cum îl caracteriza Schopenhauer, a avut naivitatea să creadă că el va edifica un sistem filozofic complet, plecând de la zero. Împotriva elogiilor ce au făcut din Kant un monument al filozofiei, sistemul lui este mai găunos ca un şvaiţer şi aproape lipsit de conţinut novator. Doar propaganda unei Germanii în expansiune, care avea nevoie să-şi facă cunoscută gloria, a putut să scoată din el un vârf al filozofiei.

Revenind la propagandiştii marxişti, aceştia nici nu se mai osteneau să amintească din istoria filozofiei decât pe Hegel, despre care nu spuneau decât că a greşit – nu se ştia ce –, dar noroc cu Marx care a descoperit adevărul, acest Marx care le descoperise pe toate. Efectul a fost invers: lipsa de repere din trecut ne stârnea curiozitatea de a-i citi tocmai pe aceştia, cu condiţia să nu se afle, pentru că cei ce apucaseră să-l citească pe Marx înainte de război, din curiozitate, dacă nu din alte motive, şi-au petrecut următorii ani prin închisori. Propagandiştii, de fapt, nu-l citiseră nici măcar pe Marx; ei recitau doar din materialele gata prelucrate ce le primeau de la partid. Din acest motiv, nu admiteau nici o deviere de la textul original, de teamă să nu i se schimbe înţelesul, înţeles ce pentru ei rămânea oricum tot neînţeles.

Pentru a-mi perfecţiona limba engleză şi fiindcă nu aveam cu cine să conversez, m-am gândit să devin ghid la Oficiul Naţional de Turism (O.N.T.) pentru grupurile de turişti străini. Am urmat chiar un curs în acest scop, dar nu mi s-a încredinţat niciodată vreun grup. Iniţiativa nu mi-a stricat pentru că în continuare am făcut o adevărată pasiune pentru studierea arhitecturii medievale româneşti, în ideea că le voi vorbi străinilor despre ea în conexiune cu istoria României. Am mai făcut şi peste o mie de diapozitive cu care urma să-mi însoţesc cele câteva „conferinţe" pe care le pregătisem în acest scop. Visam la seri culturale înainte şi după

excursiile diurne. Naivităţi! Singurii ascultători au fost câţiva colegi de serviciu şi prieteni cărora le-am prezentat varianta românească, pentru că de străini n-am avut parte. Presupun că intenţiile mele au semănat doar panică printre ghizii agreaţi.

Cine îşi imaginează că securitatea românească veghea asupra intereselor naţiunii se înşeală cumplit. A fost doar un instrument de intimidare a oamenilor. Aşa după cum grănicerii, în loc să apere fruntariile ţării în faţa străinilor, vegheau ca noi să nu trecem graniţa, tot aşa şi securitatea nu avea nimic de-a face cu interesul naţiunii. Aş putea da numeroase exemple chiar din turism, dar mi-e silă să vorbesc despre ele. Ceea ce m-a frapat, şi voi menţiona totuşi, a fost diferenţa de comportament dintre oficialităţile din URSS şi chiar cele din Bulgaria, în comparaţie cu cele din România. Ca să dau un singur exemplu, ghizii din URSS aveau un text extrem de bine pus la punct, evident verificat din toate punctele de vedere, o poezie pe care o rosteau fără abatere de fiecare dată. Am putut verifica această idee la Leningrad, unde am fost de două ori. Când am rugat-o pe ghida ce fusese deosebit de amabilă până atunci să facă o foarte mică abatere de la circuitul prin Ermitaj, mi-a răspuns că-i este imposibil şi m-a rugat să nu insist. Prin comparaţie, ghizii români spuneau ce le trecea lor prin minte, de regulă nu prea multe, şi nu întotdeauna în interesul României. În timp ce în URSS toţi ghizii pe care i-am cunoscut au fost etnici ruşi ce învăţaseră limba română în universitate – deşi existau destui basarabeni –, în România, mulţi ghizi erau etnici germani, maghiari sau ruşi, pe motiv că ştiau limba. Nu am nimic împotriva lor, în general, dacă nu aş fi fost în decursul anilor martor ocular al multor scene revoltătoare pentru anti-românismul unor asemenea ghizi, denigrarea românilor fiind la ordinea zilei. Cât despre cultura generală a multora dintre ei, în lipsa unui text scris de altcineva, tăcerea chiar că era cea mai bună alternativă. Aşa se face că, în fond, ei nici măcar nu erau ghizi în adevăratul înţeles al cuvântului, ci doar însoţitori de grup, pentru că activitatea lor reală se limita la conducerea grupului la masă, la culcare, la autobuz, până în faţa unor monumente ca Biserica Neagră sau Castelul Bran, unde vorbeau alţi ghizi. Pe drum, de regulă nu spuneau nimic. Securitatea n-am constatat să fi avut alt rol decât cel de părtaş la mafia din Oficiul Naţional de Turism. De altfel, nici în Centrul de Calcul, în afara unor gafe monumentale, a numeroaselor influenţe şi a unor acţiuni de intimidare, nu cunosc să fi întreprins ceva cu caracter politic stricto sensu. Securitatea devenise un soi de poliţie mafiotă, fiindcă **România reuşise să etatizeze mafia.** Cu mine nu îndrăzneau să vorbească direct, pentru că, între timp, timidul din mine căpătase curaj şi avea limba prea ascuţită. Eram totuşi destul de prudent să nu vorbesc în general despre securitate, dar acuzam indivizi care îşi ieşeau din rol. De fapt, totul s-a declanşat atunci când ofiţerul de securitate ce răspundea de Centrul de Calcul s-a raliat cu directorul şi a încercat să-i îndepărteze de mine pe cei ce mă susţineau. Unii colegi veneau să-mi spună că au fost chemaţi de către ofiţerul de securitate şi atenţionaţi că nu e bine pentru ei să mă susţină pe mine, deci să nu mai contez pe ei. Spre lauda lor, au existat colegi care îmi spuneau că,

împotriva ameninţărilor securistului, ei vor continua să rămână de partea mea. Motivele disputelor nu erau însă de competenţa securităţii, iar cum, ulterior, s-a dovedit că eu avusesem dreptate, am început să vorbesc tare, pentru ca să se audă, sugerând că securitatea ar face mai bine să-şi supravegheze oamenii proprii. Singurele lor „bâzâieli" la adresa mea au rămas cele generate de faptul că săptămânal vizitam Biblioteca franceză şi, mai rar, pe cea americană din Bucureşti, pentru documentare. O făceam însă oficial şi evident că cele două instituţii erau perfect controlate de securişti, mai citiţi decât neisprăviţii care nu mă agreau pe mine în Braşov.

Încet, încet, am ajuns în 1989, sau mai exact a venit 1989 peste noi. Evoluţia Centrului de Calcul a fost caracteristică pentru întreaga Românie, şi nu este întâmplător că la fel s-au petrecut lucrurile în aproape toate centrele similare din ţară. Dacă în instituţiile cu cea mai mare densitate de intelectuali s-a întâmplat astfel, de ce ne mirăm că întreprinderile au procedat în acelaşi mod? Cum democraţia era cuvântul la modă, s-au organizat şi la noi alegeri democrate.

Ce-i drept, au fost democrate şi libere, doar că într-o democraţie adevărată oamenii nu-l votează pe Iisus, ci pe Barabas. Nu-l aveam noi nici pe Iisus şi nici pe Barabas, dar sensul alegerilor a fost acelaşi: masele şi-au ales conducătorii, bineînţeles după criteriile lor şi într-o deplină lipsă de cunoaştere a calităţilor pe care ar trebui să le aibă nişte conducători potenţi. Cei aleşi, odată ajunşi în frunte, s-au străduit mai întâi să scape de cei ce le erau superiori intelectualiceşte şi-i stânjeneau prin simpla lor prezenţă. Curând, au scăpat fără să vrea şi de cei ce-i aleseseră, pentru că aceştia nu mai erau necesari în noul peisaj economic, astfel încât au devenit şefi doar peste zidurile clădirii. Şi ar fi fost încă bine pentru ei, chiar excelent, pentru că era o clădire în plin centrul oraşului, dacă această clădire n-ar fi fost râvnită şi de către alţii, fără nici o legătură cu informatica, dar mai puternici. În final, clădirea a fost vândută, iar din ceea ce ar fi putut fi şi azi un institut puternic de proiectare în informatică n-a mai rămas nimic. Nu mă mândresc că am fost printre primii care au plecat, dar intuisem ce se va întâmpla şi nu aveam forţa să mă opun. Păstrez şi astăzi imaginea unor indivizi pe care doar mila colegilor îi menţinuse în Centru şi care acum credeau că, brusc, a pogorât inteligenţa asupra lor. Mi-am înfiinţat atunci o firmă proprie de proiectare software, care există şi azi, deşi economia românească, în plin proces de degradare, nu are încă nevoie de informatică. Poate că mai târziu, dar eu deja nu mai sunt tânăr.

Dacă după 1968, declinul economiei româneşti a fost tot mai accentuat, 1989 a marcat colapsul. Ce a urmat a fost asemenea exploziei unui automobil după ce a căzut într-o prăpastie. Eu fac deseori aceasta comparaţie, atunci când oamenii caută vinovaţi în prezent pentru fapte petrecute în trecut. Eu spun că România este asemenea unui automobil care la 23 august 1944 a părăsit şoseaua şi s-a lansat în gol într-o prăpastie. La început, zborul a fost chiar plăcut, mai ales pentru unii, dar, după un timp, automobilul a început să se lovească de

stânci. 1989 a fost momentul dezintegrării finale şi al exploziei. Evident că de vină n-au fost stâncile de care s-a lovit, ci faptul că a părăsit şoseaua pe care mergea în mare viteză.

Deschiderea din 1989, pe mine personal, m-a interesat mai mult decât orice. O viaţă întreagă accesul meu în occident mi-a fost interzis. Nu fusesem decât în Bulgaria şi URSS. Chiar şi în Ungaria mi s-a refuzat viza pentru a participa la revelionul 1974. Acum se putea călători. Era formidabil! Cât timp avea să dureze această libertate nu se ştia, aşa că trebuia să profit. Orice alt obiectiv era cu mult mai puţin important. În martie 1990, cu puţinii bani pe care îi aveam, am făcut prima excursie la Viena. Am fost inspirat, pentru că, imediat după aceea, Austria a introdus obligativitatea vizelor de intrare. Înainte de 1989 problema noastră era lipsa vizelor de ieşire din ţară. În occident, eram aşteptaţi cu braţele deschise. Acum situaţia se inversa. Nu mai aveam nevoie de vize de ieşire, dar accesul în ţările occidentale devenea tot mai dificil.

Am reuşit totuşi să fac câteva călătorii interesante, dar prima n-o voi uita niciodată, pentru că ea mi-a lăsat cele mai puternice impresii, tocmai pentru că a fost prima, deşi a fost cea mai scurtă: doar până la Viena. Prima impresie a fost una de suprafaţă, ca pentru tot românul: vitrine strălucitor de curate, unde geamurile nu sunt lăsate să se opacizeze. La asta mă aşteptam. Un şoc mai profund a fost cel al preţurilor: diferenţe uriaşe între diferite categorii de produse: ieftine în România şi scumpe în Viena, sau invers. Curând am găsit şi explicaţia: ceea ce era importat din ţări subdezvoltate costa jenant de puţin, spre deosebire de produsele indigene, foarte scumpe. Spre exemplu, un ceas electronic chinezesc costa mai puţin decât un bilet de tramvai, la vremea când în România un ceas electronic era obiect de mândrie. Parcarea în centru timp de o oră sau două (nu-mi amintesc exact) a costat cu mult mai mult decât o pereche de pantofi. Am aflat dintr-un catalog că o medalie jubiliară românească din argint era evaluată la un preţ mai mic decât valoarea argintului din care era făcută. Explicaţia era evidentă: Austria, aflată la extremitatea de răsărit a occidentului, practica preţuri de speculă, jefuindu-i practic pe cei ce, veniţi din est, vindeau la orice preţ numai să-şi procure valută forte. Ce-i drept, majoritatea cumpărătorilor erau membrii ai nomenclaturilor comuniste care, la rândul lor, jefuiau în propria lor ţară.

Am cunoscut şi câţiva români ce fugiseră înainte de ’89, şi stăteau acolo într-un soi de carantină, speriaţi că vor fi trimişi înapoi în România, ţară ce devenise între timp liberă şi democrată. Îşi vedeau astfel irosite sacrificiile – pentru unii dramatice – ce le făcuseră ca să fugă din ţară. Stăteau de-a valma, oameni de cea mai bună condiţie alături de infractori, eruditi cu inculţi. În mod oficial, Austria era ţara destinată prin tratate să găzduiască atât refugiaţii din est, cât şi pe cei din vest, până la îndeplinirea formalităţilor. În acest scop, ea primea de la ONU banii necesari întreţinerii lor. Evident că toţi refugiaţii erau din est, pentru că din vest n-a avut nimeni ideea să emigreze în est, darămite fantezia să „fugă”, atâta timp cât puteau pleca încet, cu acte în regulă. (Experienţa lui Panait Istrati se pare că fusese

convingătoare până la urmă.) După o scurtă şedere (1-3 săptămâni) într-un lagăr, refugiaţii primeau un soi de domiciliu forţat undeva unde li se asigura casă, masă şi puţini bani de buzunar, atât de puţini încât ar fi fost insuficienţi pentru ţigări, dacă nefericitul ar fi fost fumător. Nu aveau voie să lucreze, astfel încât şederea era extrem de greu de suportat din punct de vedere psihologic. Cei pe care i-am cunoscut eu erau cazaţi unii în Viena, iar alţii în apropiere, într-un sat-staţiune estivală, pe malul lacului Neusiedler. Austriecii nu aveau decât de câştigat de pe urma lor, pentru că banii primiţi de la ONU le asigurau un grad de ocupare de 100% pe tot parcursul anului, în timp ce, altfel, prin specificul locului, ar fi avut câţiva clienţi doar în sezon şi numai în weekend-uri. Tragedia acestor fugari era stresul aşteptării, care putea să dureze peste doi ani. Înainte să-i cunosc, am crezut că persoanele cu o pregătire superioară sunt aşteptate cu braţele deschise dincolo şi admiteam că doar cei fără pregătire, sau cei care prezintă unele suspiciuni ar putea întâmpina ceva dificultăţi. Mă înşelam! Aici ei nu contau ca persoane, ci doar ca numere, undeva pe o listă de aşteptare. În funcţie de ţara pe care o solicitau şi de numărul de imigranţi aprobaţi de către ţara respectivă, avansau pe listă până le venea rândul. La aşa-numitul „interviu" discutau cu un funcţionar interesat doar de aspectele politice. Numai după ce ajungeau în ţara de destinaţie se punea problema găsirii unui loc de muncă, dacă se poate în acord cu pregătirea lui. Aceasta era soarta transfugilor. De aceea, soluţia ideală era ca viitorul emigrant să-şi aranjeze dinainte un loc de muncă, să evite lagărele pentru refugiaţi, dar pentru aceasta trebuia să obţină viza legală de ieşire din ţară, ceea ce nu era la îndemâna oricui.

Cu excepţia domului Sfântul Ştefan, pentru care „hidos" este cel mai adecvat adjectiv, Viena este un oraş frumos, unul dintre cele mai frumoase pe care le-am văzut. A ştiut să-şi păstreze valorile din epoca ei de glorie. Oamenii ei, însă, parcă nu aparţin locului. Par veniţi din altă parte. Evident, impresiile mele sunt extrem de subiective şi superficiale, pentru că n-am stat decât foarte puţin şi am cunoscut atât de puţini localnici, încât nu îndrăznesc nici măcar să afirm că aş avea o impresie. Mi-am amintit totuşi că Hitler a fost austriac. Sunt curios ce părere au conaţionalii mei rezidenţi în Viena. Probabil că m-ar contrazice, pentru că altfel n-ar sta acolo. Muzicienii, în special, sunt atât de numeroşi, încât ar putea forma în Viena un partid mai puternic decât UDMR în România. Pe ei nu i-am cunoscut, şi îmi pare rău. În schimb, cei câţiva, puţini, pe care i-am întâlnit, m-au surprins negativ. În special unul dintre ei, plecat mai demult, avea acum aerul de expert. Mai târziu, a trebuit să recunosc că a avut dreptate, ceea ce m-a enervat şi mai tare. Atunci, în naivitatea mea, credeam cu tărie că România va avea un drum glorios în următorii ani şi că reintrarea ei în Europa va fi triumfală. Câteva domenii de activitate – informatica printre ele – aveau un mare viitor, credeam eu. Aproape că mi-a râs în nas. După el nimic nu mergea. Orice idee era sortită eşecului. „Bine, bine – i-am spus –, dacă ce propun eu nu merge, atunci ce merge?" Mi-a răspuns că micul comerţ cu bombonele, vată de zahăr, gumă de mestecat etc. Am considerat răspunsul lui o

jignire, dar din păcate a avut dreptate, cel puţin pentru perioada imediat următoare. Asemenea „comercianţi" au făcut atunci avere, pe care unii ulterior şi-au sporit-o. Nu-i invidiez, îi felicit chiar, doar că eu nu mă simt capabil pentru asemenea activităţi. Ceea ce e mai grav e că România întreagă a avut o evoluţie croită pe această măsură. Se vede că acest gen de activitate şi acest nivel este, sau era, caracteristic pentru noi. Marii escroci erau încă în umbră, pregătind marile „tunuri".

O întrebare m-a deranjat ani de zile după această primă excursie în Vest. De unde ştia occidentul atât de bine cum ne vom comporta noi, românii, după 1989? Individul despre care am vorbit nu era el atât de dotat ca să aibă o opinie proprie. El exprima opiniile altora, cu care era în contact. Deci părerea proastă despre noi era una venită de la alţii mai informaţi, care ne cunoşteau reacţiile, nivelul de educaţie şi puteau face comparaţii cu modele similare din trecut. Vestea proastă pentru mine a fost să constat că au avut dreptate. Sigur că lucrurile ar fi putut să aibă o altă evoluţie, dacă înaltele curţi ar fi dorit să facă ceva pentru România, dar ei n-au făcut-o. Ceea ce a urmat a fost reacţia spontană, potrivită posibilităţilor şi nivelului nostru de educaţie de atunci. Obişnuiam să compar situaţia României de atunci, pe cale de a scăpa de sub influenţa sovietică, cu cea din secolul al XIX-lea, când am scăpat de turci. Diferenţa a făcut-o educaţia unor oameni ca Mihail Kogălniceanu pe de o parte, şi Ion Iliescu pe de altă parte.

A doua excursie a fost mai lungă, dar până să plec, a mai durat, pentru că mai întâi trebuia să adun ceva bani. Nu i-am făcut cu vată de zahăr sau gumă de mestecat, ci mai puţini, dar tot cu informatica. Am dezvoltat mica firmă de software pe care o înfiinţasem, încercând să câştig cât mai mulţi clienţi cu putinţă. Se înfiinţau într-o veselie noi şi noi societăţi comerciale, care trebuiau să-şi ţină contabilitatea. Cererea de contabili era uriaşă. Mi-am zis că acum e momentul contabilităţii pe calculator şi am realizat programele necesare. Le-am scris eu pentru că mi-ar fi fost ruşine să mă duc la un client şi să-i spun că nu-i pot rezolva problema pe loc fiindcă programele sunt scrise de altcineva şi trebuie mai întâi să-l întreb pe acesta. În Centrul de Calcul am avut prilejul să cunosc toate lucrările importante executate, nu numai în Braşov, ci în întreaga reţea a centrelor de calcul. Chiar dacă n-aş fi vrut eu, ne obliga ICI – forul nostru tutelar – şi stilul de muncă într-o economie centralizată. Eram la curent cu experienţa obţinută în exploatarea acestor lucrări, greşelile de proiectare posibile, cele mai bune soluţii, ca şi cele mai neinspirate. Am avut deci posibilitatea să aleg din mulţimea soluţiilor posibile pe cele mai eficiente. Nu eram la primul meu program, aşa că eram departe de a crede că am descoperit eu roata. Experienţa mea era mare şi pot spune fără nici o falsă modestie că am scris programe bune, sănătoase. Prin contrast, multe dintre lucrările de largă răspândire ce au apărut în perioada următoare nu ar fi trecut de comisia de avizare a centrului de calcul, datorită naivităţii cu care au fost scrise, naivitate cauzată de lipsa de experienţă a programatorilor. Pentru partea de contabilitate pură am angajat un contabil profesionist.

Pentru că aveam planuri mari, cu timpul am angajat şi alţi programatori. Aceştia urmau să preia ştafeta şi, împreună, să construim o firmă de software puternică. A mers relativ bine la început! Spun relativ, pentru că numărul clienţilor a fost mic faţă de ceea ce speram eu. Oamenilor le era teamă să-şi încredinţeze „secretele" financiare altor persoane, mai ales firme. Preferau să-şi rezolve problemele „în familie", apelând la contabili improvizaţi.

Probabil că un management mai bun ar fi condus la rezultate superioare. Visul meu de a vizita străinătatea era însă mai puternic. Astăzi, când povestesc despre călătorii, îmi dau seama că eventualii cititori tineri realizează într-un mod extrem de diferit sentimentele mele de atunci. Când vorbesc cu ei despre străinătate, gândul lor se îndreaptă imediat către alte direcţii: fie că au fost sau intenţionează să meargă şi ei pe acolo (oricum, nu-i opreşte nimeni), sau dimpotrivă că nu-i interesează subiectul pentru moment pentru că o pot face oricând, sau poate că se gândesc la mătuşa X., care a fost la cules căpşuni în Spania. Vă asigur, însă, că pentru cine a stat o viaţă într-o închisoare numită România, acest vis nu are egal. Merita să ratez orice „afacere". Şi apoi, nici măcar nu era chiar o ratare.

Pe scurt, în 1992, de data aceasta împreună cu soţia, ne-am urcat în Dacia noastră şi am plecat prin Europa: Ungaria, Austria, Italia, Franţa, Germania şi din nou Austria şi Ungaria. De atunci nu mai vreau Dacia. Bani strânsesem ceva, dar nu prea mulţi. Două lucruri m-au ajutat, sau mai exact au făcut posibilă excursia. Primul a fost pictura: tablourile au fost moneda mea de schimb. Nu prin vânzare! Pentru vânzare este nevoie de timp. Prin cadouri! Oferind tablouri, primeam în schimb alte servicii, mai valoroase pentru mine în acele momente. Al doilea element a fost corespondenţa. Imediat după '89 am început o corespondenţă vastă pe care o întreţin şi azi cu persoane din toata lumea. Printre ei a fost şi un francez din Montpellier, Pierre, care avea şi o vilă pe Coasta de Azur. Îi făcusem cadou încă din 1990 sau '91 două tablouri, fără nici o intenţie precisă pe atunci, doar să-mi deschid o cale ca pictor. Pierre a consultat un expert şi, amabil, mi-a scris că au fost evaluate „doar" la 3000 de franci fiecare, şi asta pentru că eu încă nu sunt cunoscut în Franţa. Aş putea deveni în urma unor expoziţii însoţite de publicitate, spunea el, cu regret că nu sunt încă. Pentru mine, însă, 3000 de franci era fabulos. Ce-i drept, exista o legătură: înainte de '89 eu vindeam în România tablouri de aceeaşi talie cu

2-3000 de lei, ceea ce, raportat la salariile noastre era comparabil cu 3000 de franci pentru un francez. Dar dacă ne referim la raportul franc/leu, acesta era de 1/100. Bineînţeles că eu n-am primit niciodată aceşti bani, dar el se ştia posesorul a două tablouri de 3000 de franci fiecare. Cu ocazia vizitei ce i-am făcut-o, i-am mai lăsat încă două tablouri, unul mai mare şi altul mai mic, plus câteva miniaturi pe care le-am pictat pe loc. În afară de Montpellier, am stat o săptămână pe Coasta de Azur în condiţii pe care nu mi le-aş fi putut permite nici dacă... calculele sunt inutile. Pierre era inginer constructor şi îşi construise vila în timp, cu multă pasiune, chiar pe malul mării. Impresionantă era gradină „japoneză" dintre vilă

şi mare. Eu i-am spus japoneză, nu pentru că ar fi avut vegetaţie japoneză, ci pentru migala cu care o realizase şi o întreţinea. Terenul, în pantă foarte mare, de fapt malul mării, era doar stâncă. În micile alveole naturale, dar mai ales în cele artificiale, create de el prin cimentarea unor fragmente de stâncă mai mari sau mai mici, punea un pumn de pământ şi o floare. Întreaga suprafaţă era acoperită cu asemenea alveole, cu excepţia potecii, de fapt o scară betonată, ce ducea la ţărm, unde se afla garajul pentru barcă. Pentru ca florile să nu se usuce, din casă pleca o conductă din plastic ce se ramifica în sute de ramuri din ce în ce mai subţiri, fiecare cu robinet, astfel încât fiecare floare să primească picătura de apă la timpul potrivit. Iar timpul era potrivit automat de către o instalaţie în funcţie de umiditate, vila nefiind locuită permanent. Pierre, atunci când era acolo, în fiecare dimineaţă îşi îngrijea grădina, ceea ce însemna reglarea unui robinet, construirea sau repararea unei alveole, schimbarea unei flori etc. Ceea ce vedeam eu era rezultatul muncii de o viaţă. Se înţelege că săptămâna în care a stat cu mine acolo n-a fost pentru el un sacrificiu, ci pretext pentru o plăcere. Chiar sunt curios în ce stadiu se mai află acum grădina, pentru că Pierre a murit între timp.

La Paris, bineînţeles că am alergat în fiecare zi de la o expoziţie la alta, de la un monument la altul, aşa că nu am avut prea multe de notat, în afară de constatarea că este mai puţin civilizat decât sudul Franţei, iar în metrou te simţi aproape ca în Bucureşti, nu pentru că Bucureştiul s-ar ridica la nivelul Parisului, ci pentru că aici Parisul coboară la nivelul Bucureştiului.

Interesantă este zona de nord-est a Franţei, în apropiere de Germania, pentru slaba densitate a populaţiei de acolo. Numărul mormintelor soldaţilor decedaţi în luptele din cele două războaie mondiale pare să fie mai mare decât cel al locuitorilor. Graniţa cu Germania, în schimb, nu este vizibilă decât prin creşterea bruscă a densităţii populaţiei, imediat ce ieşi din Franţa.

Excursia a fost extrem de obositoare, fiindcă doream să vizităm cât mai mult, iar între diferitele gazde am dormit în maşină, acumulând astfel oboseala de la o zi la alta. În plus, nesiguranţa la drum lung a Daciei şi lipsa banilor pentru eventualele reparaţii au făcut excursia stresantă. Cum, necum, văzusem Parisul! Şi Coasta de Azur! Viaţa mea se înscria acum pe alte coordonate.

Odată ajuns acasă, am constatat că la bancă nu mai aveam nici un ban în cont, iar graţie colaboratorilor mei pierdusem o parte din clienţi. A fost o mare dezamăgire, pentru că cel care selectase colaboratorii fusesem chiar eu. Singura posibilitate de a-mi repara greşeala era să renunţ la ei, ceea ce, treptat, am şi făcut. Pe unul singur l-am păstrat mai mult, cel mai tânăr, care a fost şi singurul harnic şi cu adevărat interesat să înveţe. De altfel, îl angajasem încă de pe băncile facultăţii şi îşi făcuse lucrarea de licenţă la mine. După un an sau doi, a cerut să plece la o firmă româno-americană, şi bine a făcut pentru că, în final, s-a dovedit a fi

lipsit de caracter. În ceea ce mă priveşte, în ciuda calităţilor de analist-programator, am probat din păcate că nu sunt la fel de bun manager.

Şi dacă tot am sacrificat afacerile pentru călătorii, atunci măcar pe acestea să le finalizez, mi-am zis. Următorul obiectiv: S.U.A. S-a întâmplat în 1995. Nu mi-a ajuns. Am făcut o a doua în 1998. Despre aceasta din urmă am scris o carte. Se numeşte „Singur printre americani" şi se mai găseşte încă prin librării, aşa că n-am să mai descriu acum peripeţiile excursiei. Pot face doar câteva consideraţii generale peste ani, deoarece au trecut deja câţiva.

Am călătorit puţin cu avionul, puţin cu trenul, puţin cu automobilele prietenilor, iar cel mai mult cu autobuzul. Nu numai pentru că este cel mai ieftin, dar cu el vizita devine mai autentică, mai „pe pământ", şi nu o plutire peste sau simplă străbatere. În autobuz întâlneşti oameni de toate felurile, stai de vorbă cu ei, eşti ca ei, simţi ca ei şi în acelaşi timp cu ei. Călătoriile durează foarte mult, astfel încât în final poţi spune că îi cunoşti. Apoi autobuzul opreşte în staţii, ai ocazia să vizitezi, să vorbeşti cu alţi oameni. Am traversat continentul american de patru ori de la o coastă la cealaltă. Am parcurs multe mii de kilometri, dar mai ales am petrecut multe zile în astfel de călătorii. Iar cum pentru americani şoseaua este a doua natură, este aproape obligatoriu să-i cunoşti şi în această ipostază ca să poţi spune că i-ai cunoscut cu adevărat.

Cei pe care i-am cunoscut şi în casele lor, adică cei care m-au găzduit, au fost persoane pe care le-am cunoscut prin corespondenţă şi cu care, după câţiva ani, m-am împrietenit. Toţi au fost americani. Nu am auzit nici un cuvânt în limba română şi nici opinii pro sau contra a ceea ce se întâmplă, nu se întâmplă, sau ar trebui să se întâmple în România. Erau mai curioşi să afle ceva interesant despre România, chiar şi despre Dracula, decât să exprime opinii pe care oricum nu le aveau. De asemenea, n-am discutat politică acolo. Politica este un subiect periculos pentru armonia unei discuţii chiar şi între compatrioţi. Ca oaspete, ar fi fost de-a dreptul nepoliticos. Dacă m-am abţinut să discut, nu înseamnă însă că am trecut absent peste ceea ce era notabil. Şi au fost multe lucruri nu numai remarcabile, dar chiar şocante, unele enervante, altele amuzante, ca în politică. Pentru mine, interesant a fost să mă conving încă o dată, dacă mai era nevoie, că argumente puternice pentru noi pot fi insignifiante sau de neînţeles pentru ei, şi invers, aspecte minore pentru noi să fie esenţiale pentru ei, începând cu ce înseamnă a avea opinii de stânga sau de dreapta.

În general, oamenii aşteaptă informaţii care vin să confirme sau să nuanţeze ceea ce ei deja ştiu. Informaţii absolut noi, care nu se leagă cu nimic de cunoştinţele lor anterioare nu-i interesează. Aceasta nu este numai o caracteristică a americanilor, ci a tuturor oamenilor, chiar şi a noastră. Lipsa informaţiilor corecte despre România nu este, din păcate pentru noi, deloc întâmplătoare. Americanii, destul de nepăsători în ceea ce priveşte zona Europei de Est, lasă loc celor interesaţi să-şi facă propria lor propagandă. Am avut ocazia să frunzăresc manualele şcolare pentru liceele americane. Bineînţeles că am acordat o atenţie specială

capitolelor din istoria universală ce se referă la zona central-est europeană. Nici un cuvânt despre România, iar pe hărţile simplificate ale Europei, pe care sunt redate diferitele evenimente istorice, pe spaţiul României apare Bulgaria, scris mare între Timişoara şi Constanţa. Nu ne mai mirăm că unii americani se întreabă dacă nu cumva România este capitala Bulgariei. Există foarte multe alte asemenea erori care atunci m-au supărat foarte mult, dar nu doresc să insist acum asupra lor. Dacă ele se pot explica prin nepăsarea şi ignoranţa americanilor pentru ţările Europei de est, ele nu explică însă nepăsarea şi ignoranţa oficialităţilor române.

Ca turist, una din cele mai importante probleme este cea a comunicării. Şi nu e vorba doar de cunoaşterea limbii. La ţară, oamenii se înţeleg chiar şi fără să-şi vorbească, sau vorbind foarte puţin. La oraş în schimb, vorbesc fără să se înţeleagă. Sună a glumă, dar are ceva real în ea. „Cuvintele pot comunica ceva doar oamenilor care au experienţe similare" (Alan W. Watts). În oraşe, activităţile sunt mai diverse şi, în consecinţă, experienţele oamenilor sunt şi ele diferite. Iar experienţele celor din Europa de est sunt mult diferite faţă de a celor din Europa de vest. Iată de ce sensurile unor cuvinte ce par comune, ca democraţie, comunism etc. sunt diferite pentru oameni ce provin din locuri diferite. Acelaşi lucru se întâmplă şi între generaţii: cuvinte cu valoare teoretică pentru cei tineri pot avea o încărcătură emoţională puternică pentru persoanele în vârstă, motiv pentru care dialogul dintre generaţii devine dificil. În principiu, atunci când discutăm un subiect – oricare ar fi el – ar trebui mai întâi să ne asigurăm că avem aceeaşi interpretare a termenilor cu care operăm. Altfel, spunem ceva, credem că partenerul înţelege perfect ceea ce am spus, dar el are o interpretare diferită a cuvântului şi, în consecinţă, nu va înţelege exact sensul mesajului nostru. Spre exemplu, se pare că nu există un cuvânt cu atât de multe interpretări cum este „comunism", interpretări depinzând printre altele de ţara în care trăieşte cel în cauză. Am schimbat multe scrisori cu prieteni din diferite ţări şi am constatat diferenţe radicale privind înţelesurile acestui cuvânt. Cât despre religie, cred că fiecare persoană are o interpretare proprie a înţelesului profund al cuvântului, potrivit personalităţii sale, de la cei mai credincioşi şi până la ateii convinşi (care sunt uneori – fără s-o ştie – mai credincioşi decât mulţi profesionişti ai religiei). De aceea subiectul va rămâne permanent deschis, deşi cele mai multe cărţi pe care oamenii le-au scris vreodată îl tratează sub cele mai diferite aspecte, dar rareori într-un mod echilibrat, de cele mai multe ori patetic, fie de pe poziţia propovăduitorului, fie de pe cea a ateistului înverşunat. Alte cuvinte ce pot produce confuzii sunt cele de ordin politic: socialism, democraţie etc.

Chiar şi la noi, în limba română, unele cuvinte şi-au modificat valoarea cu timpul. În anii '50, '60, sau chiar '70, noi foloseam termenul „socialist" pentru prezentul de atunci, şi „comunism" ca ţintă finală la care ar fi trebuit să ajungem când construcţia socialistă ar fi atins perfecţiunea. Până atunci, trebuia să suportăm greutăţile construcţiei (Era să spun ale tranziţiei.) Fac o paranteză: este interesant de remarcat cât de puţine sunt trucurile cu care se

manevrează masele şi cât de uşor se lasă ele înşelate. Creştinismul a introdus fericirea vieţii de apoi, până la care însă trebuie să suportăm greutăţile vieţii de aici; marxismul a introdus idealul comunist, până la care trebuie să suportăm socialismul, ca fază intermediară. Acum, în lipsa unui substantiv specific, îi spunem tranziţie. Este jenantă aceasta lipsă de imaginaţie, dar şi mai jenantă este uşurinţa cu care oamenii o acceptă. Revin! Numele ţării noastre era Republica Socialistă România, Germania de est era democrată, Coreea de nord este şi azi populară şi democrată etc. Cu toţii făceam parte din lagărul socialist, spre deosebire de cel capitalist etc. Astăzi, toată lumea vorbeşte doar despre comunism şi dictatură. Când şi de ce s-au produs aceste modificări? Explicaţia se găseşte în occident, unde partide socialiste există şi azi, unele dintre ele chiar la putere. Ele nu puteau să rămână fără obiectiv. A fost condamnat doar cuvântul comunism, şi chiar şi pentru acesta s-au găsit explicaţii: nu l-am construit noi bine, dar altfel el ar fi bun. Şi ca să nu mai existe nici un dubiu, s-au înlocuit toate aceste cuvinte cu „dictatură", ca şi cum ar fi apărut brusc câte un Alexandru cel Mare în toate ţările Europei de est şi în acelaşi timp. La noi, eşecurile sunt puse pe seama lui Ceauşescu, de parcă un singur dobitoc ar fi fost în stare să le facă pe toate. Îmi pare rău să afirm, dar numărul dobitocilor a fost cu mult mai mare, iar unii dintre ei mai sunt şi azi pe-acolo. Sistemul este cel care produce dictatură, dar nu a unei persoane, ci a sistemului. De altfel, aşa a şi debutat politica de după 23 August 1944, ca „dictatura a proletariatului", doar că n-a fost a proletariatului.

Există cu mult mai mulţi oameni cu vederi de stânga în Occident, decât în Est, şi viceversa. Nu vom şti de aceea niciodată cu exactitate cât de la „stânga" este cineva care vine din dreapta, cât de la „dreapta" este cineva care vine din stânga, şi care este distanţa relativă dintre ei. Discutând cu cei din occident, însă, nu ai timp să le explici toate aceste nuanţe, şi ei nu au răbdare să asculte. De aceea, singurul lucru folositor este să ţii seama că nuanţele unor cuvinte sunt diferite, şi că interlocutorul le are pe ale lui.

Când mă gândesc la utilizarea unor cuvinte cu înţeles neprecizat, îmi amintesc o constatare mai veche. Deoarece multe din problemele de care trebuia să mă ocup erau de natură economică, mi-am propus să învăţ contabilitate în mod temeinic, deşi nu era profesiunea mea. Bineînţeles că, mai întâi, mi-am procurat manualele universitare de specialitate. Întâmplarea a făcut însă ca, în acelaşi timp, să-mi cadă în mână şi manualul de contabilitate pentru clasa a 9-a sau a 10-a (nu-mi amintesc exact) pentru liceele economice. Când am început să citesc, prima pagină m-a uluit, pentru că multe fraze erau de neînţeles. Dacă pentru mine ele erau astfel, este lesne de bănuit că pentru copiii cărora le erau adresate, majoritatea frazelor erau de neînţeles, şi asta datorită mulţimii cuvintelor necunoscute lor până atunci. Unele dintre cuvinte erau definite mai târziu, pe parcursul lecţiilor ce urmau să fie predate pe parcursul anului, altele poate niciodată. Despre utilitatea acestor fraze, plasate la începutul cărţii, n-are sens să vorbesc, fiindcă ea nu există. Existenţa lor ne explică cum se

face că unii copii se deprind să înveţe pe dinafară fraze pe care nu le înţeleg, dar le repetă pentru că aşa pretinde profesorul, din dorinţa lui de a părea deştept în faţa unor copii. Lipsa de har pedagogic a cadrelor didactice cel mai sus plasate pe scară ierarhică, adică cei care au căderea să se pronunţe asupra conţinutului şi calităţii manualelor şcolare, sau chiar le scriu, este mai mult decât evidentă. Cât despre elevii ce învaţă după asemenea manuale, ei rămân toată viaţa marcaţi de faptul că nu înţeleg multe din noţiunile cu care lucrează, se obişnuiesc cu această stare care ajunge să li se pară firească. Mai târziu, pentru unii dintre ei, „misterios" devine adjectivul preferat, iar existenţa unor idei presupuse esoterice este de multe ori explicaţia pentru tot ceea ce ei nu înţeleg. Un simplu muncitor are uneori o judecată mai limpede, pentru că el cel puţin ştie ce face. Dacă învăţământul este astfel dirijat, atunci de ce ne mirăm că societatea merge în derivă? Mă opresc aici cu critica, pentru că nu acesta este scopul meu. Am vrut doar să arăt de ce, pentru mine, claritatea comunicării este un criteriu esenţial, dacă dorim cu adevărat să comunicam.

Cuvântul democraţie este asociat occidentului, iar dacă vorbim despre Statele Unite, atunci demo-craţia şi libertatea ating apogeul. Oare!!?? Dintre toate cuvintele pe care le cunosc, democraţie îmi sună cel mai fals. Cu el am fost intoxicat după al doilea război mondial de către agitatorii pro-sovietici şi tot cu el se spală creierii oamenilor şi azi. În trecut, cel puţin în România, oamenii erau suficient de orientaţi pentru ca să realizeze minciuna. Acum însă, şi mai ales în occident... Fără să vreau, fac comparaţii. Libertate, ce-i drept, n-a avut nimeni curajul să ne ofere, dar de democraţie m-am cam săturat. Că ea nu poate fi perfectă, ştie toata lumea. Dar <u>**este democraţia americană cu adevărat o democraţie, fie ea şi imperfectă?**</u> După părerea mea, chiar şi numai invocarea acestui cuvânt denotă doar demagogie. Propaganda lor este însă suficient de abilă pentru ca să lase poporului această credinţă. Ceea ce nu le-a reuşit ruşilor datorită exagerării le reuşeşte lor. Şi mai e ceva, ceva ce cred că este esenţial: prosperitatea economică. Ea, prosperitatea economică, îi determină pe americani să accepte orice şi să afirme – uneori chiar să şi creadă – că trăiesc într-o ţară perfectă. Până aici e bine! Dar dacă adevărata politică se duce cu uşile închise, iar poporul este adormit cu o propaganda, fie ea şi eficientă, cum ne asigurăm că politica n-o ia razna? Realitatea ne dovedeşte că nu avem nici un control, iar politica o cam ia razna. Şi atunci, la ce bun propaganda? Ce importanţă mai are cum anume este condus poporul? Cu forţa, cu Inchiziţia, cu KGB-ul, cu CIA-ul, cu propaganda, indiferent cu ce, doar să fie condus. Şi dacă prosperitatea se risipeşte? Atunci totul se risipeşte şi apare necesitatea unui nou ideal, la fel de utopic ca toate celelalte.

În privinţa religiei, occidentalii ne consi-deră pe noi, cei din est, ca fiind atei, datorită îndoctrinării comuniste. Dacă n-ar fi ridicoli, ar fi enervanţi. Am mai arătat că efectul strădaniei comu-niştilor a fost invers celui scontat, şi că oamenii sunt mai credincioşi acum decât erau înainte. În plus, Creştinismul este din naştere o credinţă a oamenilor sărmani, aşa

că mie îmi este cu mult mai greu să-mi imaginez un credincios autentic ca fiind creştin şi bogat. Nu exclud însă cu totul această ipoteză. Ridicolul occidentalilor este diferit, în funcţie de poziţia lor, şi poate fi foarte variat. Am cunoscut un francez, intelectual de altfel, care după ce vizitase Georgia, Armenia şi alte ţări din aceeaşi zonă, s-a declarat impresionat de „cât de departe pătrunsese catolicis-mul”. Era inutil să-i explic că populaţia acestor ţări este ortodoxă şi nu catolică, şi că ei fuseseră creştinaţi apostolic cu câteva sute de ani înaintea Franţei. Dar catolicii, mai înverşunaţi decât comuniştii, încearcă de 1.000 de ani să convingă lumea că civilizaţia începe cu ei. Uită că civilizarea lor a început odată cu Renaş-terea, şi că Renaşterea însăşi a avut printre cauze emigrarea bizantinilor alungaţi de turci. Despre neo-protestanţi nu are rost să vorbesc, pentru că aceştia sunt remarcabili doar prin incultură şi prin rolul politic pe care îl joacă în învrăjbirea şi divizarea credincioşilor de oriunde. Amuzanţi cu adevărat sunt tot americanii. Indiferent de credinţă – baptişti, catolici, mormoni – toţi se cred perfecţi pentru că sunt americani. Mormonii cel puţin, a căror doctrină este de un ridicol ce atinge sublimul, sunt de-a dreptul înduioşători în încercările lor de convertire a românilor. N-aş vrea să fiu părtinitor şi să par un susţinător al ortodoxiei, sau să susţin că aceasta ar fi fără păcat. Din nefericire, păcate are chiar prea multe, chiar dacă nu atât de multe ca bisericile occidentale, dar nu pentru că aşa ar fi ea de la natură, ci doar pentru că nu a avut prilejul să se manifeste plenar.

Cel mai mare defect al tuturor religiilor nu constă în doctrina lor, ci în cler. Preoţii sunt cei care distrug orice credinţă, orice religie. Cineva spunea, glumind, că cea mai bună dovadă că Biblia este de la Dumnezeu este faptul că preoţii n-au reuşit încă s-o distrugă.

Acum, în toţi aceşti ani de după 1989, ideea revenirii României în Europa naşte atitudini diferite printre români.

Pentru cei ce au prins ceva din starea de spirit de dinainte de 1944, revenirea are repere clare, asemănătoare cu cele pe care le-au trăit sau despre care au învăţat câte ceva, ceea ce îi face trişti, pentru că România de astăzi nu se îndreaptă către acele repere, iar ei sunt prea bătrâni pentru a mai putea influenţa mersul evenimentelor.

Pentru cei din generaţia de mijloc, pe care educaţia comunistă i-a îndoctrinat într-o manieră ireductibilă, tranziţia înseamnă prilej de afaceri necinstite pentru unii, ranchiună pentru alţii, sau simplă derută pentru cei mai mulţi.

Pentru generaţia tânără nu se pune problema schimbării, pentru că ei nu au ce schimba. Ei pleacă de la zero şi se îndreaptă către ceea cred ei a fi reperele civilizaţiei occidentale. Prefer să nu le evoc, pentru că ele sunt, în marea majoritate a cazurilor, efectul lipsei de criterii de evaluare, al lipsei de educaţie de tip occidental veritabil. Fac excepţie desigur tinerii educaţi, dar ei pe de o parte sunt din păcate foarte puţini, iar pe de altă parte vor înţelege exact sensul celor scrise de mine.

Speranţele sunt în generaţia foarte tânără.

Aşa după cum eu, ca mai toţi cei din generaţia mea, deşi am început şcoala în 1944, deci am fost şcolarizat în întregime în timpul anilor de „democraţie populară”, am fost permanent acuzat pe bună dreptate că educaţia mea a fost afectată de principii „burghezo-moşiereşti”, ceea ce a fost cât se poate de firesc, deoarece părinţii, profesorii, în general adulţii cu care am avut de-a face aparţineau cu toţii societăţii antebelice şi nu aveau ei înşişi prea multe idei despre comunism, tot aşa şi tinerii de astăzi nu pot pretinde că ei deja deţin secretele societăţii capitaliste occidentale. Când Brucan a zis că României îi trebuiesc 20 de ani pentru a deveni o ţară democrată, el a realizat că este necesară o generaţie nouă, dar nu s-a gândit că, după 45 de ani de tranziţie vom fi probabil şi noi la fel de occidentali pe cât de comunişti am fost în 1989. Cu o observaţie: ruşii şi-au implementat sistemul cu maximă duritate, începând cu exterminarea intelectualilor, în timp ce tranziţia noastră a început cu aducerea la putere a unei generaţii mai tinere a aceloraşi activişti de partid rămaşi pentru moment fără stăpân.

Spuneam la început că această primă parte are un caracter autobiografic, chiar dacă pe parcurs am divagat destul de mult. În fond, acesta i-a fost scopul. Planul meu, ca să-l parafrazez pe Descartes, nu este de a impune altora ideile mele, ci numai de a arăta în ce fel le-am dobândit pe ale mele. N-ar fi chiar fără folos. „Cine contemplă cu atenţie lucruri socotite insignifiante descoperă esenţe” (Al. Paleologu). Cum eu sunt o persoană insignifiantă, biografia mea i-ar putea dezvălui unui cititor atent lucruri interesante, poate. Eu sper! „Il y a des vérités qu’on a besoin de colorer pour les rendre visibles” (J. Joubert). Asta am încercat să fac şi eu cu colorile mele. Oricum, „Notre oeuvre ne s’adresse qu’aux personnes émettant sur la même longueur d’ondes que nous” – Jean Cocteau. Nu e nici o nenorocire dacă nu v-a plăcut. Înseamnă doar că folosim pentru comunicare lungimi de undă diferite, sau gravităm pe orbite diferite, sper totuşi că în jurul aceluiaşi centru.

Partea a II-a

Lupta pentru existenţă este esenţa oricărei fiinţe. De la cea mai mică celulă şi până la cele mai complexe organisme, viaţa este o neîncetată încercare de dezvoltare a individului pe seama mediului. Ea nu se opreşte decât atunci când îşi epuizează resursele, sau întâlneşte un individ similar, cu care trebuie să împartă aceleaşi resurse („Libertatea mea se opreşte acolo unde începe libertatea altuia”). Idealul individual este deci unul egoist. Acest lucru este atât de evident, încât fraza anterioară pare un truism. Natura este interesată de existenţa şi nu de fericirea noastră. Chiar şi Hristos spune: „Iubeşte-ţi aproapele ca pe tine însuţi”. El recunoaşte deci că egocentrismul este primordial. Acceptarea aproapelui este ulterioară, vine din contactul cu mediul şi se învaţă, în timp ce egocentrismul este genetic şi nu ne foloseşte la nimic să ne prefacem că nu există. Putem însă să-l punem sub controlul raţiunii, ceea ce este

cu totul altceva. Iar Seneca ne atrage atenţia „Ad neminem ante bona mens venit, quam mala" (Nimănui bunele intenţii ni-i vin înaintea celor rele).

Conştientizând limitele aspiraţiilor sale, limite ce îi aduc nefericirea, omul şi-a construit prin religie un ideal opus egoismului, unul altruist până la abandonarea sinelui. Ea vrea să ne facă mai buni, foarte buni, impecabili de buni, şi tocmai aici e eroarea, pentru că asta nu se poate. De ce o face totuşi? Fiindcă îşi propune să contrabalanseze tendinţele malefice din noi. Fiind însă un ideal, el nu este urmat, de fapt, de nimeni, iar religia ce l-a propovăduit, rămânând o idee teoretică, devine cu timpul perimată. Omul real adoptă o atitudine intermediară între egoismul fără scrupule şi altruismul absolut (dacă aşa ceva există), potrivit personalităţii sale. Contrar aşteptărilor, inteligenţa alegerii nu aparţine teoriei – în cazul acesta religiei –, ci omului real. Dar n-ar fi mai bine dacă teoria ar face acest lucru şi ar recomanda ea o cale inteligentă între cele două idealuri absolute?

„Vieţuitoarele lipsite de raţiune îşi duc viaţa în armonie... Ce să mai vorbesc despre buna înţelegere care există chiar între fiarele cele mai sălbatice? Cruzimea leilor nu se manifestă între lei... Şarpele nu se năpusteşte asupra altui şarpe, iar buna înţelegere dintre lupi a devenit chiar proverbială. Numai pe oameni educaţia nu-i uneşte." Am citat un paragraf întreg din Erasmus, pentru a arăta că dilema a existat în toate epocile.

Aceeaşi atitudine dichotomică se practică şi în politică, mai ales atunci când vorbim despre democraţie. O propagandă deşănţată ne face să credem că sistemul politic în care trăim, indiferent care este acela, este cel mai aproape de perfecţiune, sau cel puţin tinde către ea. În realitate, un grup restrâns conduce într-un mod cu atât mai pervers, cu cât propaganda pe tema democraţiei este mai intensă. Democraţia este tot un ideal, iar pretenţia de-a o realiza frizează ignoranţa alegătorilor. De ce nu există un sistem politic în care principiul director să fie o soluţie raţională şi nu una ideală? Am spus o soluţie raţională şi nu Raţionalismul, pentru că acesta din urmă a apărut el însuşi ca un curent filozofic opus teologiei, menit să scoată Europa din întunericul Evului mediu dominat de religie, dar ale cărui consecinţe au dus tot la exagerări, printre care şi comunismul (Îmi propun să detaliez mai târziu această idee).

Se pare că soarta noastră este să ne agităm permanent între două idealuri extreme, încercând de fiecare dată limitele fiecăruia, fără să găsim calea raţională. De ce? Pentru că, menţinând apele tulburi, pescuitorii în astfel de ape sunt avantajaţi. Ei conduc lumea. Dar oare se poate şi altfel? Poate da, poate nu! Nu ştiu, şi nu vă aşteptaţi să vin eu cu răspunsul.

Dacă soluţii sunt mai greu de dat, **vinovatul** e mai uşor de găsit. De fapt, l-am şi găsit. Nu eu! Îl ştie toată lumea. **Este educaţia!** Nu numai cea din şcoli! Educaţia cea de toate zilele: din leagăn, de pe stradă, de oriunde. Şi ea se schimbă deja. Pe nesimţite, încet, fără ştirea „oamenilor de cultură". Dacă tot au fost puşi să-şi găsească o poziţie de echilibru între două idealuri intangibile, oamenii îşi caută o ţintă mai realistă. Dacă tot se vorbeşte despre democraţie, idee pe care grecii au inventat-o şi tot ei au repudiat-o, atunci demos-ul va găsi şi

formula corespunzătoare. Nu ca formă de guvernare, ceea ce s-a dovedit a fi o himeră, ci sub forma unui nou concept filozofic, cu o nouă etică.

Noi vorbim despre fericire, dar nici măcar nu ne-o putem imagina. Dante ajunge doar până în pragul Paradisului fără să intre în el, tocmai pentru că Virgiliu nu-şi poate imagina fericirea. Cât despre Raiul biblic, probabil că ne-am plictisi în el după zece minute. „Diavolul exprimă simbolic ideea vieţii mai bine decât Dumnezeu” (Cioran). Doar Iadul ni-l putem nu numai imagina, ci putem participa chiar şi la dezvoltarea lui. „Caietul de sarcini” pentru acest proiect este într-o permanentă elaborare şi amplificare pentru un iad din ce în ce mai perfecţionat. Dacă ne-am îndeletnici cu aceeaşi sârguinţă de ameliorarea condiţiilor din purgatoriul nostru pământesc, cu siguranţă că ne-am simţi mai bine.

Omul trăieşte în grup, dar moare singur. Poate că această constatare a solitudinii morţii l-a făcut să se gândească la un Dumnezeu interior fiinţei sale. Şi poate că de aceea omul religios nu poate concepe infinitul cu uşurinţa unui matematician, deoarece ar rezulta, aşa cum ar spune Pascal, un „cerc cu centrul pretutindeni şi limitele nicăieri”, mişcându-se „între infinit şi neant”. Necesitatea descoperirii lui Dumnezeu în mod individual, de unul singur, dă sens afirmaţiei lui Sartre „Omul este condamnat să fie liber”, afirmaţie altfel paradoxală. Libertatea lui, poate că singura libertate în sensul că nimeni nu-l poate opri, este să-l caute pe Dumnezeu. Conştiinţa este cea care îl obligă s-o facă, iar de conştiinţă nu poate scăpa, pentru că fără ea n-ar mai fi om. Dar, aşa cum în viaţa unui cercetător, a unui proiectant, dar şi a omului obişnuit, după o lungă perioadă de căutări, apare ideea salvatoare, ca o revelaţie, tot astfel şi credinciosului i se revelă credinţa ca răspuns la dilemele sale. Da, dar toţi aceştia, inclusiv omul religios, trebuie, mai întâi, să fi avut dileme, probleme, întrebări. Nu există răspuns fără o problemă prealabilă. Cine zice că a avut o revelaţie, fără să fi avut o problemă, este un mincinos. Prima întrebare deci este: care a fost dilema lui? Să ne întrebăm mereu cum arată Dumnezeu, cel aidoma cu noi? Aş avea senzaţia că încerc să mă uit pe gaura cheii să văd cum fac părinţii copii. Am alte dileme mai productive.

La început a fost haosul, adică ceva fără formă, deci fără limite, ceva în care orice este posibil şi în care – tocmai de aceea – nu se întâmplă nimic deosebit. Dar a venit Dumnezeu, care mai întâi a făcut cerurile şi pământul, deci a trasat o limită între ele. Până aici, el nu a creat, ci a delimitat. Nu se spune nicăieri, nici în Biblie şi nici în altă parte, cum că cineva ar fi creat haosul. În toate religiile, haosul a existat dinainte. Pantocratorul este impropriu denumit astfel, pentru că el n-a creat, ci a separat. Poate că mai corect am spune că a organizat, dacă acest cuvânt n-ar fi aproape compromis prin prea multe activităţi umane greşit organizate. Dar să revenim! Trasând o line de demarcaţie între pământ şi cer, divinitatea a creat două restricţii: pământul nu mai putea fi cer, iar cerul nu mai putea fi pământ. Şi lucrurile nu s-au oprit aici. În continuare, a separat lumina de întuneric, pământul de ape etc., impunând deci limite după limite, restricţii peste restricţii. Şi nu s-a oprit nici aici: pe spatii din ce în ce mai

mici a organizat materia în entităţi tot mai ciudate, realizând astfel mici monştri, printre care şi pe noi, oamenii, obligaţi astfel să ne luptăm cu tot ceea ce ne înconjoară, chiar şi între noi, pentru că limitele impuse de „creator" au devenit din ce în ce mai sufocante.

Din haos Domne-am apărut
Şi m-aş întoarce-n chaos,
Şi din repaus m-am născut,
Mi-e sete de repaos.

Nu este o invitaţie la lenevie, ci o silă de restricţii. Limitele fac din orice fiinţă un luptător. Voinţa de viaţă din noi, sugerată de Schopenhauer, sau „elanul vital" al lui Bergson, ar putea fi aspiraţia către haosul primar, dar nu un haos care să cuprindă pe toată lumea, ci haosul nostru personal, în jurul căruia să nu mai existe nimic care să ne deranjeze. Am vrea, dacă se poate, ca Haosul să fim chiar noi. Nu noi toţi împreună, ci fiecare dintre noi. Ceea ce este cel mai ciudat, este însă virusul pe care creatorul ni l-a inoculat: dorinţa noastră de haos nu ne îndeamnă să desfiinţam hotarul dintre noi şi cel de lângă noi. Dimpotrivă! Pentru că hotarul este cel care ne dă identitatea, iar noi ţinem la identitatea noastră mai mult ca la orice altceva pe lume, dorim s-o lărgim, să-i împingem hotarul cât mai departe, peste identitatea vecinului, în dauna lui, înglobându-l şi pe „el", dar rămânând „eu". „Noi" ar fi o nouă entitate, deocamdată abstractă, deci existentă doar ca ficţiune în minţile noastre, ori natura nu este abstractă. Desfiinţarea hotarului este o idee teoretică, aproape romantică. Rămâne valabil doar impulsul extinderii hotarului meu, deşi această idee i-a venit şi vecinului, iar odată cu ea şi înfruntarea dintre noi este gata.

Esenţa vieţii este inegalitatea! Sună ca o maximă. Nu ştiu dacă mi-a venit mie sau am citit-o undeva şi mi-a rămas în subconştient, dar îmi place.

Am văzut în prima parte cum oameni educaţi au luat decizii greşite, sau au fost incapabili să reacţioneze corect în faţa celor mai puţin educaţi. E limpede că educaţia nu i-a ajutat, ci, dimpotrivă, i-a împiedicat, pentru că le-a inoculat o schemă de comportare ineficientă. Exemple se pot da din aproape orice domeniu, nu numai din categoria celor mărunte din viaţa unei persoane oarecare. Nu vreau să fac politică acum, dar dacă urmărim politica Statelor Unite după ce a rămas fără adversar, şi mai ales sub echipa Bush, aflăm în ea un monument al greşelilor catastrofale. De ce? Pentru că şi ei sunt victimele unor scheme greşite. Argumente meschine, dar care se înlănţuie, îi fac să amplifice dispute mărunte la conflagraţii mondiale. Ascuţirea antipatiei dintre musulmani şi creştini va avea consecinţe nefaste pe termen foarte lung, iar terorismul nu va dispărea, ci, dimpotrivă. Şi toate acestea, pentru ce? Pentru că, după o lungă perioadă de prosperitate, în mod firesc, economia SUA urma să cunoască o perioadă de uşor declin. Dezvoltarea oricărei economii nu poate fi lineară la infinit. Ea este oscilatorie, iar ceea ce contează este trendul general şi nu variaţiile de moment. Dar perioada favorabilă a aparţinut unei guvernări democrate, astfel că cea

republicană, care a urmat la conducere, părea dezavantajată. Deoarece oamenii simpli judecă pe orizonturi de timp foarte scurte, ei ar fi tras concluzia că democraţii au fost mai buni. Soluţia cea mai simplă pentru redresarea economică este războiul. Prin război se consumă echipamentele fabricate în exces şi apar comenzi pentru echipamente noi, oamenii au de lucru, şi aşa mai departe. Ţara se află într-o stare de excitaţie şi lumea nu mai vede problemele reale, ci doar pe cele artificial create. Guvernarea este salvată! Aceasta a fost schema Bush. Terorismul a fost doar o găselniţă de moment, din nefericire, foarte prost inspirată, catastrofală, din păcate, nu atât pentru ei, cât pentru întreaga omenire.

Am folosit cam multe cuvinte pentru un subiect politic doar pentru ca să arăt că, în tot ceea ce face, omul se comportă în conformitate cu nişte scheme pe care şi le-a însuşit, sau care i s-au inoculat prin educaţie. Poate că nici nu era nevoie să insist, mai ales că demonstraţia o făcuse deja Bergson cu mult mai bine decât mine. El a scris însă o carte întreagă cu acest subiect, aşa că eu pot fi iertat pentru un biet paragraf. „Inteligenţa va sfătui mai întâi egoismul. Dotat cu inteligenţă, trezit la reflecţie, omul se va întoarce către sine şi nu se va mai gândi decât să-şi rânduiască mai plăcut zilele. Religia primitivă este o precauţie împotriva pericolului ce ne pândeşte din clipa în care omul a început să gândească: pericolul de a nu se gândi decât pe sine, de a se gândi doar la sine. Ea este deci o reacţie defensivă a naturii împotriva inteligenţei.” Poate fi valabil pentru societăţile foarte mici ale omului primitiv. Societăţile mari de azi, l-au scos din condiţia lor naturală şi operează la un nivel ale cărui efecte nu le poate controla, uneori nici înţelege. Iar în condiţii de globalizare, dacă va fi atinsă, ea va reprezenta catastrofa finală pentru umanitate. Să mai notăm că societatea este condusă de politicieni, singura profesiune pentru care nu există o şcolarizare prealabilă. Şi cu cât societatea este mai mare, cu atât conducătorii ei se îndepărtează mai mult de la adevăratele lor îndatoriri sociale.

Ce vreau eu să spun este că schema e greşită, şi e greşită fiindcă ne lipsesc reperele de orientare, criterii de evaluare corecte. Putem elabora oricâte scheme, în lipsa unor repere realiste toate schemele vor fi greşite, fiindcă nu ne conduc nicăieri. **De la o utopie la alta, plutim în derivă la nesfârşit,** deşi se pare că un sfârşit ne aşteaptă, chiar dacă nu apocaliptic. Escatologia nu este pasiunea mea, dar să nu uităm că şi dinozaurii au dispărut, şi acest lucru e o realitate constatată şi nu o utopie. Dar, cum asemenea scheme au existat din totdeauna, iar ele se modifică în timp şi deci şi acestea ale noastre de azi se vor schimba, ne putem pune problema cum să le facem măcar pe acestea din urmă mai bune şi nu mai proaste, mai ales că până acum evoluţia lor se pare că a fost negativă, în ciuda iluziilor noastre că civilizaţia a evoluat.

Dacă prin civilizaţie înţelegem tehnica, inclusiv tehnica de luptă, atunci trebuie să recunoaştem că ne-am civilizat periculos de mult. Curios este că până ce şi dicţionarele enciclopedice asociază civilizaţia cu nivelul tehnologic. Eu, prin civilizaţie, prefer să înţeleg

modul de comportare a oamenilor în interiorul unei comunităţi, a relaţiilor dintre ei, şi de aceea accept termeni ca civilizaţie egipteană, rurală, montană, malgaşă, europeană etc., dar nu civilizaţie pur şi simplu. Cât despre adjectivul civilizat, el poate fi atribuit celui care respectă regulile existente într-o comunitate. Echivalentul grecesc (politicos) existent şi el în limba română, este cred mai aproape de sufletul nostru, mai corect interpretat. Cine tulbură liniştea vecinilor cu muzica lui amplificată exagerat nu este mai civilizat pentru că foloseşte o tehnologie avansată, ci, dimpotrivă. Acelaşi lucru îl putem spune şi despre SUA. Atunci când, sub diverse pretexte, masacrează populaţia unor ţări precum Coreea, Vietnam, Afganistan, Irak etc., americanii dovedesc doar că tehnologia pe care o folosesc este mai avansată decât gradul lor de civilizaţie. Iarăşi politica! Se pare că de politică nu putem scăpa! Dar este firesc să nu putem scăpa, deoarece omul este un animal social, iar societatea, ca orice organism, este organizată (Organism organizat! Sună straşnic!), iar orice organizaţie are nevoie de lideri, deci de politicieni.

Iată o schemă simplă: părinţii spun copiilor tot felul de povestioare pentru a-i învăţa lucruri folositoare. Dacă procedeul s-a dovedit eficient cu copiii, de ce n-ar încerca şi cu unii adulţi mai creduli. Au încercat şi a mers. Şi uite aşa, s-a născut religia, şi odată cu ea politica, fiindcă cei care au încercat şi au reuşit, au devenit imediat lideri, mai mici sau mai mari. În concluzie, religia şi politica au apărut împreună şi evoluează împreună. **Religia şi politica sunt inseparabile şi imanente societăţii.** Cine spune că nu-l interesează politica sau religia este, fie ignorant, fie demagog. Poate un anumit fel de religie sau politică, o anumită parte a lor, dar nu în general. Max Weber spune aproximativ acelaşi lucru, dar cu incomparabil mai multe cuvinte în „Sociologia religiei”. Din acelaşi motiv, religiile nu pot fi analizate numai prin prisma doctrinelor avansate, ci numai împreună cu popoarele care le-au îmbrăţişat sau li s-a impus şi contextul istoric în care au evoluat. Ar fi la fel de greşit să vorbim despre religie în termeni absoluţi, ca despre ceva izolat, independent, pe cât de greşit ar fi să ignorăm religia în cercetările istorice, deoarece orice religie se naşte cu scopul de a răspunde unor necesităţi, pentru ca mai târziu să influenţeze ea mentalitatea oamenilor şi mersul evenimentelor, şi aşa mai departe.

Mircea Eliade, în *Mitul eternei reîntoarceri,* rela-tează o constatare de-a lui Constantin Brăiloiu, pe timpul când acesta înregistra o baladă din Maramureş. „Era vorba de o dragoste tragică; logodnicul fusese vrăjit de o zână şi, cu câteva zile înaintea nunţii, această zână l-a aruncat, din gelozie, de pe vârful unei stânci. A doua zi, nişte ciobani i-au găsit trupul şi l-au adus în sat. Logodnica, zărindu-i trupul, intonează o lamentaţie funebră plină de aluzii mitologice, text liturgic de o frustă frumuseţe. Investigând în continuare, Brăiloiu constată că povestea etichetată ca foarte veche, se petrecuse cu doar patruzeci de ani în urmă, iar eroina era încă în viaţă. Femeia confirmă autenticitatea accidentului, fără zâne. Sătenii refuzau, însă, faptele şi preferau balada. Mitul devenise mai adevărat decât realitatea.” „Nu trebuie să-l

scandalizăm pe omul de rând cu filozofia, care e pentru cei apţi s-o înţeleagă” (Cicero). Nimic nu este mai potrivit pentru a conduce mulţimea decât superstiţia. Fără superstiţii, aceasta este violentă, crudă, schimbătoare. Odată sedusă de vanităţile unei religii, ea ascultă mai bine de vrăjitorii ei decât de conducători. Omul de rând trebuie sa respecte tradiţia, deci religia.

Religia face parte din istoria civilizaţiilor, cu bunele şi relele ei. Prin religie se fixează tradiţiile şi ritualul. Întreaga filozofie a unei epoci o găsim concretizată în comportarea oamenilor din acea epocă, iar aceasta se găseşte cel mai bine materializată în tradiţiile poporului şi – important – în legendele şi basmele pentru copii. Este firesc să fie aşa, fiindcă oamenii doresc să-şi educe copiii aşa cum cred ei mai bine, să le transmită întreaga lor înţelepciune. De aceea, analiza inteligentă a basmelor poate fi mai bogată în sensuri decât se pare. Scrierile filozofilor din epocă vor intra în conştiinţa oamenilor cu încetul, în perioada următoare, în timp ce mentalitatea unei epoci este dată de gândirea filozofică anterioară, care a avut nevoie de timp pentru ca să formeze mentalităţi la nivelul populaţiei. Vorbind despre basme, în basmele extrem orientale, de exemplu – dar şi în unele româneşti – eroul popular, devenit erou în urma unui act vitejesc, după un periplu prin curţile împărăteşti, îşi găseşte o soţie cu care se retrage într-un loc izolat, unde trăieşte liniştit până la adânci bătrâneţi. Ideea esenţială este izolarea de înalta societate, cu luptele şi intrigile ei. O astfel de comportare se potriveşte concepţiei orientale, conform căreia omul este o parte a universului unic în care va reveni cândva. De aceea, el prezintă interes numai ca individ. Omenirea este doar o mulţime întâmplătoare de indivizi ce nu prezintă nici un interes în ansamblu. În legendele franceze, în schimb, găsim eroul care îşi dă viaţa pentru ţara sa, asemenea lui Roland, pentru că francezii tocmai se pregăteau să devină un popor naţionalist. Legendele regelui Arthur, pe de altă parte, formează caracterul cavalerului care luptă toată viaţa pentru un ideal (Sf. Graal). Cât despre mitologia greacă, ea este poate cea mai amplă reflectare a mentalităţii unui popor. Zeii erau asemenea oamenilor, cu calităţi şi mai ales defecte, pentru că, dacă ceva le este permis zeilor, de ce nu le-ar fi permis şi oamenilor. Iar celor puternici li se permite întotdeauna mai mult decât celor slabi. Nici chiar Prometeu n-a fost numai cel despre care vorbim noi azi, adică eroul pozitiv. El a fost în egală măsură eroul negativ, indisciplinat, pripit, care a acţionat fără să cunoască scopurile mai înalte ale lui Zeus. Prometeu a fost mai curând un subiect de dezbatere folositoare ca exerciţiu de discernere între două obiective opuse unul altuia. Mitologia a fost cea mai realistă religie din câte au existat.

Toate acestea, însă, depind de calitatea celor ce le transmit de la o generaţie la alta. Iar dacă ne referim la trecut, ele au depins cel mai mult de preoţi, deoarece ei au avut cea mai mare influenţă, cu bunele şi cu relele lor. Să nu uităm că până ce şi şcoala a existat datorită bisericii. Ne este greu să stabilim cât de credincios este un preot. Cei mai mulţi dintre ei aleg preoţia ca pe o profesiune ca oricare alta din motive practice şi nu dintr-o chemare anume. În cel mai bun caz, preotul este un pedagog, un confesor care oferă oamenilor suportul moral şi

îndrumările considerate necesare pentru o viaţă decentă. De cele mai multe ori el este doar un slujbaş care oficiază un ritual.

Pentru că suntem europeni, când spunem religie, ne gândim la Creştinism, pe care îl privim, dacă nu în mod necesar ca pe singura religie adevărată, dar cel puţin ca fiind cea mai recentă. Trecem cu vederea faptul că Islamismul este cu 500 de ani mai tânăr, că doctrina lui este foarte asemănătoare cu cea creştină, mai ales cu cea catolică (centrată pe răspândirea cu ajutorul sabiei), ca o dovadă în plus de cât de diferite pot fi efectele aceleaşi idei. Ar trebui însă să privim religia într-un context mai larg, şi aşa cum judecăm civilizaţiile umane prin prisma evoluţiei lor, să privim şi religiile în devenirea lor istorică.

Orice societate are înţelepţii ei, sau dacă nu sunt chiar înţelepţi, cel puţin filozofează (philo+sophos), adică sunt iubitori de înţelepciune. Poate că toţi oamenii filozofează, sau aproape toţi (am oarece îndoieli asupra politicienilor), cu excepţia bigoţilor. Unii o fac mai bine, alţii mai puţin bine, unii accidental, alţii mai perseverent, dar o fac. Se naşte astfel un curent filozofic, de regulă în opoziţie cu cel oficial. Apar, bineînţeles, şi filozofi autentici, cu putere de pătrundere şi o largă cunoaştere cărturărească, dar şi empirică. Ei construiesc o nouă paradigmă. Din păcate, asemenea oameni nu au şi abilităţi de comunicare. Pentru plebe, ei par a fi nişte ciudaţi.

Apar atunci profeţii: oameni ce, dimpotrivă, sunt deosebit se înzestraţi tocmai în privinţa comunicării şi care sunt în acelaşi timp şi suficient de inteligenţi pentru a-i înţelege pe filozofi. După părerea mea, majoritatea creatorilor de mari religii au fost din această categorie. Interesant de observat că în viata lor a existat aproape întotdeauna o perioadă de meditaţie în care este de presupus că profetul şi-a stabilit strategia prin care să convingă mulţimea de ideile filozofice pe care el şi le însuşise. Oamenilor trebuie să li se vorbească pe înţelesul lor şi nu în limbaj filozofic. Ei au nevoie de minuni, parabole şi mai ales de poveşti.

Aşa apare o nouă religie, menită să implementeze în mase paradigma filozofică. Prin intermediul unor metafore, recomandări, sfaturi etc., se fixează tradiţii. Omul simplu respectă tradiţia. El nu acţionează din motive raţionale, ci pentru că aşa a fost învăţat. Chiar şi cei mai înţelepţi nu gândesc fiecare pas, ci merg din obişnuinţă. Doar paşii importanţi trebuiesc gândiţi, dacă se poate.

Până aici totul este perfect. Atât filozofii, cât şi profeţii, au cele mai bune intenţii. Odată cu religia, apar însă preoţii. Aceştia sunt oameni obişnuiţi care văd în biserică un job. Nu fără motiv, Octavian Paler observa: „Iezuiţii au făcut din credinţă o afacere". Uneori, e chiar mai rău: „ucid în zile de lucru, iar duminica se spove-desc cu modestie" (Sartre). Ideea originală se diluează, interesele particulare o poluează tot mai mult, astfel încât se ajunge până la opusul ei. Şi astfel, „Les aveugles nous apprennent à voir (Jules Renard).

Nu trece mult şi politicienii găsesc căile prin care noua religie poate fi folosită în interesul lor. Ea serveşte drept bază pentru propaganda politică. În acest moment nu mai e

nimic de făcut, decât poate de inventat o nouă religie. Ceea ce nu înseamnă că aceasta va fi mai bună decât precedenta. Istoria ne dovedeşte că nu. Ideile cele mai generoase, prin deformare, nasc politici dintre cele mai dezastruoase. Să urmărim succint evoluţia principalelor religii.

1. Credinţele vechi orientale sunt cu totul paşnice. Prea paşnice! Atât de paşnice, încât au ca efect inhibiţia oamenilor.

2. În mitologia greacă, războiul apare în mod aleator, din pricini mărunte, şi se limitează la mici lupte, mai mult dispute locale. Oricum, el nu este căutat.

3. Odată cu evreii, apare ideea de naţiune, iar războiul devine un instrument indispensabil pentru atingerea scopului divin: naţiunea aleasă, adică naţiunea destinată să le domine pe celelalte. Dominaţia nu poate fi realizată decât prin forţă, deci războiul este pe cât de divin, pe atât de iminent. Iar pentru că războiul se duce cu oameni, aceştia trebuiesc educaţi corespunzător. Vechiul Testament ne spune:

- Dar, dacă se întâmplă o nenorocire, vei da viaţă pentru viaţă, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte, mână pentru mână, picior pentru picior, arsură pentru arsură, rană pentru rană, lovitură pentru lovitură (Exodul 21;23-25);
- Dacă cineva răneşte pe aproapele lui, să i se facă aşa cum a făcut şi el: frântura pentru frântură, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte; să i se facă aceeaşi rană pe care a făcut-o el aproapelui său (Leviticul 24;20);
- Ochiul tău să fie fără cruţare: viaţă pentru viaţă, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte, mână pentru mână, picior pentru picior (Deuteronomul 19;21).

4. Creştinismul pleacă de la o idee cu mult mai nobilă. Din Noul Testament, aflăm că:

- Aţi auzit că s-a zis: „Ochi pentru ochi şi dinte pentru dinte”. Dar eu vă spun: Să nu vă împotriviţi celui care vă face rău; ci, oricui te loveşte peste obrazul drept, întoarce-i şi pe celălalt. Orişicui vrea să se judece cu tine şi să-ţi ia haina, lasă-i şi cămaşa. Dacă te sileşte cineva să mergi cu el o milă, mergi cu el două. Celui care îţi cere, dă-i; şi nu te întoarce de la cel care doreşte să se împrumute de la tine” (Matei 5.38-42);
- Aţi auzit că s-a zis: „Să iubeşti pe aproapele tău şi să urăşti pe vrăjmaşul tău.” Dar eu vă spun: iubiţi pe vrăjmaşii voştri, binecuvântaţi pe cei care vă blestemă, faceţi bine celor care vă urăsc şi rugaţi-vă pentru cei care vă insultă şi vă prigonesc. (Matei 5,43-44).

Creştinii au eliminat „naţiunea aleasă”, dar au reţinut ideea de naţiune şi războiul ca mijloc de impunere a voinţei politice a oricărei naţiuni în faţa tuturor celorlalte. Chestia cu obrazul era oricum desuetă. Dumnezeul blând pleacă în cruciade, de fapt, expediţii de jaf. Şi n-au fost numai cruciadele. În secolul al XVI-lea, Eramus din Rotterdam (1466-1536) scrie: „Nenorocirile îi unesc până şi pe cei răi – spune un proverb. Numai pe creştini nu-i uneşte nici binele, nici răul. Şi, ce ruşine! Creştinii se luptă mai fără cruţare decât iudeii, decât păgânii şi

decât fiarele. Iudeii aveau diferende aproape numai cu străinii, pe când creştinii sunt în alianţă cu turcii, dar se războiesc între ei.” Sau, tot el: „Ce mârşavă este limba preoţilor care îndeamnă la război, care aţâţă la rele, care îndeamnă la dezastre! În Anglia, ei aţâţă împotriva francezilor, în Franţa, aţâţă împotriva englezilor.” Şi asta în numele aceluiaşi Dumnezeu. S-ar crede că Erasmus ar fi fost necredincios. Dimpotrivă! Tocmai din cauza credinţei el se revoltă împotriva preoţilor trădători ai credinţei. Din păcate, soluţia lui este naivă, dovedind încă o dată că rămâne încarcerat în aceeaşi dogmă: „La voi fac apel, fruntaşi şi dregători, ca bunăvoinţa voastră să vină în ajutorul înţelepciunii regilor şi al pietăţii papilor”.

Pe greci i-am scos din ecuaţie; au fost prea deştepţi chiar şi pentru noi, ca să nu mai vorbim pentru epoca în care au produs valori de referinţă încă actuale. Prin mitul Veşnicei Reîntoarceri, caracteristic lor, vedem legătura cu religiile orientale. („Omul nu e nimic mai mult decât umbra unui fum” – Eschil, „Omul nu este decât întâmplare”, „Lumea nu moare niciodată, pentru că începutul se uneşte cu sfârşitul, ca un şarpe care îşi muşcă coada”, „Omul este un Dumnezeu căzut care îşi aminteşte de cer” etc.). Dar „Omul este o jucărie făcută de zei” ne aduce în plină Geneză biblică. Prin Platon întrezărim Creştinismul. Cât despre Democrit şi Leucip, aflăm în ei creatorii teoriei atomiste a Universului. Aproape pentru orice descoperire, chiar dintre cele mai moderne, aflăm că a existat măcar un embrion în gândirea greacă. Entuziasmul grecilor era pentru bucuria de a trăi şi nu pentru înfrângerea vre-unui inamic imaginar (entuziasm = en-theon-siasmos = starea în care zeul sălăşluieşte în tine). Dar, cu măsură! Chiar şi stoicismul îşi are rădăcinile tot în morala greacă, care este, în esenţă, o morală ascetică şi purificatoare, care nu creează binele în noi, ci curăţă binele care, prin natura noastră, se află în noi (credeau ei) de răul care s-a aşternut peste el din afară. De unde se vede că până ce şi grecii au mai greşit. „Zeii grecilor îşi pierdeau subit simţul divinităţii când dădeau cu ochii de o femeie frumoasă” (Paler). Asta pentru că aşa sunt grecii: iubesc viaţa, iar religiile sunt scrise de oameni, potrivit aspiraţiilor lor.

Absenţa unei clase sacerdotale ierarhizate a împiedicat formarea unei teologii atât la orientali cât şi la greci, şi tocmai lipsa acestei clase i-a făcut mai înţelepţi. Altfel, ar trebui să tragem concluzia că, în timp, omenirea a devenit tot mai puţin raţională, în ciuda Raţionalismului de care facem astăzi atâta caz.

În societăţile primitive, relaţia om – divinitate era de tip mercantil: îţi dau, îmi dai. „Fă să ploaie că fac şi eu o jertfă”. Morala nu avea un caracter religios. Ea aparţinea oamenilor, ca sumă de reguli de comportare dictate în primul rând de convieţuirea cu semenii şi mai puţin de relaţia lor cu divinitatea. Pentru facilitarea comunicării cu divinitatea, au apărut oameni de tipul şamanilor. Ei nu aparţineau divinităţii, dar „aveau pilă la divinitate”. Rezultă de aici că autoritatea divinităţilor-idoli era destul de mică, asemănătoare probabil cu încrederea cu care omul comun de azi, fie şi ateu, spune „Domne ajută” înaintea unui moment important, sau cu încrederea în superstiţii. La creştini, divinitatea are iniţiativa şi trimite mesaje oamenilor,

mesaje din care aceştia află cum trebuie să se comporte pentru a fi pe placul divinităţii. Relaţia om-divinitate nu mai e la mica înţelegere, îmi dai – îţi dau, este una autoritară. Legea morală vine de la Dumnezeu, care pretinde, nu se tocmeşte şi nu primeşte. Intermediarul nu mai e şamanul, ci preotul.

În religiile orientale, individul se desprinde din universul imuabil, iar după un număr mai mare sau mai mic de reîncarnări revine în acest univers. Umanitatea este doar o sumă de indivizi izolaţi, aflaţi întâmplător împreună. În Iudaism şi Creştinism, umanitatea are o istorie, care începe cu conversaţia dintre Eva şi diavol, şi se va încheia cu Judecata de apoi. Aici nu individul contează, ci umanitatea, pentru că finalul va fi simultan pentru toată lumea.

În ceea ce priveşte Creştinismul, constatăm că el nu a apărut chiar atât de brusc şi pe neaşteptate, precum le-ar place bigoţilor să creadă. Majoritatea filozofilor, chiar teologi, începând cu Sf. Augustin, recunosc în Platon un precursor al Creştinismului. M. Louis îl considera pe Platon ca „primul teolog sistematic”. Totuşi, el spune: „Teologia lui Platon nu este aceeaşi cu teologia zilelor noastre. Platon face doar speculaţii dialectice în legătură cu fenomene şi maniere de trai ale poporului. Şi dacă, din vreme în vreme, silogismele sale filosofice află divinitatea, este doar rezultatul unui sistem de gândire şi nu un obiectiv anume. Platon analizează ideea de Dumnezeu. De asemenea, se ocupă de relaţiile dintre pământean şi Dumnezeu. Dar Platon, când vorbeşte de divinitate, ca vârf al ideii, nu se referă întotdeauna la Dumnezeu ca fiinţă de cult. Ci îl confundă adeseori cu ideea atotcuprinzătoare a Binelui. Religia lui Platon nu este o credinţă, o invitaţie la închinăciune... Pentru Platon, era mai mult o invitaţie la dialog, o discuţie asupra unui subiect de înaltă elevaţie între grecii culţi, o căutare a unui adevăr asupra necunoscutului, când mintea are de ales între metafizică şi materialism.... De aici, probabil, pentru unii cercetători s-a creat confuzia după care Platon se ocupa cu divinitatea.”

Mitologia greacă, plină de idei contradictorii, dovedind astfel plăcerea de a filozofa a grecilor, conţine multe idei creştine, începând cu cea de democraţie. Da, democraţia este o idee creştină, sau invers: dacă toţi oamenii sunt copiii lui Dumnezeu şi sunt egali în faţa lui, atunci ei sunt egali între ei. Dacă egalitatea nu poate fi implementată imediat pe pământ, atunci să ne mulţumim cu ideea că există măcar în Rai, şi poate că odată va veni şi pe pământ.

Oricum, ideea de democraţie este cert că a aparţinut mai întâi grecilor. Grecii încă nu au creat o istorie. La ei mitul veşnicei reîntoarceri a fost în centrul filozofiei lor. Pentru ei materia era finită, iar timpul infinit. Rezulta că aceleaşi forme vor fi reproduse în mod aleator după un timp, fie el şi foarte îndelungat. Iar ciclurile naturale zi-noapte, iarnă-vară etc. aveau să-i întărească această filozofie. Nietzsche a realizat şi el această idee. Amuzant este că lui i s-a părut că descoperirea îi aparţine.

Şi pentru că tot am intrat un pic în mitologie, am să-mi permit o mică comparaţie între cele două variante ale potopului: cea mitologică şi cea biblică.

– În varianta mitologică, supravieţuitorul potopului este Deucalion. El este sfătuit de către zeiţa Temis ca în drumul lor de coborâre de pe muntele Parnas să arunce în urmă toţi bolovanii întâlniţi în cale, deoarece ei simbolizează oasele străbunicii lor, Gheea, care este însuşi pământul. Din aceste oase apar oameni. Deci, în afara urmaşilor naturali – descendenţii direcţi din Deucalion şi soţia sa Pira – mai apare o categorie de oameni, cei iviţi din bolovani. Acest fapt avansează ideea a două categorii sociale, idee perfect valabilă într-o societate sclavagistă, care are două categorii de oameni: liberi şi sclavi. Primul lor fiu, Elen, era considerat strămoşul grecilor (elini). De altfel, întreaga mitologie greacă, cu zei, semizei, eroi şi oameni, reflectă o societate cu structuri sociale bine definite.

– În versiunea biblică, potopul nu mai are asemenea consecinţe. În schimb, urmaşii lui Noe se răspândesc şi stăpânesc lumea, organizaţi în clanuri familiale. Ideea de proprietate devine esenţială, ca şi cea de familie, şi mai ales de descendenţă. Monarhia ereditară viitoare este tipul de organizare socială caracteristică pentru gândirea socială emanată de consecinţele potopului biblic. Ea s-a dezvoltat ulterior în Europa, şi îi este caracteristică, în special în Evul Mediu. Evident că nu potopul a indus gândirea, ci gândirea a invocat potopul, ca justificare doctrinară. (Peste tot potopul apare ca o soluţie pentru renaşterea lumii după noi principii. Dacă azi s-ar invoca un nou potop, oare cum ar fi imaginată noua societate?)

Prometeu, cel atât de cântat de noi astăzi, n-a avut nici pe departe aceeaşi rezonanţă în lumea grecilor de demult, şi mai ales nu era privit ca erou pozitiv, ci doar ca subiect de dezbatere, indisciplina lui faţă de Zeus fiindu-i trăsătura caracteristică. Iată ce-i spune Zeus lui Prometeu: „Le-ai dat oamenilor beţia victoriei şi atât. Ştiu ei ce să facă cu focul, până nu-i înveţi? Unii vor şti, dar aceştia sunt cei puţini. Şi ei vor deveni tiranii celor care nu ştiu şi care le vor deveni şerbi inconştienţi. Ai dat focul câtorva, ca să-i lumineze pe ceilalţi. Eu doream să-l dau tuturora. Desigur că şi tu o doreai, dar firea ta aprigă şi nepotolită nu te-a lăsat să faci treaba cu măsură şi să o faci în aşa fel, încât să fie bună. Şi m-ai încurcat". Zeus era un zeu al progresului, nu al revoluţiei. „Oamenii nu primeau de la tine progresul, ci protestul. Ei nu aveau neliniştea zilei de mâine. Mintea le era plină doar de ură pentru stăpân". (Ce bine ar fi dacă adepţii comunismului ar fi citit sau ar citi puţină mitologie!) Odată cu Prometeu apare un sâmbure de revoltă împotriva unor reguli prea rigide şi a unui stăpân prea despotic: prea multe nelegiuiri îşi permite acest Zeus. Dorinţa de schimbare era evidentă, şi Dumnezeul cel milostiv şi drept era soluţia aşteptată. Iar el a venit! Ne dăm seama acum că dumnezeul apocaliptic de mai târziu n-a fost decât reacţia unor preoţi care se simţeau mai bine în vechea doctrină a unei divinităţi punitive, poate chiar idoli, decât în a uneia plină de înţelepciune. De unde atâta înţelepciune, şi la ce le-ar fi folosit lor, preoţi-politicieni ce voiau doar puterea?

Şi apoi, să nu uităm că însuşi Creştinismul a debutat ca religie a oamenilor sărmani. Că el a fost deturnat mai târziu de către oamenii politici în asociere cu preoţii, este limpede astăzi pentru suficient de multă lume. Oamenii îşi vor religia înapoi. Dar pentru aceasta ea

trebuie curăţată de impurităţile cu care a fost poluată. Nu pledez pentru revenirea la preceptele biblice, şi nici măcar pentru o religie anume, ci pentru o etică rezonabilă, şi nu pledez, ci doar intuiesc că ea va veni de la sine.

Vorbind despre Biblie, ea este un amestec de istorie a poporului evreu, idei filozofice, etice, morale, recomandări de comportament şi igienă, şi multe altele, cele mai multe înfăşurate într-o haină metaforică, uneori chiar cu valenţe literare. Omul inteligent extrage ce trebuie. Celălalt, ce poate! Oricum, ea rămâne o carte de căpătâi pentru toată lumea. Vechiul Testament, scris în mare parte în timpul Exilului babilonian, într-o vreme când evreii se întrebau dacă vor mai continua să fiinţeze, reflectă dorinţa lor de a-şi face cunoscută istoria. Aşa se explică esenţa naţionalistă a Iudaismului. Istoricii şi arheologii descoperă că tot mai multe din întâmplările relatate în Biblie au fost reale. Un lucru pare totuşi curios. Civilizaţia sumeriană, despre care noi am aflat relativ recent, le era bine cunoscută evreilor. Nu se putea să nu le fi fost cunoscută! De ce nu este pomenită în Biblie deloc? Ba este pomenită, dar într-o formă metaforică, iar încercarea de a o transforma într-o cosmogonie a fost o naivitate. Să aruncăm o privire în Geneza 2: 10, 14. „Un râu ieşea din Eden... şi se făceau patru braţe". „Numele celui de al 3-lea este Hidechel (Tigrul)... Al 4-lea este Eufratul". Poziţionare mai exactă a Sumerului nici că se putea găsi. Edenul poate fi deci identificat cu Sumerul. Iar mai departe, în paragraful 15, aflăm că „Domnul Dumnezeu a luat pe om şi l-a aşezat în grădina Edenului, ca s-o lucreze şi s-o păzească." Omul nu stătea degeaba acolo. El muncea! Identificăm deci în Dumnezeu un rege sumerian, care a acceptat pe teritoriul său un trib al evreilor, în schimbul efectuării unor lucrări. Cum ei nu şi-au respectat „contractul de muncă" şi au gustat din pomul cunoaşterii, adică au ţintit mai sus decât le era permis, au fost expulzaţi. Mai mult, în Geneza 3,22, după ce Dumnezeu constată păcatul săvârşit de Adam şi Eva, el declară: „Iată că omul a ajuns ca unul din Noi...", deci Dumnezeu nu era singur. El vorbea în numele conducerii Sumerului, şi îi acuza pe evrei că şi-au depăşit drepturile de angajaţi, infiltrându-se printre angajatori şi, probabil, erijându-se în şefi. Iar dacă mergem puţin înapoi, în Geneza 2:7, citim: „Şi Domnul Dumnezeu a făcut pe om din ţărâna pământului....". Nu din pământ umed, care să poată fi modelat, ci din ţărână. Iar traducerea engleză este mai directă. Ei spun „dust", adică praf. Interpretarea poate fi una singură: evreii erau ca praful: purtaţi de vânt, fără nici o noimă, în mod evident cu un grad de civilizaţie mult inferior sumerienilor, lucru de altfel dovedit. Dumnezeu, adică regele sumerian, i-a făcut oameni, acceptându-i în ţara lui. Iar de când au fost alungaţi datorită incorectitudinii lor, evreii speră că Dumnezeu să-i ierte şi să fie acceptaţi din nou în împărăţia sa. Această relatare metaforică a unui fragment din istoria unui trib de evrei a fost transformată în cosmogonie, atunci când preoţii şi-au propus să transforme Biblia în document al religiei lor.

Asta nu înseamnă deloc că Biblia n-ar fi decât o colecţie de povestioare. Dimpotrivă, ea este prima carte de filozofie care merită să fie luată în seamă, dar trebuie interpretată

inteligent, şi mai ales adaptată timpului. Probabil că pentru multă lume n-am spus nimic nou, dar trebuia s-o spun, ca să ne înţelegem limpede.

Daca Iudaismul este o religie naţională, a fost rândul Apostolului Pavel, ideologul Creştinismului, să ridice această limită şi să fondeze o religie universală. S-a născut astfel credinţa într-un Dumnezeu bun, iubitor de oameni, o credinţă a oamenilor sărmani, pentru care viaţa de apoi era singura mângâiere. Le-a trebuit aproape 400 de ani politicienilor să realizeze că toleranţa propovăduită de doctrina creştină poate fi folosită pentru a manevra oamenii mai bine. N-a fost greu deloc, deoarece însăşi Biblia este plină de contradicţii fireşti, fiind o carte scrisă în perioade de timp diferite şi de către mai mulţi autori, fie ei şi inspiraţi. Alături de un Dumnezeu iertător aflăm şi reminescenţe ale unuia răzbunător, iar Apocalipsa distruge tot ce se clădise până atunci. Este evident că asemenea capitole nu mai sunt de inspiraţie divină, ci de una foarte lumească, mai exact preoţească. Fapt e că, după 1000 de ani, Biserica catolică şi monarhia erau asemănătoare cu statul sovietic şi marxismul de mai târziu, iar Inchiziţia precum NKVD-ul. Sensul doctrinei creştine fusese inversat, iar Dumnezeu se transformase într-un zbir, al cărui reprezentant pe pământ era însuşi regele, căruia oamenii îi datorau supunere. De aici şi ideea imnurilor de slavă şi a rugăciunilor. În Biserica catolică accentul cade pe patimile lui Iisus. Înălţarea, cea care încheie ciclul periplului Mântuitorului pe pământ şi îi dă sens, trece aproape neobservată, ca dovadă că preoţii catolici nu vor să înţeleagă nimic din mesajul cristic şi că totul este pentru ei doar un pretext propagandistic. Omul simplu trebuie doar să pătimească, asemenea lui Iisus, şi să înalţe imnuri de slavă lui Dumnezeu şi regelui, trimisul său pe pământ.

A avut şi momente de cumpănă, acest cler. Din păcate, n-a încercat să-şi revizuiască atitudinea, ci doar să şi-o justifice mai bine pe cea existentă. Iar pentru că Occidentul, pe măsură ce devenea tot mai puternic, voia să se detaşeze tot mai mult de partea orientală a Europei, şi-a căutat şi doctrinari proprii. Catolicismul se comportă şi astăzi ca şi cum Iisus însuşi ar fi fost catolic. Dacă Iisus ar fi bănuit că efectul predicilor sale va fi o nouă religie, n-ar mai fi predicat nici o zi. El a vrut doar să îmbunătăţească practica religioasă a Iudeilor. Apostolul Pavel a fost cel care a pus bazele doctrinare ale Creştinismului. Dacă bisericile creştine de mai târziu, fie ele catolice, ortodoxe, protestante sau de alt fel, au urmat sau nu învăţătura părinţilor Creştinismului, asta se poate discuta. Bineînţeles, nu de către preoţi, pentru că ei îşi vor susţine fiecare poziţia. Ca toţi cei ce, după ce ating puterea şi bogăţia, încearcă să-şi construiască un trecut cât mai glorios, Biserica catolică n-a scăpat nici ea de acest viciu. Cum şi puterea şi bogăţia ei erau mari, viciul a fost şi el pe măsură. Mai întâi, a pretins nici mai mult nici mai puţin că ea este moştenitoarea pe linie directă a apostolului Petru, iar prin el a lui Iisus Hristos însuşi, care îl proclamase pe acesta vicarul său pe pământ, dându-i „cheile împărăţiei" (Matei 16-19). Biserica catolică trebuia, însă, să umple golul întregii perioade barbare, pentru care avea nevoie de câteva personaje cu care să populeze

acest vid. Unul dintre ele a fost Sfântul Augustin (354-410). Am toată consideraţia pentru el, dar acesta a fost înainte de toate un filozof, adept al lui Platon şi mare admirator al lui Cicero. La 19 ani, a fost atras de maniheism, religie cu iz oriental, bazată pe ideea reîncarnării. Atât filozofia platoniciană, cât şi maniheismul, îl vor marca pentru toată viaţa, chiar şi după trecerea lui la creştinism în 386, după moartea mamei sale, creştină, şi a fiului său, eveniment ce se pare că l-a marcat profund din punct de vedere psihologic. Convertirea nu a fost un act formal, ci unul profund, de conştiinţă, pe care l-a redat în „Confesiuni". După cum era de aşteptat, el a abordat Creştinismul prin prisma filozofului, fiind mai curând un adept al stoicismului cu multe influenţe diverse, decât un teolog dogmatic. Diversitatea curentelor ce se întâlnesc în formaţia sa intelectuală a permis teologilor de mai târziu să-l citeze în situaţiile cele mai diferite, în conformitate cu scopurile lor. A fost contemporan cu mari teologi ai mileniului I ca Vasile cel Mare (330-379), Grigore din Nysa (335-395), Ioan Hrisostom (Gura de Aur) (344-407) şi alţii, teologi păstraţi de Biserica ortodoxă, dar aproape uitaţi de cea catolică, mai interesată să-şi construiască o patristică proprie decât să caute căile înţelepciunii. Greşeala aparţine ambelor biserici: celei ortodoxe pentru exces de tradiţionalism, iar celei catolice pentru dorinţa de separare cu orice preţ. Sfântul Augustin aparţine ambelor biserici, deoarece a trăit cu mult înainte de Marea Schismă (1054). El este, însă, mai puţin invocat de Biserica ortodoxă tocmai pentru acea parte a filozofiei lui ce nu este tocmai Creştină, dar este frecvent invocat de cea catolică, fiind considerat inspiratorul lui Tomas d'Aquino, dar găsindu-şi chiar şi mai târziu susţinători prin jansenişti de la Port Royal, pe care însuşi Pascal i-a slujit până la o limită.

Printre preceptele propovăduite de Sfântul Augustin, acceptate de Biserica catolică, dar respinse de cea ortodoxă, este şi cea a predestinării şi – ca o consecinţă a ei – cea a harului. Iată un citat din „Epistula ad Sixtum": „Cum Deus coronat merita nostra, nihil aliud coronat quam numera sua. Omne bonum meritum nostrum in nobis faciat nisi gratia." („Când Dumnezeu încununează meritele noastre, el nu încununează nimic altceva decât darurile sale. Nu meritul nostru înfăptuieşte în noi binele, ci numai harul.") Deşi toţi oamenii sunt copiii lui Dumnezeu, Sfântul Augustin susţine că unii sunt predestinaţi la fericire veşnică, în timp ce cei mai mulţi (massa damnationis) sunt sortiţi condamnării. Mai mult, Dumnezeu nu este obligat să se justifice în faţa nimănui. Evident, această idee nu mai are nimic comun cu Creştinismul, cu un Dumnezeu bun, iubitor de oameni, în faţa căruia toţi sunt egali. Nu pot să nu remarc că această teorie este profund non-creştină. Iisus ne îndeamnă să-l căutam pe Dumnezeu pe drumul trasat de el, ceea ce n-ar avea nici un rost dacă totul este predestinat, aşa cum considera Sfântul Augustin.

Dacă la Sfântul Augustin această lipsă de logică se explică prin diversitatea formaţiei sale intelectuale (filozof păgân, adept al maniheismului şi convertit târziu la Creştinism), la Biserica catolică de mai târziu explicaţia o găsim în interesele ei politice. Ea dorea stabilitatea

unei societăţi deja ierarhizate, în care poziţia celor din vârf nu trebuia ameninţată, pentru că – nu-i aşa – ea era obţinută prin „harul primit de la Dumnezeu". Această tendinţă este vizibilă şi în arta bisericii catolice, artă orientată pe înfăţişarea cu precădere a patimilor lui Iisus, în timp ce în cea ortodoxă, mai optimistă, accentul este pus pe ÎnăIţare, act final ce dă logică lucrării lui Iisus pe pământ şi un sens vieţii oamenilor. În timp ce Catolicismul îşi doreşte un om dator să sufere şi să implore mila, Ortodoxismul vede în Creştinism o speranţă întărită tocmai de Înălţarea lui Iisus, deci în revenirea la normal. Se vede aici influenţă orientală a Universului imuabil, în care Creştinismul apare doar ca un intermezzo între Geneză şi Judecata de apoi. Dacă pentru Iisus normalul înseamnă revenirea alături de tatăl său, pentru omenire este de aşteptat să existe o stare, dacă nu ca în rai, cel puţin mai bună decât cea actuală, stare la care se poate ajunge prin strădanii proprii şi nu exclusiv prin graţia lui Dumnezeu (la recomandarea reprezentanţilor săi de pe pământ). Din punct de vedere moral, ideea predestinării este de-a dreptul dezastruoasă, pentru că ea răpeşte omului orice speranţă, din moment ce eforturile lui nu contează, iar Dumnezeu, asemenea idolilor din preistorie, este capricios şi răuvoitor cu marea majoritate a oamenilor. (Ceea ce mi se pare un anacronism este faptul că teoria predestinării a fost însuşită şi de către J. Calvin şi repusă în circuitul de idei religioase europene în cadrul bisericilor reformate mai recente.)

Ceea ce a valorificat – mai exact a speculat – Biserica Catolică din opera Sfântului Augustin a fost disputa dintre el şi Pelagius, şi ea ţine de dorinţa bisericii de a reconcilia credinţa cu raţiunea după ce tocmai abandonase raţiunea. Dar abia după ce şi-a îngenuncheat adversarul, Sfântul Augustin a realizat că acesta avea dreptatea lui, iar subiectul a rămas la fel de deschis ca înainte.

Un alt principiu pentru care se contrazic bisericile creştine este acela al Sfântului Duh, şi anume dacă el purcede numai de la Dumnezeu Tatăl sau şi de la Dumnezeu Fiul. Multă vreme n-am înţeles de ce ar fi acest lucru atât de important şi de ce se înverşunează preoţii atât de tare în jurul lui. Am înţeles doar atunci când am realizat implicaţiile politice ale acestui principiu. În Biserica ortodoxă, sub influenţa filozofiei greceşti, există concepţia că Sfântul Duh poate pogorî şi asupra unei comuniuni de credincioşi, nu numai asupra unui singur individ. Iniţial, Biserica creştină nu era ierarhizată atât de riguros precum a devenit Biserica catolică mai târziu, care are în vârf o singură persoană, pe Papa. Odată cu Carol cel Mare, „uns" împărat de către Papă în anul 800, adică din clipa în care Papa, şi numai Papa, a dobândit dreptul de a „unge" împăraţi şi regi, pentru că el era singura persoană de pe pământ ce putea comunica direct cu Dumnezeu, ei bine, din acel moment, Biserica catolică a căpătat o rigiditate nu numai ierarhică, ci şi doctrinară. Firul de la Dumnezeu şi până la cele mai mărunte făpturi lumeşti trebuia să fie cât mai precis, pentru ca biserica să ţină cu mână forte întreaga societate. Aşa cum numai Dumnezeu transmite Sfântul Duh cui vrea el, numai Papa îşi transmite voinţa cui vrea el. Biserica sprijină monarhia, iar monarhia se sprijină pe

biserică. Cea mai mică slăbiciune ar fi însemnat în concepţia lor o slăbire a întregului angrenaj. Explicaţia este deci politică şi economică.

Către sfârşitul primului mileniu, în Europa occidentală, au început să se dezvolte monarhii ereditare. Cu alte cuvinte, un grup de familii feudale, majoritatea de origine germanică, şi-au propus să stăpânească Europa. Moştenitor al fostului Imperiu Roman, unde împăratul era de regulă impus de către armată, Imperiul Bizantin a rămas deoparte, mai întâi din cauza mândriei bizantinilor, apoi din cea a occidentalilor. Şi astăzi istoriografii occidentali tratează încă cu dispreţ tot ceea ce este legat de Imperiul Bizantin, denigrându-l. Procesul a început dinspre Franţa şi s-a dezvoltat din aproape în aproape către est. Ţările române au intrat sub influenţă turcească înainte de a se integra; domnitorii noştri nu au apucat să se înrudească cu regii occidentului. Mai târziu, prin căsătorii aranjate după criterii politice, chiar şi Rusia a intrat în acest grup elitist. Prima integrare recunoscută a României în Europa a avut loc prin numirea regelui Carol I, deşi în momentul acela cuvântul de ordine devenise deja democraţia şi nu monarhia.

Că biserica şi politica au fost fraţi siamezi este deja un adevăr ultracunoscut. Să-l amintim doar pe Leon X, papă al Romei (1513-1521), membru al faimoasei familii florentine a Medicilor care, graţie puterii ei economice, joacă în secolele XII-lea – XVIII-lea un rol esenţial în politica Florenţei şi chiar a întregii Italii.

Următorul pe lista doctrinarilor catolici a fost Tomas D'Aquino. Acesta are cel puţin calitatea de a fi fost un teolog autentic. Conştient că religia devine tot mai ruptă de cursul gândirii filozofice, a trăit în secolul XIII (1225-1274), a încercat o racordare a filozofiei catolice la cea a lui Aristotel, deci a raţiunii cu religia, cu alte cuvinte a vrut să amestece apa cu focul (acquam igni miscere). Canonizat, ridicat la rang de fondator de filozofie, reluat de contemporaneitate sub forma neotomismului, n-a reuşit să construiască imposibilul, deşi a scris enorm de mult. Ca să fiu puţin răutăcios, putem spune că Tomas D'Aquino, numit şi „Doctor angelicus”, a devenit din doct în îngeri, doctor al îngerilor, ce într-adevăr au din ce în ce mai multă nevoie să fie trataţi. Papa Leon al XIII, în enciclica Aeterni Patris (Părintelui veşnic) din 4 august 1789, îl adopta ca filozof oficial al Bisericii Catolice. Este sanctificat în 1323, sub papa Ioan al XXII-lea. Şi-a expus doctrina în câteva opusuri de referinţă, cel mai reprezentativ fiind Summa Theologica.

O încercare disperată de mai târziu de a răspunde atacurilor tot mai puternice ale Raţionalismului a fost achiziţionarea lui Pascal pe post de vârf de lance. Doar că Pascal, matematician, fizician şi abia la urmă filozof, şi-a dat seama că nu poţi apela la raţiune pentru a lupta împotriva raţiunii. Ceea ce ar fi trebuit să fie cartea sa de căpătâi, pentru scrierea căreia fusese racolat, „Apologia Creştinismului” n-a scris-o niciodată. „Pensées”, singura pe care o avem, a fost publicată postum şi este o culegere periată şi trunchiată de cei de la Port Royal, conform intereselor lor. De ce se angajase atunci să lucreze pentru ei? Frământările interioare

ale lui Pascal, complexitatea gândurilor lui, sunt egale cu întreaga problematică creştină. Ar trebui o carte numai despre asta. Pascal, din om de ştiinţă, s-a dedicat bisericii. Asta nu înseamnă că s-a stricat la cap, cum le place materialiştilor să creadă, dar nici că ar fi avut o minte slabă în tinereţe şi s-a deşteptat brusc, aşa cum le-ar place preoţilor să creadă, pentru că realizările lui ştiinţifice dovedesc un intelect superior oricărui teolog cunoscut de la Hristos încoace. În plus, el n-a fost niciodată străin de religie. A crescut într-un mediu religios, şi a fost preocupat de religie toată viaţa sa.

N-a fost nici o convertire, ci doar o schimbare a „jobului", bazată pe aprecierea că, laolaltă cu janseniştii de la Port Royal, poate fi mai eficient, cel puţin în privinţa comunicării cu lumea. Nu trebuie să uităm declaraţia sa: „Am petrecut multe zile studiind ştiinţele abstracte, dar numărul prea mic de oameni cu care pot comunica în domeniul ştiinţific m-a dezgustat". Problema lui era deci una de comunicare. În final, Pascal ne lasă în plină dilemă: dacă nu te supui raţiunii, eşti un prost; în schimb, dacă nu te supui lui Dumnezeu, eşti nefericit. **Fericit şi prost, sau deştept şi nefericit!** Iată alternativele oferite primul de către religie, al doilea de către raţiune. Oare chiar să nu existe altă variantă?

Interpretările deformate ale catolicismului nu l-au lăsat indiferent nici pe Luther. Între timp, preoţii catolici, în frunte cu papa, deveniseră un fel de şamani mai evoluaţi, iar mesajul lui Hristos îl uitaseră cu totul. Întrebarea lui a zguduit lumea creştină: De unde îi vine omului mântuirea? Şi tot el se întreabă retoric: „Să-l crezi milos pe cel care salvează atât de puţine suflete şi care condamnă atât de multe; să-l crezi drept pe cel care prin voinţa sa ne face cu necesitate condamnabili, astfel încât pare să se bucure de chinurile nefericiţilor... este mai degrabă demn de ură decât de iubire. Or, dacă aş putea înţelege pe cale raţională cum poate fi milos şi drept acest Dumnezeu, ce dovedeşte atâta mânie şi nedreptate, n-ar mai fi nevoie de credinţă". Teoretic, Pelagius fusese anihilat de mai bine de o mie de ani, în timp ce Sfântul Augustin era socotit unul dintre părinţii Bisericii Catolice. Şi totuşi, lumea nu se împacă cu acest gând. De ce? Pentru că Pelagius avea dreptate. „Ceea ce probează raţiunea nu poate fi revendicat de divinitate (credinţă)". Şi totuşi omul are nevoie de mântuire, iar mântuirea nu poate veni decât de la Dumnezeu. Care Dumnezeu? Cel bun sau cel rău? Cel care ne promite raiul sau cel ce ne ameninţă cu Apocalipsa? Cel drept, care ne judecă cu dreptate faptele, sau cel capricios, care iartă pe cine nu te aştepţi şi chinuieşte pe cel credincios? Şi dacă el este atât de capricios, cum ar trebui să ne comportăm noi, ca să-i fim pe plac? Această ultimă întrebare – evident retorică – este suficientă pentru a constata că biserica a adoptat un drum greşit, nefiind capabilă să indice o cale, o morală. Din clipa în care ea nu mai are o direcţie clară, care să ofere oamenilor un minimum de etică, ea şi-a încetat rolul, şi-a pierdut creditul. Simplul îndemn la imnuri de slavă şi implorarea ajutorului lui Dumnezeu este o revenire la credinţele primitive în idoli, iar preoţii sunt asemenea şamanilor.

Lipsa respectului pentru adevărul istoric nu i-a părăsit nici azi pe occidentali. Au început totuşi să recunoască un adevăr mai mult decât evident, şi anume rolul jucat de greci în apariţia Renaşterii, rol amplificat de masiva emigrare a acestora din Constantinopole, ameninţat de expansiunea turcească. În exprimare apuseană însă această afirmaţie sună cam aşa: „Italia a beneficiat de cărţile aduse de imigranţii greci, cărţi prin care au redescoperit valorile antichităţii". Ca şi cum grecii erau nişte imbecili pe post de cărăuşi ai unor obiecte despre care ei nu aveau nici o idee. Invidia celor din teritoriile barbare pe ceea ce reprezenta partea civilizată a Europei primului mileniu creştin, Imperiul Bizantin, încă mai dăinuie.

Că, în final, a avut câştig de cauză raţiunea, ne dovedeşte căderea în dizgraţie a bisericii catolice împreună cu monarhia. Astăzi vorbesc despre religie mai mult politicienii, care însă sunt la fel de interesaţi de cele sfinte, pe cât sunt de interesaţi de democraţie, societate etc., după cum le indica numele partidului în care, întâmplător, şi-au găsit un loc: democrat-creştin, social-democrat de ziua 7-a, sau orice altă combinaţie posibilă.

A rămas singură filozofia, sărmana, să ne rezolve dilemele. Din nefericire, însă, ea a apus demult. Filozofii lui Voltaire, care „plăsmuiesc sisteme despre tainica alcătuire a universului", sunt „ca acei călători care se duc la Constantinopol şi vorbesc despre serai; nu l-au văzut decât pe dinafară şi spun că ştiu ce face sultanul cu favoritele lui".

Dintre filozofii moderni, piscul aproape unanim recunoscut a fost Kant, datorită monumentalităţii operei sale, dar nu numai. Germania avea mai mare nevoie de el decât filozofia. În evoluţia ei impetuoasă ea trebuia să-şi fabrice tot ce o naţiune mare are, iar ei îi lipsea încă. Că Germania şi-a dorit să aibă un filozof mare, e limpede. Cum se face că tagma filozofilor l-a acceptat? Răspunsul îl găsim în incapacitatea de înţelegere a problemelor cu adevărat filozofice a unora ce se vor cu orice preţ filozofi şi care au preferat să-l declare monument pe Kant pentru simplul motiv că nimeni nu are răbdare să-l citească în întregime, şi atunci devine chiar profitabil să te declari adeptul său. Lumea va presupune că măcar tu l-ai citit şi înţeles. Nimeni nu te poate contrazice. Ba, cine ştie, poate primeşti şi un premiu din partea guvernului Germaniei. Al. Paleologu remarcă: „La Kant obsesia ierarhizării ajunge să plaseze muzica pe ultimul loc, mai prejos decât arta grădinăriei, dând ca motiv faptul că muzica îi deranjează pe vecini". Ceea ce mă interesează pe mine însă nu este stabilirea unui podium de premiere al filozofilor, ci influenţa filozofiei în viaţa reală. Kant n-a pătruns în viaţa nimănui, iar pe firul evoluţiei filozofiei germane, filozofie ce a mers mână în mână cu mentalitatea germană, de la care s-a inspirat şi pe care a fundamentat-o, îl găsesc pe Nietzsche ca fiind piscul, nu pentru că el ar fi descoperit ceva, ci pentru că a indicat o direcţie pe care naţiunea germană a şi urmat-o, fiindcă era pe gustul ei. Filozofia germană, mentalitatea germanilor şi politica Germaniei au mers împreună către apogeul ei marcat de persoana lui Hitler – supraomul invocat cu atâta patos de Nietzsche. Despre Nietzsche, Giovanni Papini spune că a fost „cel mai anglo-francez filozof german. Dar, deşi învăţase de la francezi să

iubească lucrurile fine şi subtile, iar de la englezi pe cele concrete şi limpezi, n-a izbutit să-şi elibereze complet mintea de nebulozitatea teutonică." Giovanni Papini a ironizat pe mai toţi filozofii şi „nebulozitatea teutonică" este o expresie creată de avântul său de pamfletar. Trebuie să recunoaştem însă că mintea chinuită a lui Nietzsche – la fel de chinuită ca şi consoanele ce şi le-a înghesuit în nume – nu avea forţă nici pentru o analiză riguroasă şi nici pentru idei novatoare. A fost doar un stâlp de sprijin pentru nazism, aşa cum Marx a fost pentru comunism. „Hitler avea girul, dacă nu chiar sprijinul activ al lui Martin Heidegger, Richard Strauss, Gottfried Benn, Carl Schmitt, Konrad Lorenz, Heisenberg şi numeroşi premiaţi Nobel germani. ...O barbarie cultivată care a ştiut să recupereze tradiţiile culturale germanice în scopuri proprii. Zeificarea culturii în Germania a condus inteligheņţia la subestimarea importanţei lui Hitler. Nu se putea concepe ca un om care nu-şi terminase nici măcar studiile primare... să se apropie de Stein, Bismarck... Nimic decât orgoliul culturii lor i-a făcut să nu vadă în Hitler o ameninţare." – Pascal Bruckner, *Melancolia Democraţiei.*

Şi pentru că l-am criticat pe Nietzsche, simt acum nevoia să-l reabilitez măcar un pic. În fond, el a fost bine intenţionat. Chiar supraomul lui a fost doar o încercare de a-i încuraja pe oameni să-şi depăşească stadiul actual şi să se înalţe cu o treaptă mai sus. Oameni în general, şi nu un anume om! A păţit însă ca Iisus, care a încercat să-i îndrepte pe evrei şi nicidecum să provoace naşterea unei noi religii, dar pentru că neamţul comun este mulţumit de sine, atunci l-a însărcinat pe Hitler cu misiunea de supraom. Esenţa filozofiei lui Nietzsche poate fi găsită în acest paragraf din „Aşa grăit-a Zarathustra": „Dumnezeu e o închipuire: ci eu vreau ca închipuirea voastră să nu meargă mai departe de voinţa voastră creatoare. ...aţi putea făuri Supraomul". Care au fost consecinţele filozofiei lui? Un prim efect a fost cel imediat. Deşi însuşi Nietzsche atrage atenţia chiar în paragraful următor („Acesta nu va fi poate dintre voi, fraţilor! Dar aţi putea să vă preschimbaţi în strămoşi ai Supraomului: aceasta fie cea mai bună credinţă a voastră!") aşa cum era de aşteptat, graba – acest defect natural al oamenilor, prea multa voinţă de viaţă – i-a făcut pe nemţi să creadă că ei pot aduce viitorul în prezent, devenind astfel proprii lor strămoşi. Ceea ce ar fi trebuit să fie credinţă a devenit voinţa înfăptuirii prezente. Ideea le-a fost sugerată chiar de Nietzsche prin acel „poate", inadmisibil pentru un filozof, dar care îi trădează o aspiraţie internă ascunsă. Un al doilea efect, ceva mai întârziat, îl regăsim în sloganul comunist al construirii unei societăţi perfecte în viitor, pentru care însă trebuie să acceptăm tribulaţiile celei prezente, poreclită după caz „societate socialistă", „multilateral dezvoltată" etc. (Nici „tranziţia" actuală nu este mult diferită, ca să nu mai vorbesc despre aşteptările mesianice ale evreilor.) În toate regăsim aceeaşi idee: **omul vrea să devină propriul lui Dumnezeu.** Este răspunsul dement la o altă întrebare nu numai greşit pusă, dar artificial creată: „Cine a făcut lumea?". cu toate derivatele ei: „Cine l-a facut pe om?", „Cum a venit omul pe pământ?" şi altele asemenea. Oare chiar n-am fi putut să trăim fără asemenea întrebări stupide? Stupide pentru că, oricum, nu vom afla

niciodată răspunsurile la ele. Imaginând însă răspunsuri care mai de care mai fanteziste, s-au creat tot atâtea filozofii de viaţă, însoţite de religiile respective, până la cea a supraomului în versiune hitleristă, comunistă şi... aş putea să continui, dar nu e cazul.

Iar pentru că l-am pomenit pe Kant, iată un citat care îl reabilitează oarecum pentru sinceritatea lui: „Adepţii ei (ai filozofiei) se împuţinează, căci cei ce sunt destul de înzestraţi pentru a se afirma în alte ştiinţe nu par a fi dispuşi să-şi pună în joc reputaţia într-o disciplină în care oricine, chiar dacă este neştiutor în toate celelalte domenii, se încumetă să rostească o judecată definitivă". Da, aici are dreptate! Să nu uităm că pe frontonul Academiei lui Platon scria: „Cine nu cunoaşte geometrie să nu intre aici”. Pe vremea lui, filozofia cuprindea totul, aşa că putem să ne întrebăm cu ce am mai rămas azi. Cât despre „neştiutorii în celelalte domenii”, să ne amintim de filozofi ca Herbert Spencer care, fără să fi avut studii academice, a fost la fel de diletant in inginerie ca şi în filozofie, dar numai filozofia l-a păstrat în istoria ei.

Îmi amintesc atunci când am început să citesc mai serios filozofia (am evitat cuvântul „studiez”, pentru că mi s-a părut prea preţios) pentru simpla mea curiozitate de a vedea cu ce se ocupă „învăţaţii”, am abordat-o ca pe orice ştiinţă: mi-am procurat câteva cărţi serioase şi m-am aşezat la masă cu creionul în mână. Cu creionul nu prea am avut ce face, dar în curând pe masa mea s-au adunat Dicţionarul limbii române, Dicţionarul filozofic şi altele de felul acesta, pentru că citeam ca dintr-o limbă străină. Mi-am zis că sunt eu mai prostănac, şi acest gând m-a ambiţionat, aşa că am insistat. Ba, cu timpul făcusem chiar o mică pasiune. Noroc că mi-a trecut şi am realizat că cea mai mare parte din texte sunt doar paradă de cuvinte a unor oameni care nu au nimic de spus. Până atunci, însă, am trecut şi prin faza captivantă, când aproape sistematic, după încântarea produsă de sclipirile de geniu ale vreunui filozof, urmează dezamăgirea declanşată de sesizarea punctelor slabe ale sistemului, realizată de autorul următor, şi deplasarea imediată pe o altă culme a gândirii, dar care la rândul ei nu se va dovedi mai puţin deplasată faţă de linia mediană pe care o căutăm, parcă dinadins pentru a ne atrage atenţia că există şi dialectică, nu numai logică binară, există penumbră şi nu doar lumină şi întuneric. La apropierea de anii noştri, lucrurile parcă se precipită şi îţi dau impresia unei curse de coborâre cu bobul, unde, odată cu creşterea vitezei, ritmul deplasărilor de la un perete la altul al pistei este tot mai alert, şocurile sunt tot mai puternice, iar echilibrul din ce în ce mai precar. Atunci, toate micile probleme dispar şi rămân doar două întrebări majore: „vom putea menţine bobul pe pistă?” şi „mai e mult până la capăt?” Întrebările sunt valabile pentru bob; în materie de etică ar trebui să ştim care este axa faţă de care trebuie să păstrăm echilibrul; cât despre sfârşit, el nu are sens aici, cu atât mai mult, cu cât rostul moralei, mai ales în zilele noastre, este să nu-l precipităm într-unul catastrofal, nedorit, şi până una-alta să facă viaţa mai agreabilă în condiţiile existente.

Scopul oricărei filozofii este descoperirea mijloacelor prin care omul poate dobândi fericirea, sau măcar un modus vivendi în care să se simtă bine. Pentru aceasta, o primă sarcină este cunoaşterea lumii în care trăieşte şi identificarea surselor nefericirii, în vederea eliminării lor. De-a lungul veacurilor a făcut acest lucru în diferite moduri.

Deoarece cunoaşterea integrală a universului este imposibilă, omul şi-a imaginat de fiecare dată o cosmogonie în conformitate cu etica societăţii din timpul respectiv, cosmogonie ce a servit ca bază pentru religia respectivă, prin care oamenii aplică în viaţa de toate zilele principiile etice teoretice. Este de aceea lipsit de sens să căutăm explicaţii logice sau de altă natură dincolo de nivelul pentru care o anumită cosmogonie a fost creată. Astfel, în creştinism totul începe cu ideea că Dumnezeu a creat lumea, universul nostru. Nimeni nu se întreabă ce se întâmplă la nivelul universului lui Dumnezeu. Are el fraţi, surori, părinţi? Asemenea întrebări ar fi considerate adevărate blasfemii de către orice credincios creştin. În creştinism, lumea noastră, singura care ne interesează, a avut un început şi, ca urmare, va avea un sfârşit, sfârşit care va fi colectiv. În consecinţă, fericirea individului nu poate fi găsită decât în mijlocul colectivităţii în care trăieşte. Religiile extrem-orientale pleacă de la un concept mai general: Universul este imuabil şi infinit în timp şi spaţiu. Fiecare individ s-a desprins de acolo printr-un accident şi va reveni după un număr oarecare de reîncarnări. Nefericirea sa, ca şi dobândirea fericirii, sunt chestiuni personale, fără nici o legătura cu ceilalţi. Şi pentru unii şi pentru ceilalţi, fericirea absolută este intangibilă în viaţa reală, dar este promisă în viaţa de dincolo. Până atunci, omul trebuie să respecte principiile morale ale societăţii în care trăieşte, principii fixate de religia pentru care cosmogonia în cauză a fost imaginată. Numai respectarea eticii general-acceptate îi va permite extrem-orientalului să revină mai repede în Universul original, iar creştinului să ajungă în Rai şi nu în Iad.

Grecii au imaginat o mitologie specifică unei societăţi compuse din sclavi şi oameni liberi, unde poziţia fiecăruia este dinainte stabilită, dar în care intervalul dintre zei şi oameni este populat de semizei, eroi etc., deci există o şansă pentru fiecare de a-şi construi propriul viitor.

Din cele trei categorii pe care le-am schiţat sumar rezultă trei tipuri de comportament uman cât se poate de diferite.

Astăzi, pentru că lumea nu mai admite nici o cosmogonie, nici o religie, oamenii vor să se simtă liberi de orice constrângere, gata să facă orice le trece prin minte. De la homosexualitate la consumul de droguri, totul – dacă nu este încă admis – e musai să devină cât mai curând posibil. Deşi nu are încă o cosmogonie corespunzătoare, absenţa oricăror criterii etice tinde să devină noua religie. Dacă ar fi aşa, ea ar fi cu siguranţă ultima.

Din fericire, nimic din toate acestea nu se va întâmpla, iar omenirea îşi va continua oscilaţiile între cele două extreme, dictatură şi democraţie, aşa cum a făcut-o dintotdeauna atunci când nu a reuşit să păstreze un echilibru raţional între cele două. Este de aşteptat deci

ca excesele oratorice actuale în direcţia democraţiei, menite să ascundă tendinţa către dictatură, să dispară într-un mod sau altul. „History repeats itself in the large because human nature changes with geological leisureliness” (Istoria se repetă în mare, pentru că natura umană se schimbă cu încetineală geologică) ne spune o maximă englezească.

Eliberarea spiritelor de sub apăsarea doctrinară monarho-religioasă a Evului Mediu a lăsat frâu liber renaşterii democraţiei. Pare de aceea neaşteptat că prima carte despre comunism ca ideal social – „Utopia” lui Thomas Morus – a fost scrisă în cealaltă parte a Europei, în Anglia. Mama Renaşterii a fost Italia, iar tatăl intelectualitatea bizantină alungată de turci din Constantinopole, dar nici italienii şi nici grecii nu au un apetit deosebit pentru probleme sociale. De la democraţie la tiranie, ei cunoscuseră gloria şi decăderea nu o dată, ci de foarte multe ori. Sunt naţiuni obosite! Satisfacţiile sufleteşti îi atrag mai mult decât ambiţiile politice. Dar de ce tocmai în nord? Întrebarea poate fi interesantă pentru că n-a fost numai Thomas Morus. Majoritatea doctrinarilor comunişti de mai târziu au fost din nord. Să fie de vină vaso-constricţia cerebrală provocată de frig care le-a redus capacitatea de gândire? Lăsând gluma la o parte, putem găsi totuşi o explicaţie în lipsa lor de experienţă democratică care le-a permis să dea frâu liber imaginaţiei. Grecii n-ar fi făcut aşa ceva, nu numai pentru că ei aveau experienţa democraţiei – fie ea şi sclavagistă –, dar mai ştiau că relaţia creator-om nu este reciprocă, şi mai avuseseră şi câţiva filozofi care îi învăţaseră raţionalismul cu mult înainte de a-l fi descoperit Descartes. Şi mai ştiau, printre altele, că orice idee trebuie verificată experimental înainte de a emite o alta, ce decurge din prima. Comunismul este produsul imaginaţiei scăpată de sub control. Thomas Morus avusese cel puţin bunul simţ să-şi intituleze lucrarea „Utopia”, avansând astfel ideea că ceea ce recomandă el nu există nicăieri (u-topos = fără loc). Doar Marx a crezut că se poate, iar Lenin i-a găsit şi locul. Literatura utopică a apărut dintr-o nevoie de compensare în urma discreditării religiei. Speranţa în Ziua de Apoi trebuia înlocuită prin ceva şi a apărut Utopia – o altă speranţă, de data aceasta ca soluţie socială. La o privire mai atentă, însuşi Creştinismul este tot o utopie socială, pentru că a apărut ca o religie a celor săraci şi / sau învinşi.

Pe Marx nu pot să-l consider filozof, iar teolog n-a fost nici atât. El nu şi-a mai complicat existenţa şi a intrat direct în propagandă, dându-i totuşi un fard filozofic pentru naivi. (I-aş fi spus fond de ten, dar el n-a avut nici fond, nici ten.) Din trei gaze, azot, hidrogen şi clor, deci în aparenţă din nimic, se naşte amoniacul, ce poate fi lichid sau chiar şi solid, dar mai ales urât mirositor. Aşa şi Lenin, din nemulţumirea oamenilor în faţa nedreptăţii, ura lui personală faţă de Creştinism şi dorinţa uralo-altaicilor de a îngenunchea Europa a imaginat o utopie ce a devenit ideal pentru unii, coşmar pentru alţii şi care încă mai miroase urât şi azi. „Comunismul nu s-a născut din bune intenţii. El s-a născut din capul locului sub semnul violenţei şi servindu-se de o teorie a violenţei. Din capul locului, comunismul a instigat o parte a societăţii împotriva alteia. Violenţa, crima, teroarea, fac parte din recuzita curentă a

comunismului. Lupta de clasă nu a fost niciodată o metaforă, ci a însemnat exterminare”. Ne-o spune Gabriel Liiceanu, după înalte studii de specialitate. Ar fi trebuit totuşi s-o ştie şi intelectualii români de educaţie antebelică despre care am vorbit în prima parte.

Şi nu l-a inventat Marx. El a furnizat doar baza ideologică a viitorilor propagandişti politici. Lui Jean-Jacques Rousseau, Voltaire îi scrie: „Am primit, domnule, noua dumneavoastră carte îndreptată împo-triva neamului omenesc... Când citesc lucrarea dum-neavoastră, îmi vine să merg în patru labe”. Iar Petre Ţuţea recunoaşte: „Cine până la vârsta de 28-30 nu e de stânga înseamnă că n-are inimă. Dar dacă peste 30 de ani, peste atingerea vârstei maturităţii, rămâne cu aceleaşi concepţii, înseamnă că e cretin.” Şi tot el: „Eu nu sunt democrat. Am asemănat democraţia cu jigodia la câine; nu scapă decât cei care sunt tari.” Şi are dreptate; cei tari ştiu să manevreze în condiţii de democraţie, ba mai mult, ştiu cum să-i manipuleze pe cei slabi, cărora democraţia doar le încurcă minţile. Nu mă refer la pescuitorii în ape tulburi de la noi, ci la ţările puternice care le manevrează pe cele slabe. Fără să fiu un monarhist, cred totuşi că monarhia are avantajul că după un monarh prost poate veni unul deştept. Democraţia însă decade iremediabil pentru că ea nu depinde de o persoană ci de o întreagă clasă conducătoare a cărei mentalitate nu se poate schimba imediat. Se ştia încă de la Aristotel că „nu poate înflori un stat în care toate sunt comune”.

Catolicii n-au renunţat însă să cocheteze cu filozofia şi probabil că îşi mai caută şi azi nume ilustre pe care să le înscrie pe frontispiciul lor. Unul dintre ultimii găsiţi a fost Henri Bergson. Era un filozof de valoare şi bucuria catolicilor a fost nespusă atunci când l-au convertit de la iudaism la creştinism. Din nefericire pentru catolici, Bergson, odată cu conver-tirea, a intrat în politică şi n-a mai produs nimic nou pe plan filozofic sau religios, iar ceea ce scrisese înainte, chiar dacă se referea la religie, nu face nici un serviciu doctrinei catolice. „Cele două surse ale moralei şi religiei” este într-adevăr o chintesenţă a gândirii lui, dar ea sintetizează ideile sale mai vechi, deşi a fost scrisă mai târziu. El insista mult asupra „elanului vital”, dar ideea nu este foarte nouă (Schopenhauer o făcuse deja cu mult mai bine) şi nici convingătoare. Ceea ce reuşeşte el să explice foarte bine este complementari-tatea religiei şi a raţiunii privite ca tendinţe naturale la om. De aici nu rezultă că una ar fi mai bună decât cealaltă, ci că amândouă există şi îl definesc pe om. Deci ambele sunt obligatorii. El nu vorbeşte în mod explicit de vreo religie anume, ci de religie în general, al cărei rol îl vede în fixarea unor tradiţii, cu efect final în etică. Bergson nu este nici o secundă teolog. Cu excepţia unor declaraţii de complezenţă, el rămâne filozof, şi încă unul care se limitează la analiză, ceea ce este foarte bine, pentru că îmi dă posibilitatea să fiu de acord cu el. Îmi place mai ales comparaţia lui cu pendulul care, după o deviaţie revine la poziţia normală, chiar dacă numai pentru o clipă. Aşa se întâmplă în natură, pentru societăţile pe care tot el le numeşte închise. Umanitatea este însă o societate deschisă, în sensul că evoluează datorită caracterului inventiv

al omului, dar până acum evoluţia ei a fost într-un singur sens, al cărui sfârşit pare catastrofal, pentru că pendulul nu dă semne de revenire.

Tot Bergson relatează cu stupoare despre „doi nobili străini, veniţi de departe, dar îmbrăcaţi asemenea nouă (francezilor), plimbându-se printre noi, amabili şi afabili, dar care după puţină vreme, întorşi în ţara lor şi afiliaţi la două partide diferite, unul dintre ei l-a trimis pe celalalt la spânzurătoare, numai pentru a se debarasa de un adversar stânjenitor". Bergson nu apucase să-l cunoască pe Pol Pot şi echipa sa cu care i-a masacrat pe cambodgieni, care nu ştiu cât de întâmplător fuseseră „educaţi" tot la Paris şi învăţaseră de la Sartre teoria „violenţei necesare". Iarăşi educaţia!

Eu nu sunt filozof decât în accepţiunea generică de iubitor de înţelepciune, mai ales când înţelepciunea aparţine altora. Această poziţie îmi oferă avantajul că pot exprima opinii mai liber decât ar face-o un profesionist, libertate la care mă încurajează şi Jose Ortega y Gasset asigurându-mă că „filozofia îşi păstrează virginitatea în ciuda numeroaselor violări", aşa că, dacă a rezistat ea unora ca Nietzsche sau Kant, ce mai contează unul ca mine!

Am tot vorbit de mari gânditori şi cineva ar putea să tragă concluzia că as fi adeptul unei „Noocraţii", în sensul definit de Camil Petrescu, adică o conducere a statului de către intelectuali. Care intelectuali? Cei care au creat minciuna şi au construit o societate cu principii inversate?

E clar că de mântuire avem nevoie, şi că ea vine doar de la Dumnezeu. Revine întrebarea: „de la care Dumnezeu? De la cel bun sau de la cel aspru?" Aş îndrăzni un răspuns pueril. Dacă Dumnezeu este tatăl nostru, atunci el poate că se comportă ca un părinte. Ca un părinte inteligent, care îşi pregăteşte copiii pentru viaţă, şi nu ca unul prost care doar îi alintă, aşa cum ne-ar plăcea nouă. Şi tot ca un părinte, el ne predă lecţii potrivit vârstei noastre. Dacă uneori indicaţiile sale par contradictorii, asta nu înseamnă că el este inconsecvent, ci doar că noi ne aflăm în altă etapă a evoluţiei noastre. Biblia nu poate fi deci un document unic. Între timp, am mai crescut, nu? Poate că am depăşit faza abecedarului. Un lucru e sigur. Dumnezeu nu i-a înmânat Biblia lui Adam când l-a alungat din Rai, ca s-o aibă drept ghid de orientare. A dat-o omenirii cu mult mai târziu. Şi încă şi mai târziu l-a trimis pe Iisus pentru a ne transmite un nou mesaj, completând astfel Biblia cu câteva capitole. Ce motive avem să credeam că nu ne-ar mai trimite în continuare şi alte mesaje? Iar dacă el ne transmite în continuare mesaje, şi normal ar fi s-o facă, atunci problema noastră este să recepţionăm aceste mesaje, să le interpretăm şi să le aplicăm. Cât timp ne limităm să interpretăm – de cele mai multe ori greşit – aceeaşi carte, scrisă acum câteva mii de ani, sigur nu ne vom afla sub îndrumarea lui Dumnezeu, decât doar dacă suferim de „nanism intelectual".

În cealaltă parte a lumii, independent de creştinism, au trăit oameni cu o credinţă mai veche, pe care însă preferăm să-i ignorăm. Şi totuşi, jocurile politice ale secolului XX au fost făcute de către Mao. Dacă pentru fiecare chinez s-ar fi pretins 100 grame de orez mai mult,

după modelul german, care la începutul secolului 20 pretindea mai mult spaţiu vital, atunci economia mondială ar fi fost dată peste cap. Mao a fost cel care i-a ţinut pe chinezi în frâu. Ca ţară comunistă, dacă ar fi cooperat cu URSS, atunci ar fi avut asigurată supremaţia mondială. Deciziile lor ar fi fost esenţiale pentru viitorul omenirii. Adoptarea lui în China ar fi fost însă catastrofală. Dar Mao a sesizat putreziciunea sistemului sovietic. Reţinerea Chinei de la disputele puterii mondiale au făcut ca balanţa să rămână echilibrată. Mao este cel ce a făcut posibil acest lucru. Şi tot Mao a mai avut o calitate: n-a interzis nici o religie. De altfel, nici n-ar fi avut cum s-o facă, pentru că religiile extrem orientale nu sunt organizate ierarhic, precum cele europene, deci nu avea pe cine să desfiinţeze. La ei, uneori, religia se confundă cu înţelepciunea, şi nu văd cum cineva ar fi putut să interzică înţelepciunea. Dacă Mao este un reprezentant al filozofiei orientale – pentru că el a fost şi filozof, pe lângă politician – atunci trebuie să recunoaştem că nici un reprezentant occidental – politician sau filozof – nu s-a ridicat la nivelul lui. De la filozofia clasică germană la Hitler, de la revoluţia franceză cu excitaţiile ei egalitariste şi până la comunismul sovietic, drumul stupidităţii noastre a fost întotdeauna pavat cu intenţii bune, dar cu ce efecte? N-aş spune că filozofia lui Mao a fost perfectă, nici nu ştiu să fi fost vreuna, dar cu certitudine a noastră a fost greşită. Un lucru e sigur. Filozofia noastră trebuie regândită, sau mai exact gândită, deoarece ceea ce ne place să etichetăm drept raţional s-a dovedit a fi doar produsul dorinţelor noastre.

Am putea vorbi despre două curente în filozofie: unul care o priveşte ca pe oricare ştiinţă ce are un domeniu al ei, şi celălalt care consideră că doar istoria filozofiei prezintă interes, că nici n-ar exista filozofie, ci doar oameni care filozofează. Kant face parte din susţinătorii primului curent. El crede că filozofia trebuie abordată frontal, ca orice ştiinţă, şi nu prin prisma evoluţiei cunoştinţelor noastre despre ea, pentru că lumea reală nu-şi schimbă legile în funcţie de cunoştinţele noastre. Kant se ambiţionează să creadă în existenţa unui domeniu al filozofiei şi construieşte ceea ce părea a fi cel mai solid sistem filozofic. N-a trecut mult şi „formidabilul" lui sistem filosofic, în ciuda rigorii – care este într-adevăr remarcabilă – s-a dovedit a avea chiar mai multe fisuri decât alte sisteme mai vechi. Se pare că hiba filozofiei este tocmai inconsis-tenţa domeniului său. Şi atunci ce rămâne? Rămâne tocmai istoria filozofiei, dar nu expusă pedant, cu preţiozitate, pentru a ilustra strălucirea (era să zic poleiala) prezentatorului, ci ca parte a istoriei civili-zaţiei, pentru că, în fond, ea ne arată – alături de celelalte discipline – cum a evoluat civilizaţia. De fapt, istoria însăşi ar trebui să fie istoria gândirii umane concretizată în evenimentele reale şi nu şirul neroziilor unor personalităţi – încoronate sau nu – devenite personalităţi de cele mai multe ori tocmai prin neroziile lor. Ludovic al XIV-lea, spre exemplu, Regele Soare, este prezentat ca cel mai reprezentativ exponent al monarhiei, cel mai cel, etc., etc. În realitate, el este cel care prin exagerările lui şi lipsa de înţelegere a istoriei a contribuit la distrugerea monarhiei.

Relativismul aprecierilor noastre poate fi ilustrat cu numeroase alte nume. Împăratul Constantin cel Mare, spre exemplu, este numit şi Sfântul Constantin, pentru că el, prin Edictul de la Milan, ar fi acceptat în anul 313 Creştinismul, punând astfel capăt prigoanei împotriva credincioşilor săi. În primul rând, gestul său a fost unul strict politic prin motivaţia lui. Imperiul Roman era divizat în acel moment, Constantin se afla în război deschis pentru dobândirea supremaţiei, iar atragerea creştinilor de partea sa era o decizie de strategie militară şi politică. În al doilea rând, Constantin nu a fost creştin, ci adept al cultului soarelui. Doar mama lui a fost creştină. Se spune că el s-ar fi creştinat înainte de moarte, dar nu există nici o dovadă în acest sens, aşa că afirmaţia de sorginte preoţească nu are acoperire. În schimb, monedele emise de el mărturisesc adevărata lui credinţă, deoarece poartă alăturate efigiile sale şi ale zeului solar. Întrebarea este cum poate fi declarat sfânt cineva care nu a fost creştin în nici un fel? Mai mult decât atât, din punct de vedere istoric, documentele nu atestă nici un edict de la Milan cu semnătura lui Constantin. Există doar o ordonanţă către guvernatorul Bithyniei care proclamă libertatea de conştiinţă a creştinilor, dar ea este semnată de Licinius, aliatul lui Constantin, în disputa lor împotriva lui Maximin Daia. Este totuşi de presupus ca ea nu-i era străină lui Constantin. Ce-i drept, Constantin a fost cel care, tot din motive politice, a iniţiat convocarea Consiliului ecumenic de la Nicea, în 325, urmat de multe altele, consilii ce aveau să apropie diferitele episcopii între ele şi să contribuie astfel la unificarea lor, spre marea plăcere a viitorilor papi şi patriarhi, dar şi a distrugerii ideii creştine.

Un alt exemplu îl poate furniza regele Henry VIII al Angliei, care a fost de fapt creator de biserică. E drept că nu a celei catolice, ci a celei anglicane, şi e iarăşi adevărat că el nu a făcut acest lucru din convingere religioasă, ci din orgoliu şi interese personale destul de meschine: voia să se recăsătorească împotriva voinţei papei Clement VII. Vexat de refuzul papei, regele a decretat independenţa bisericii engleze faţă de papalitate, ceea ce era mai mult decât firesc, pentru că nefireşti erau pretenţiile papalităţii. Dar Henry VIII n-a fost decretat niciodată sfânt. În schimb, a fost canonizat Thomas Morus, cel care s-a opus intenţiilor regelui, motiv pentru care a şi fost decapitat, da' nu pentru convingerile lui religioase, ci pentru că Henry VIII era orgolios şi nu accepta ideea ca cineva să-i fie împotrivă. Thomas Morus este, însă, cunoscut lumii nu pentru disputa lui cu regele, ci ca autor al cărţii „Utopia", prima carte despre comunism. Ceea ce surprinde este canonizarea lui în 1935, la 400 de ani de la moartea sa, în timp ce comunismul îşi făcea deja simţite efectele în URSS. Gestul papei Pius XI n-a fost nici măcar unul politic, pentru că n-a servit la nimic, dar a fost sigur o dovadă de ignoranţă politică. În plină desfăşurare a ororilor comunismului, să cano-nizezi pe cel care a scris prima carte despre comu-nism, pentru un merit obscur! De neimaginat!

Se poate continua cu exemplul lui Carol cel Mare, cel care, împreună cu papa Leo III a pus bazele celei mai monstruoase coaliţii, menită să dăinuie peste secole, dar al cărei efect final a fost degradarea morală atât a bisericii, cât şi a monarhiei.

Relativism dovedim chiar şi atunci când vorbim elogios despre Napoleon, în timp ce îl condamnăm pe Hitler. Nu intenţionez nici pe departe să-i iau apărarea lui Hitler, dar Napoleon nu a fost mult mai prejos. Secolul este cel care diferă şi, datorită lui, mentalul social, tehnologia şi altele. Lev Tolstoi avea dreptate să protesteze împotriva obrăzniciei francezilor de a-şi slăvi reprezentantul, în ciuda pornirilor lui de cuceritor. Prin el, Franţa a fost printre cei mai mari jefuitori moderni în materie de artă, de exemplu, iar astăzi se mândreşte cu achiziţiile sale. Este convenabil pentru francezi, dar nu este şi moral. Aş accepta să-l tolereze, dar nu să-l slăvească, pentru că atunci Napoleon serveşte drept exemplu de urmat: orice ofiţeraş poate spera să devină cuceritor al lumii.

Adevărul este că societatea omenească, asemenea societăţilor de albine, furnici etc., are o structură naturală de organizare, cu conducători şi conduşi. Complexitatea ierarhiei societăţilor umane nu trebuie să ne facă să pierdem din vedere caracterul ei natural. Există deci legi naturale, pe care ar fi bine să le cunoaştem şi să le respectăm. Rezultă de aici că orice încercare de a-i modifica structura firească este sortită eşecului pe de o parte, şi este sursă de erori pe de altă parte. Nu ştiu cum e la albine sau furnici, dar la om prima problemă este cea a selecţiei şefilor. Condu-cătorii au nevoie de argumente pentru a-şi convinge semenii să-i urmeze pe ei şi nu pe alţii. Catalogarea societăţilor în diferite tipuri are la bază tocmai modul de selecţie a conducătorilor: cum se ajunge la putere şi cum se păstrează puterea. Clasicii antichităţii au identificat trei tipuri de organizare de bază, prin care societăţile trec în mod ciclic, deoarece nici una dintre ele nu este perfectă şi nemulţumirea oamenilor îi face să creadă că cealaltă ar fi mai bună. Ele sunt: monarhia, democraţia şi oligarhia. Mie mi se pare că oligarhia este cuvântul cel mai potrivit pentru organizarea naturală, la care se revine mereu, iar monarhia şi democraţia sunt cele două tipuri opuse una alteia, către care societăţile oscilează ca un pendul. La orice trecere de la o formă la alta se petrece doar o schimbare de personaje cu unele tulburări mai mici sau mai mari, după care societatea revine la organizarea ei naturală, din păcate numai în trecere către direcţia opusă. Ceea ce le face să se comporte astfel este neastâmpărul oamenilor, dorinţa unora de a fi şefi în locul altora. (Dacă neastâmpăr este un cuvânt mai puţin impunător, atunci înlocuiţi-l prin „elan vital” (Bergson), „voinţa de viaţă” (Schopenhauer) sau alţi termeni deja consacraţi). Eu aş introduce termenul de „instinct vital” sau şi mai bine „instinct expansionist”, un fel de „Big Bang” individual. Fiecare schimbare trebuie însă pregătită, argumentată, motivată. Se construiesc în acest scop scenarii ample, în care, pe lângă argumentele social-politice, grefate pe nemulţumirea veşnică a oamenilor, apar argumente religioase, uneori chiar o nouă religie, necesară pentru a da oamenilor o speranţă. În ultimă analiză, monarhia, democraţia şi orice altceva, sunt doar scenarii.

Citesc acum, după ce am scris atâtea despre religie, ceea ce poate s-ar fi cuvenit să fi citit de la început: „Religia în limitele raţiunii pure” a lui Kant. (Nu m-am vindecat de tot)

Începe bine! Constat chiar că poziţia sa de plecare confirmă intuiţia mea. Kant mai întâi se întreabă dacă omul este de la natură bun sau rău. Constată că este rău, dar are o înclinaţie către bine, cu alte cuvinte ar dori să facă bine, dar nu reuşeşte întotdeauna. Mai departe, însă, constat că abordarea lui Kant se bazează pe un reper relativ: evaluarea bine/rău se face prin raportare la morală, iar prin morală el înţelege legea. Legea este însă o consecinţă, o sinteză a unui mod de viaţă, al unei societăţi, a noastră, a filozofiei noastre. Să cauţi adevărul fundamental pornind de la consecinţele lui ultime, aflate într-o societate ce a evoluat la întâmplare, înseamnă să pui căruţa înaintea cailor, cu observaţia că un astfel de atelaj ar putea totuşi să meargă, chiar dacă mai greu, spre deosebire de logica lui Kant care nu funcţionează nicicum. Un mare om de ştiinţă spunea ceva de genul „Daţi-mi un punct de sprijin şi mişc universul" (sau pământul, nu-mi amintesc exact). El se referea la principiul pârghiilor prin care forţa poate fi amplificată proporţional cu braţul pârghiei, cu condiţia să existe un punct fix pentru sprijinul pârghiei. Ei bine, tocmai punctul fix la Kant este relativ, de fapt, nu există, pentru că legea morală la care se raportează el este o consecinţă şi nu o cauză. Şi atunci, întreaga construcţie filozofică este aeriană, artificială. După câteva divagaţii fără prea multă sare sau piper, Kant, în sfârşit, afirmă hotărât: „Omul este rău de la natură" (capitolul III), ba încearcă chiar să identifice „originea Răului din natura umană" (capitolul IV). Apoi, ca în orice roman bine scris, apare şi speranţa: există în om o „predispoziţie originară spre Bine". Deci omul este rău de la natură, dar înclinat către Bine. Citind aceste pagini, mi-l imaginam pe om cocoţat pe un piedestal al Răului, dar privind în jos, unde era Binele, către care era el înclinat, şi mă temeam pentru el să nu ameţească, cunoscând o altă predispoziţie a sa, cea de vertij, care este sigur naturală. (Pascal avea chiar un acut sentiment al prăpastiei ce s-ar afla în faţa sa.) Mai puţin temător, Kant identifica totuşi un pericol al înclinaţiei către Bine a omului, dacă această înclinaţie este lăsată la voia întâmplării şi evoluează în mod iresponsabil. Evident, nu face această observaţie fără scop, pentru că imediat ne oferă şi soluţia: religia. În final, tot el ne atrage atenţia asupra „proastei slujiri" a religiei de către preoţi, astfel că, după ce ne-am învârtit ca un căţel în jurul cozii, ne întrebăm la ce bun toată această discuţie despre Bine şi Rău. Acum Kant pare să fie un credincios sincer, ceea ce explică parţial logica (sau lipsa ei) în demersul său filozofic. Recunosc că, după această constatare, omul Kant mi se pare mai simpatic, mai uman, dacă mă pot exprima astfel. El redevine însă filozof, simte nevoia să ne scoată din cercul în care ne învârteam fără ieşire, şi ne dă soluţia finală: raţiunea pură. Teoretic este perfect, cel puţin în imaginaţia lui, dar practic nu ne oferă nimic. Kant se opreşte aici, şi cred că bine face, pentru că şi aşa ne-a chinuit prea mult. Întreaga lui construcţie pare un simplu exerciţiu filozofic, din păcate cu aceeaşi idee fixă: raţiunea pură. Ideea priorităţii raţiunii pure nu-mi displace, dar, aşa după cum religia a fost „prost slujită" de către preoţi (atunci când le-a dispărut raţiunea), tot aşa şi raţiunea, prost slujită, a condus deja la câteva consecinţe catastrofale. În concluzie, orice exagerare este păguboasă.

Rezultă de aici că argumentele în favoarea unui tip de societate sau al altuia sunt mincinoase şi aceasta mi se pare mie a fi **eroarea noastră fundamentală: MINCIUNA.** În loc să ne centrăm atenţia pe căutarea soluţiilor naturale, construim scenarii mincinoase. N-aş avea nimic împotriva oscilaţiilor, pentru că ele dau viaţă sistemului şi îi asigură progresul, dar amplitudinile ultimelor oscilaţii au devenit atât de mari, încât întreg mecanismul riscă să se distrugă. Conducătorii au devenit tot mai abili, iar capacitatea lor de a manevra scenarii, tot mai mare, astfel încât singurul progres real a fost creşterea capacităţii organizatorice. Scrisesem iniţial „a imagina scenarii" în loc de „a manevra scenarii". Mi-am dat seama imediat că nu imaginaţia e atât de productivă pe cât este capacitatea de manevrare. Iată Creştinismul, de exemplu, dintr-o religie a oamenilor sărmani a devenit pe vremea Inchiziţiei un instrument al tiraniei, adică tocmai opusul ideii originale. Tot astfel se întâmplă cu orice paradigmă politică. Democraţia modernă, apărută ca alternativă a monarhiei, a dezvoltat cea mai perfidă propagandă menită să convingă lumea că ţara lor este un adevărat simbol al democraţiei, şi dacă ea nu este perfectă, oamenii să fie liniştiţi pentru că, oricum, alta mai bună nu există, cerşindu-le astfel îndurarea.

Cert este că dacă vom emite mai puţine teorii fanteziste şi sisteme filozofice pe care nu le înţelege nici măcar autorul însuşi, fie ele antropomorfiste sau de genul energiilor vitale, ori a sufletelor ce bântuie spaţiul în căutarea unui trup nefericit, şi dacă vom renunţa să mai credem că omul este scopul final, dar dacă, în schimb, vom privi cu mai multă atenţie natura în zona de complexitate pe care o putem observa, atunci vom desprinde mai multe principii de viaţă folositoare omului şi-l vom ajuta să greşească mai puţin. Faptul că el este astăzi cel mai puternic dintre vieţuitoare, nu-i oferă un avantaj mai mare decât al dinozaurilor de altădată.

Nu ştiu cum va arăta societatea viitoare. Ceea ce ştiu este că va fi diferită de cea de azi, pentru că nimic nu stă pe loc. Putem intui însă cum nu va fi, pentru că schimbările sociale se bazează pe dorinţa oamenilor de a îndepărta ceea ei au identificat ca fiind rău. Nu trebuie deci decât să identificăm relele existente. La o primă vedere, am putea spune că minciuna. Dar minciuna va exista întotdeauna, pentru că societatea trebuie condusă, conducătorii au nevoie de argumente, şi nu adevărul place oamenilor, ci o minciună frumos spusă. Va fi deci o nouă minciună.

Ar urma deci sa vedem ce identifică oamenii ca fiind greşit în societatea de azi şi ar trebui îndreptat. Prima ar fi minciuna despre democraţie, dar aceasta o ştiu cel mai bine politicienii şi încearcă s-o acopere spunându-ne că, oricum, alta mai bună nu avem. Aici au dreptate. Greşeala constă în plasarea discuţiei la un nivel prea general. Este nevoie de argumente mai concrete.

Nu voi ataca subiecte de principiu, cum ar fi votul universal, prin care prostimea îşi alege „deştepţii", pentru că nu vreau să provoc polemici. Voi exemplifica doar prin câteva

idei menite să evidenţieze slăbiciunea unor practici curente, pe de o parte, şi posibilitatea corectării lor, pe de altă parte, cu condiţia să vrem.

Iată unul foarte concret: **impozitul pe profit. Cine munceşte, plăteşte, cine chiuleşte primeşte!** Principiul nu numai că este revoltător, dar el ne indică o societate aşezată invers. Cauza se află în trecut. A existat o vreme când el avea o logică, dar asta s-a întâmplat demult, într-o societate radical diferită de cea de azi. Îmi este mai uşor s-o evoc luându-l ca exemplu pe William Cuceritorul. Spre deosebire de stilul turcesc sau românesc – nu ştiu cum e mai bine să-i spun – când birul era strâns cu japca de unde se nimerea şi cât se nimerea, noul şef, om organizat, imediat după cucerirea insulei, a efectuat un recensământ, pentru a şti pe ce se poate baza în caz de război sau pace, calamităţi etc. Putea stabili astfel o impunere diferenţiată în funcţie de avere. În felul acesta au apărut primele instituţii (statistică, percepţie (finanţe) etc.) şi odată cu ele statul modern, fiindcă, da, statul modern este caracterizat prin faptul că este instituţionalizat, adică dispune de instituţii specifice fiecărei activităţi importante. Nu mai este regele, contele, boierul etc., arbitru în toate problemele precum un bulibaşă, sau un activist comunist, deoarece statul are instituţii specializate. Că instituţiile produc birocraţie, corupţie etc., anulând astfel totul, este un păcat tot atât de real, pe cât de mare este tendinţa generală a oamenilor de a distruge ceea ce tot ei au construit, şi poate că nici măcar nu-i rău, pentru că nu vom şti niciodată cu certitudine dacă ceea ce facem este cu adevărat bine.

Pentru perioada de început a democraţiei parlamentare, îmi amintesc o carte a unei englezoaice. Numele i l-am uitat, dar cartea cred că se numea „Citadela”. Ea singură, autoarea, denumeşte ca „romantică” această perioadă. Cei care intrau în politică erau, evident, marii proprietari, dar nu cu scopul de a se îmbogăţi, pentru că erau deja, şi nici să fure din averea statului, pentru că statul era chiar grupul lor. Intrau în parlament pentru ca să-şi apere interesele, dar şi dintr-un sentiment de responsabilitate. Era firesc ca de treburile statului să se ocupe ei, cei care măcar ştiau pe ce lume se află, şi nu o gloată tembelă, şi era de asemenea firesc ca ei să subvenţioneze cheltuielile generale ale statului. Ei produceau, ei colectau, ei cheltuiau. Dar asta s-a întâmplat demult. Unde aţi mai văzut astăzi politicieni responsabili? Ideea impozitului pe profit este anacronică azi, dar totuşi practicată. Ea nu numai că nu foloseşte societăţii, dar este profund dăunătoare, pentru că provoacă o inversare a moralei. Ea dă o justificare sustragerii de la plată, deci minciunii, furtului. Iar cum lăcomia conducătorilor a devenit deja exagerată, furtul a devenit necesar pentru supravieţuire.

Se spune că furtul e vechi de când lumea. Care lume? Lumea omului religios, adică după apariţia minciunii. Iată o dovadă probând că spiritul de echitate este nu numai mai vechi, dar şi natural. O specie de maimuţe foarte comunicative, mari amatoare de castraveţi şi mai ales de banane, au fost puse să facă diferite munci, după care au fost recompensate fie cu castraveţi, fie cu banane, toate în mod egal. La un moment dat, pentru aceeaşi muncă unele maimuţe au primit castraveţi, iar altele banane. Cele ce au primit castraveţi au refuzat să-i

mănânce, deşi în mod normal le plăceau. Nu numai spiritul de echitate este evident, dar şi puterea de sacrificiu, pentru a demonstra dorinţa de respectare a unui principiu. Iată deci că echitatea nu este un produs al culturii, ci invers: civilizaţia a introdus inechitatea.

Revenind la impozitul pe profit, este evident că se pot găsi soluţii mai rezonabile şi, cu certitudine, ele vor apărea. Iată una în primă instanţă:

– un impozit de bază pentru orice persoană matură, impozit justificat de cheltuielile statului legate de simpla existenţă a individului, şi

– un impozit diferenţiat pe proprietatea de teren, diferenţiat pentru că poziţia terenului implică cheltuieli diferite de la sat la oraş, de la centru la periferie etc.

Astfel, fiecare ar trebui să plătească în conformitate cu ceea ce societatea cheltuieşte pentru el, iar oamenii n-ar mai trebui să mintă. Impozitul diferenţiat pe teren, şi nu pe clădire, ar obliga proprietarul să-l valorifice potrivit poziţiei. Va fi interesul lui să construiască clădiri cu atât mai înalte şi/sau pretenţioase, cu cât terenul este impozitat la cote mai înalte. Cât despre achitarea impozitului, statul nu ar mai avea nevoie de o armată de birocraţi, dar va trebui să ofere locuri de muncă pentru cei ce nu sunt capabili să-şi găsească singuri. Va fi deci interesul oamenilor ca, din proprie iniţiativă, să lucreze pentru a produce venit şi a nu intra în categoria ruşinoasă a celor ce lucrează la stat pentru un venit minimal. Dar este din păcate la fel de evident că societatea noastră în curs de globalizare nu este capabilă să facă acest lucru în prezent. Ne putem pune întrebarea: ce se va întâmpla mai întâi? Va fi societatea capabilă să schimbe modul de impozitare, sau impozitarea defectuoasă va fi unul dintre argumentele ce vor motiva schimbarea societăţii?

Am vorbit despre impozitul pe profit nu pentru că prin el s-ar rezolva toate problemele societăţii, ci doar ca un exemplu. Întreg modul nostru de gândire social-politică este afectat de idei mai mult sau mai puţin fixe, dar sigur perimate. Ne aflăm în situaţia fabricanţilor de maşini de scris electrice care se străduiau să-şi îmbunătăţească produsele în timp ce apăruseră calculatoarele electronice.

În politică – unde ne pricepem cu toţii, nu-i aşa? – se adoptă ca principiu ideea că o ţară nu poate fi guvernată decât de către un partid, sau o alianţă de partide, care să dispună de majoritate parlamentară. Cred că, dimpotrivă, **un partid ce obţine majoritatea ar trebui dizolvat în mod automat, prin lege,** tocmai pentru că el nu mai este o parte, se poate substitui întregului şi îşi poate impune voinţa sa. O lege dacă este cu adevărat bună, va fi aprobată de către toate partidele, pentru că cel care n-ar aproba-o şi-ar pierde credibilitatea. În schimb, o lege proastă nu trebuie să treacă de parlament doar pentru că avantajează un partid, fie el şi la putere. Astfel, parlamentul ar fi cu adevărat democratic, un for de dezbatere, iar legile ar fi cu adevărat folositoare.

În morală se exagerează prin exemplul extrem al omului bun, în speranţa că astfel se contracarează acţiunile omului rău, needucat. Omul real însă sesizează exagerările şi

abandonează morala cu totul. În plus, în lupta pentru existenţă, omul educat este nepregătit în faţa celui needucat, şi pierde întotdeauna. Se ajunge astfel la concluzia paradoxală că educaţia îi este dăunătoare. Ne-ar trebui deci **o educaţie realistă, care să servească omului educat în disputa sa cu cel needucat.**

Toată lumea vorbeşte despre ecologie şi de pericolele ce ne aşteaptă dacă nu ţinem seama de ea, dar statul ce se consideră cel mai civilizat, SUA, este cel mai mare poluator şi – culmea – cel care se opune soluţiilor importante. Dovadă mai mare de ipocrizie greu ar putea fi găsită! **Ipocrizia guvernanţilor trebuie condamnată** chiar la ea acasă. Degeaba se vorbeşte într-o ţară din lumea a treia despre faptele reprobabile ale marilor puteri. Ar trebui să se vorbească în ţara care le produce. Faptul că acolo se păstrează tăcerea este o dovadă că presa nu este independentă. Apropo, marea majoritate a ziarelor din România se auto-declară independente, de parcă şi-ar propune să demonstreze în acest mod lipsa de onestitate a ziariştilor. Un ziar de partid este onest pentru că îşi declară deschis apartenenţa. Celelalte, chiar dacă ar vrea, nu pot fi independente pentru că apar ingerinţe de tot felul pe care greu le-ar putea evita. **Media pe ansamblu ar putea fi independentă, nu ziarele,** dacă partidele ar avea publicaţiile lor proprii.

În al doilea război mondial s-au confruntat Stalin şi Hitler. Pentru noi, astăzi, amândoi sunt personaje negative; dar la timpul lor fiecare din cei doi aveau simpatizanţii şi adversarii lor. Întrebarea care dintre ei a fost mai bun este inutilă, pentru că amândoi au fost răi. Oare pentru câţi dintre politicienii de azi întrebarea va fi inutilă peste o generaţie? De ce nu suntem capabili să decelăm caracteristicile lor reale din timp? Interese meschine ne fac atât pe noi, oamenii obişnuiţi, cât şi pe politicieni, să alegem compromisul ce ne pare favorabil pentru moment, fără să ne pese de viitor. Să nu uităm că Hitler a fost ales prin alegeri libere!

Tot din categoria erorilor fundamentale ale societăţii contemporane identificăm educaţia. De fapt, cred că este cea mai importantă. Educatorii, oricare ar fi ei, îşi imaginează că vor inocula copiilor moralitatea. Dacă, mai târziu, când experienţa le dă copiilor o lecţie complet diferită, suportată adesea pe pielea lor, aceştia descoperă că profesorii au fost primii care i-au înşelat, iar o asemenea descoperire poate aduce mai multe prejudicii.

Şcoala, cândva, era un atribut al bisericii. Dacă biserica şi-a propus să fie reprezentanta extremei bune, deşi nu există nici o instituţie reprezentând oficial extrema rea – poate cu excepţia celor politice, dar ele nu-şi recunosc acest rol –, atunci educaţia laică ar trebui să fie cea preocupată să caute calea raţională. Dirijată de către stat, şcoala a devenit însă un instrument politic, indiferent de culoarea partidelor la putere. Dacă mă gândesc bine, nu este în fond nici o schimbare majoră, pentru că, în trecut, biserica juca un rol politic important, responsabilă în special cu sectorul de propagandă. Oricum, astăzi, cu profesori slab plătiţi, nu există nici o speranţă ca înţelepciunea să vină din şcoli. Orice altă activitate este mai atractivă din punct de vedere financiar decât cea de cadru didactic. Următoarea întrebare

firească este la ce să ne aşteptăm de la asemenea pedagogi. Îmi amintesc că în timpul copilăriei mele erau la modă printre adolescenţi câteva colecţii de romane de aventuri: „Romanele celor 15 lei”, „Aventurile submarinului Dox” etc. Asemenea cărţi erau citite cu atât mai mult de către tineret, cu cât erau interzise de către profesori, deşi nu ştiu de ce. Scopul lor era 100% educativ. Eroul pozitiv era animat întotdeauna de intenţii bune, ieşea întotdeauna învingător, deci binele învinge, etc. Ele îşi propuneau sa formeze caractere frumoase, în spiritul cavaleris-mului, curajului, cinstei, onoarei, corectitudinii etc. Şi totuşi erau interzise! În schimb ni se recomanda Contele de Monte Cristo, o apologie a răzbunării, cel mai anti-educativ roman pe care l-am citit. Întrezăresc în asemenea recomandări, pe lângă lipsa de vocaţie, un sentiment de frustare a dascălilor, asociat cu o dorinţă ascunsă de răzbunare pe societatea în care ei sunt puternici doar în faţa copiilor.

Iată o soluţie ce, chiar dacă pare utopică, ne poate arăta că sistemul poate fi gândit şi altfel. Ea pleacă de la constatarea că bunicii sunt pedagogi excelenţi pentru copii. La adulţi, cursurile de speciali-zare, perfecţionare, postuniversitare etc., se predau de către alţi colegi cu ceva mai multă experienţă, sau mai calificaţi, pentru că aici pregătirea profesională contează, şi mai puţin talentul pedagogic. Doar elevii sunt lăsaţi pe seama unor presupuşi profesionişti ai pedagogiei. Eroare! **Pedagogia este un har pe care îl ai sau nu.** El nu se învaţă. Poate fi, eventual, dobândit odată cu vârsta şi numai în anumite condiţii, dintre care prima este să-ţi placă copiii. Dovada e că o reuşesc cea mai mare parte dintre bunici. Am putea dezvolta această idee şi să privim dreptul bunicilor de a-şi educa nepoţii ca pe o recompensă, un premiu, deoarece el este realmente câştigat pe merit. Cei aproape de vârsta de pensionare, ar putea fi premiaţi prin câştigarea dreptului de a preda elevilor mai mari sau mai mici, conform recompensei pe care o merită. Cei mai în vârstă s-ar putea ocupa de educaţia elevilor din clasele mai mici, iar cei mai puţin vârstnici, dar nu sub 50 de ani, de clasele mai mari. „Vârsta târzie deţine esenţa savuroasă, nostalgică, fortifiantă a înţelegerii vieţii”, ne spune Alexandru Paleologu. O fi ştiind el de ce! Şi evident că nu oricine poate deveni astfel profesor, ci doar cei care dovedesc că au calmul pedagogic necesar şi o cultură suficientă, dacă se poate chiar filozofică. Numai astfel educaţia ar încăpea pe mâini bune, ar putea avea un rol pozitiv. Altfel ea rămâne o formă a propagandei politice, şi asta în cel mai bun caz. Prost retribuită, va fi populată de către cei ce devin profesori în lipsa altor posibilităţi. „Există o înălţime de la care, privită, lupta seamănă cu dragostea” (Antoine de Saint-Exupéry). Cine n-a ajuns până acolo, dacă nu s-a născut acolo, nu poate fi pedagog.

E plină literatura de maxime şi cugetări savante, dar ele sunt ineficiente în procesul de educaţie, pentru că sunt concluzii ale unor raţiona-mente sau morale trase în urma unor experienţe de viaţă, şi nu raţionamentele însele sau transmiterea experienţelor de viaţă respective. Spre exemplu: „să fii virtuos!” Foarte bine, dar cum? Nietzsche ne spune că „virtuţile se nasc din patimile tale”. Dar poţi să-i recomanzi cuiva să pătimească, doar aşa că

poate se prinde vreo virtute de el? Poate că nu tocmai din întâmplare, viaţa îi va scoate omului în faţă suficiente ocazii să pătimească. Problema e cum soluţionezi aceste încercări ale vieţii: le ocoleşti sau le înfrunţi, trişezi sau joci cinstit, îţi asumi responsabilităţi sau te ascunzi în umbra altora, pentru ca mai târziu să dai vina pe ei în caz de eşec, sau dimpotrivă să calci peste trupul lor atunci când ei au obosit, etc., etc. Fericirea ta viitoare va depinde de modul în care ai trecut prin asemenea experienţe. Aşa devii virtuos sau nu. Deci nu educăm un copil spunându-i să fie virtuos, ci îndrumându-l cum să treacă prin mai micile sau mai marile probe la care îl supune viaţa. Probele lui, şi nu ale altora. Asta pot face părinţii care îi urmăresc activităţile zilnice! Şi atunci noi ce mai scriem în cărţi? Noi scriem ce aţi citit! Cei cu înclinaţii pedagogice pot da exemple constructive, dacă sunt ei înşişi suficient de bine orientaţi.

În prea multe privinţe societatea omenească, cel puţin cea Europeana şi Americană este aşezată invers, aşa că orice idee novatoare pare să fie mai bună decât cele existente. Din păcate, aşa după cum poziţia unei maşini în funcţiune nu poate fi inversată prin inversarea pe rând a pieselor componente, ci toată maşina deodată, un sistem social nu poate fi schimbat prin măsuri izolate. Probabil că de aceea apar şi revoluţiile, nu neapărat cele cu vărsare de sânge, dar cele ce schimbă gândirea din rădăcină. Trecerea de la „monarhia religioasă” la „democraţia raţionalistă” (fără a fi raţională), a durat câteva sute de ani şi a fost lină în unele ţări, dar şi catastrofică în altele. Am spus catastrofică şi nu catastrofală, pentru că mă gândeam la teoria catastrofelor. Teoria, neinspirat numită astfel, este una destul de paşnică de altminteri. Ea îşi propune să caracterizeze fenomenele cu schimbări bruşte de direcţie, existente peste tot în natură. Exemplul clasic este cel al câinelui ce trece brusc de la starea de curaj furibund, atunci când latră, la cea de frică, când fuge cu coada între picioare, fără ca între cele două stări să existe una intermediară, de trecere graduală. Şi societăţile omeneşti par să se comporte astfel, în special în lumea latină.

Că religia este necesară, am arătat deja. Reformulez! Religia este indispensabilă! Preoţii, însă, nu pot spune enoriaşilor să fie credincioşi doar pe jumătate. Ei le cer totul, în speranţa că oamenii vor păstra o parte. Greşit! Când oamenii sesizează eroarea, abandonează totul. Religia, al cărei scop este să dea oamenilor o speranţă şi să construiască o etică socială, ar trebui să aibă în vedere, dacă nu o societate plauzibilă, măcar una cu o etică realistă.

Majoritatea religiilor şi-au imaginat şi câte o cosmogonie. Iudaismul s-a molipsit şi el ridicând în rang relaţia unui trib de evrei cu Sumerul, despre care am vorbit mai înainte. Dar chiar este nevoie de o cosmogonie? Mai este necesară ea în secolul XXI? Dacă da, am schiţat în continuare nu chiar o cosmogonie, ci un punct de plecare. Când ne gândim la micro-cosmos, avem în vedere particule minuscule cu anumite caracteristici fizice. În macro-cosmos, particulele minuscule devin uriaşe corpuri cosmice. Atât în micro-cosmos, cât şi în macro-cosmos, particulele nu fac altceva decât să se învârtă unele în jurul altora. (Apropo,

ştiţi că Newton, cel care a descoperit legile gravitaţiei, era un om extrem de credincios?) În acest mediu simplu, există însă viaţa atât de complexă pe care o cunoaştem pe planeta noastră. Explicaţia ciudăţeniei este în mod evident lipsa noastră de informaţii. Cu cât ne îndepărtăm mai mult de mediul nostru, cu atât ştim mai puţin. Dacă Universul este infinit, iubitul nostru glob pământesc este deci undeva pe această scară fără sfârşit. Particulele despre care vorbeam nu sunt însă independente. Ele fac parte din structuri mai mult sau mai puţin complexe, începând cu structura atomică. Atomii pot aparţine unor substanţe minerale, dar pot fi şi componente ale unor fiinţe, cum ar fi ficatul, inima, sau vreun os. Am putea acum să ne imaginăm Terra, cu tot ce se află pe ea, inclusiv preţioasele noastre fiinţe, ca pe o particulă din ficatul unei vietăţi de rang superior. Am putea atunci să spunem că, aşa cum eu sunt un fel de dumnezeu pentru un atom din ficatul meu, Terra este un atom din ficatul vietăţii de rang superior. Această viziune este extrem de simplificată, nu pentru că nu-l include pe dumnezeul biblic, ci pentru că în natură chiar există multiple structuri suprapuse despre care ştim câte ceva, bănuim ceva despre altele şi nu ştim nimic despre cele mai multe. Undele herţiene, lumina, atracţia magnetică şi altele asemenea sunt doar exemple din categoria de mijloc. Pe unele ştim să le folosim, chiar dacă nu le cunoaştem prea bine natura. Putem însă desprinde câteva idei. O primă consecinţă este aceea că ar fi bine să avem mai multă grijă de pământul nostru, pentru a nu fi eliminaţi ca orice celulă bolnavă. Şi o primă problemă: aşa cum eu nu mă pot adresa în limba română atomului din ficatul meu, nici dumnezeul meu nu mi se poate adresa în mod direct. Este de presupus însă că o face în mod indirect. Urmează doar ca noi să-i recepţionăm şi interpretăm mesajele.

Cele câteva idei ce le-am înşirat mai sus, unele poate năstruşnice, nu vor schimba sistemul. Probabil că nici altele asemenea lor, ceea ce însă nu înseamnă că nu e nimic de făcut. Dimpotrivă, sistemul se schimbă în permanenţă, şi el va fi mai bun sau mai prost tocmai în funcţie de noi, dacă reuşim să vedem unde greşim şi să avem curajul să punem degetul pe rană, deşi mai bun ar fi un pansament steril, poate aşa reuşim să vindecăm rănile, pentru că sunt mai multe. Nu de soluţii avem nevoie pe câtă nevoie avem să ne cunoaştem mai bine.

„Omul a început prin a fi vierme” ne spune Geoffroy, într-o viziune optimist evoluţionistă. Reciproca ar fi să ajungem acolo, având în vedere că am plecat din mâinile Creatorului suprem. Personal prefer o variantă mai statică: **să rămânem, dacă se poate, oameni!**

Sfârşit